

Европска мисао у Србији

Зборник радова студената мастер студија из области европских интеграција и јавне управе

УНИВЕРЗИТЕТ СИНГИДУМУ

ФАКУЛТЕТ ЗА ЕКОНОМИЈУ, ФИНАНСИЈЕ И АДМИНИСТРАЦИЈУ

Европска мисао у Србији

Зборник радова студената мастер студија из области
европских интеграција и јавне управе

Београд, 2007/2008

Уредник издања:

доц. др Ана С. Трбовић

Зборник приредили:

Слађана Илић

Милош Ерић

Издавач:

Факултет за економију, финансије и администрацију

Булевар војводе Мишића 43, Београд

ISBN 978-86-86281-07-4

Садржај

Милољуб Албијанић Изгледи за европске интеграције земаља Западног Балкана после великог проширења и неуспеха усвајања Устава Европске уније	4
Ненад Анчић Културне разноликости Европе	14
Валентина Ђурета Преговарачки процес земаља Вишеградске групе за прикључење Европској унији ..	25
Милош Ерић Европске стратегије о информационим и комуникационим технологијама	35
Слађана Илић Улога француско-немачке осовине у преговорима о Европској монетарној унији	46
Никола Јеличић Економске претпоставке за улазак Србије у Европску унију	56
Биљана Митриновић Димитрије Митриновић - пророк и иницијатор уједињене Европе	81
Валентина Фуке Регионална политика Европске уније	92
Зорана Шијачки Жене у историји Европе	111

Милољуб Албијанић

ИЗГЛЕДИ ЗА ЕВРОПСКЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ ЗЕМАЉА ЗАПАДНОГ БАЛКАНА ПОСЛЕ ВЕЛИКОГ ПРОШИРЕЊА И НЕУСПЕХА УСВАЈАЊА УСТАВА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

*„Ништа није могуће без човека,
ништа није трајно без институција“*

Жан Моне¹

Партенон²

¹ Дик Леонард, *Водич кроз Европску унију*, Народна књига, Београд 2004, стр. 15.

² Европска унија на три стуба симболично подсећа на Партенон. Приликом градње Партенона коришћена је посебна сразмера, позната под именом „божанска сразмера“ или „златни пресек“. Европска застава има дванаест звездица

Историјски преглед развоја и проширења ЕУ

Ове, 2007. године се слави педесет година Римског споразума. Европском унијом председава Немачка. Јасно је да је ово сасвим другачији скуп од оног пре педесет година, када су се окупили шефови држава и влада шест земаља: *Француске, Западне Немачке, Италије, Холандије, Белгије и Луксембурга*. Данас је у Европској унији 27 држава. Подухват је историјски, а напредак огроман. У уводном делу подсетићемо се важних догађаја у овом периоду од 50 година.

Главни архитекта, али и видовит и убедљив заговорник интеграције, био је Жан Моне. Његов предлог прихватио је министар спољних послова Француске Роберт Шуман, 9. маја 1950. године. Шуман је представио план француске владе (Монеов план) и између осталог рекао: „Солидарност између две земље, као последица заједничке производње, показате да је рат између Француске и Немачке не само незамислив, већ и немогућ са материјалне тачке гледишта“.³ Жан Моне био је први председник Високе управе Заједнице за угља и челик и дошао је до закључка да пут ка европском јединству води пре кроз економску, него војну сарадњу.

Министри спољних послова шест влада састали су се 1955. године у Месини и одредили Комитет, чији је задатак био да испита могућност стварања заједничког тржишта. На челу Комитета је био белгијски министар спољних послова Пол-Анри Спак. Комитет је написао извештај који је послужио као основа Римског уговора, који је потписан 25. марта 1957. године. Римским уговором су успостављене Европска економска заједница и Европска заједница за атомску енергију. Први председник Комисије ЕЕЗ био је Валтер Халштајн из Западне Немачке, а у Француској премијер постаје Шарл де Гол, који је имао снажну сарадњу са немачким канцеларом Конрадом Аденауером.

Заједница је имала снажан развој, трговина је порасла. Календар за уклањање свих унутрашњих царина и формирање јединствене извозне царине је реализован пре истека рока, 1. јула 1968. године. Други економски циљ из Римског уговора био је развој заједничке пољопривредне политике. У јануару 1962. године, Савет министара је усвојио основне прописе за заједничко тржиште у области пољопривреде. Комисија описује тај период као „дугачки и често непријатни период и најдужи преговарачки мартон у историји заједнице“.

Економски напредак „шесторице“ мотивисао је шефове влада да раде на стварању политичке заједнице, али су планови пропали због разлика у погледима између великих и малих земаља. Ипак, одавде је потекла иницијатива да шефови влада имају редовне састанке о политичким питањима, што ће бити формализовано тек 1974. године кроз Европски савет.

У јулу 1961. године, Уједињено Краљевство је поднело захтев за пуноправно чланство, а убрзо су то учиниле Ирска, Данска и Норвешка. Де Гол је на конференцији за штампу 1963. године ставио вето на захтев Уједињеног Краљевства⁴, па су се и остале државе повукле.

У складу са Римским уговором, већина одлука се доносила једногласно. После прелазног периода, велики број одлука се доносио квалификованом већином. Де Гол није хтео да Француска буде прегласана за важна питања. Када се 1965. године Француска нашла у мањини, Де Гол је одбио да се донесе одлука. У наредних шест месеци Француска је бојкотовала све састанке Савета министара до тзв. Ком-

у кругу, што представља пуноћу, хармонију и ореол Богородице. Једна звездица је петоугао, који такође у себи носи „божанску сразмеру“, а најпознатија петоугаона зграда са таквом сразмером је Пентагон.

³ Данас се као Дан Европе слави 9. мај. Дик Леонард, *Водич кроз Европску унију*, Народна књига, 2004, стр. 13.

⁴ Де Гол је вето поновио после три године.

промиса из Луксембурга, који је омогућио свим државама чланицама право на вето када су у питању „веома важни интереси“.⁵

Важно је истаћи да су се три заједнице: Европска заједница за угљ и челик, Европска економска заједница и Европска заједница за атомску енергију формално спојиле 1. јула 1967. године, под заједничким именом Европске заједнице.

Након одласка са власти де Гола, отворена је могућност пријема за Уједињено Краљевство. Данска, ирска, норвешка и британска влада су обновиле своје захтеве. *Уједињено Краљевство, Данска и Ирска нови чланови постају 1. јануара 1973. године.* Норвешка није прихватила Уговор, јер није прошао на референдуму.

Године 1979. основан је Европски монетарни систем, заснован на европској новчаној јединици еки. Предложио га је Рој Џенкинс⁶ у Фиренци, а прихватили Хелмут Шмит⁷ и Валери Жискар Дестен, који су били у могућности да обезбеде пристанак Европског савета. Ово је отворило пут монетарној унији 1992. и увођењу евра 2002. године. Овом питању и даље се опире Уједињено Краљевство.

Даље проширење Европске заједнице се нашло на дневном реду када су се три земље ослободиле диктаторске и војне власти. *Грчка је постала члан 1. јануара 1981. године, а Шпанија и Португал 1. јануара 1986. године.*

Током осамдесетих на челу Комисије је био Жак Делор. Седмогодишњи план је усвојен 1985. године на самиту у Милану. Комесар Лорд Кокфилд⁸ је сачинио извештај - “Бела књига” (Програм јединственог тржишта) и понудио програм за окончање процеса стварања унутрашњег тржишта.⁹ Период до Мастрихта карактеришу велике активности Жака Делора и његове Комисије, и истовремено опирање Уједињеног Краљевства.

У међувремену је у Источној Европи дошло до огромних промена, које су имале велики утицај на Европску заједницу. Година 1989. означава пад Берлинског зида. „Све већом брзином и усред великог славља, совјетска империја у Источној Европи је почела да се руши. Две Немачке су се убрзо ујединиле, а у року од две године и Совјетски Савез се распао. Као и Југославија. А онда су Чеси и Словаци раскинули свој савез и кренули одвојеним путевима. Комунизам је био побеђен. Један идеолошки систем, који је пола Европе деценијама држао у ропству, изненада је ишчезао. Границе су отворене, надзор и цензура уклоњени, поробљене нације ослобођене. Све је то било узбудљиво, ишчекивано, готово нестварно.

Како на Истоку, тако и на Западу, овај преображај дочекан је са одушевљењем, а учени људи предвиђали су ружичасту будућност том региону. Неколико стручњака је, ипак, изразило сумњу у вези са том великом променом“.¹⁰

Уговор из Мастрихта од 7. фебруара 1992. године, или Уговор о Европској унији, несумњиво представља најважнији догађај у историји ЕЗ од потписивања Римског уговора.

⁵ Овај период познат је под називом „криза празне столице“. Након кризе оставку је поднео Валтер Халштајн (Аденауеров човек од поверења), председник Комисије, јер је сматрао да то угрожава улогу Комисије.

⁶ Ветеран политичког живота, заменик вође Лабуриста, министар финансија и унутрашњих послова, најдоследнији заговорник приступања Уједињеног Краљевства Европској заједници.

⁷ Хелмут Шмит, Немачки канцелар.

⁸ Лорд Артур Кокфилд био је комесар ЕЗ и аутор многих правних аката који су довели до стварања Јединственог тржишта.

⁹ Због тога што није била задовољна оваквим иницијативама, влада Маргарет Тачер није га поново изабрала за следећи сазив. Мирослав Н. Јовановић, *Европска економска интеграција*, Економски факултет у Београду, стр. 32.

¹⁰ Филип Лонгворт, *Стварање Источне Европе*, СЛЮ 2002, стр. 11.

Симболично, Европску унију чине три стуба:

1. *Европске заједнице*;¹¹
2. *Спољна и безбедносна политика*;
3. *Правосуђе и унутрашњи послови*.

„Свака европска држава која поштује начела¹² може да затражи да постане чланица Уније. Она упућује захтев...“. Овако је у Уговору¹³ описан захтев за пријем у чланство Европске уније, а 1993. године у Копенхагену ближе су одређени услови:

- *политички критеријум* - стабилне институције које гарантују демократију, владавину права, људска права и поштовање мањина;
- *економски критеријум* - тржишна привреда која функционише;
- *правни критеријум* - да прихвати, примени и спроведе *acquis communautaire*.

У Мадриду 1995. године додат је и

- *административни критеријум*,

а за земље Западног Балкана касније се додаје

- *регионална сарадња*.

Додавање нових услова представља и посебан однос према земљама западног Балкана.

Аустрија, Финска и Шведска су постале пуноправне чланице Европске уније 1995. године.

Занимљиво је да, како би предупредила смену од стране Европског парламента, Сантерова комисија подноси оставку 1999. године због „мале“ корупције.¹⁴

Од 1. јануара 1999. године евро је постао оперативан за банкарске потребе, а од 1. јануара 2002. године евро постаје званична валута у 12 земаља.¹⁵

Највеће проширење у историји Европских заједница догодило се 1. маја 2004. године, када се Европска унија увећала за 10 нових чланица: *Кипар, Словенију, Малту, Чешку Републику, Мађарску, Републику Словачку, Естонију, Пољску, Литванију и Летонију*. Тиме је становништво Уније са 383 милиона порасло на 457 милиона. Уласком Румуније и Бугарске 1. јануара 2007. године, Унија се увећала за

¹¹ Први стуб Европске уније чине Европске заједнице, пољопривредна политика, унутрашње тржиште, економска и монетарна унија, животна средина, регионална политика, права грађана итд.

¹² Унија се заснива на начелима слободе, демократије, поштовања људских права и основних слобода и на владавини права, начелима која су заједничка свим државама чланицама.

¹³ Уговор из Мадрида 1992. године.

¹⁴ Едит Кресон, чланица Комисије, наместила је фиктиван посао свом пријатељу зубару. Није поднела оставку, а парламент је оценио: „све теже је наћи било кога ко поседује најмањи осећај одговорности“.

¹⁵ Евро нису прихватили Уједињено Краљевство, Данска и Шведска.

још 29,5 милиона становника.¹⁶ Укупан број становника тиме се повећао за 27%, односно нових 12 чланица чине око 21%, тј. једну петину, свих држављана Уније.

Иако је по броју држава Унија готово удвостручена, према броју становника стање није тако драматично промењено. Улазак поменутих земаља изазвао је забринутост код држављана ЕУ¹⁷, највише у области тржишта рада, у погледу развоја демократије у новим чланицама и способности нових чланица да прихвате европска мерила. Сумња у могућност земаља западног Балкана да испуне прописана мерила, као и „замор од проширења“, већ су довели током 2006. године до разматрања могућности да се овим земљама понуди привилеговано партнерство уместо чланства.

Утицај промена на тржишту рада ЕУ после великог проширења на могуће изгледе земаља западног Балкана¹⁸ да се придруже ЕУ

За земље западног Балкана је од највећег значаја какво ће бити поимање у ЕУ 15 у вези са тржиштем рада и утицајем радника досељених из ЕУ 8 + 2 (Естонија, Летонија, Литванија, Мађарска, Пољска, Словачка, Словенија, Чешка, плус Бугарска и Румунија). Уколико страх од радника досељених из сиромашних чланица ЕУ у богато језгро настави даље да се шири, то може да има значајне последице на европску будућност западног Балкана. Земље западног Балкана су сиромашне; укључујући Албанију која је претпоследња земља у Европи по БДП-у, јер је иза ње само Молдавија, као и област аутономне покрајине Косова и Метохије, која има највећу стопу незапослености у Европи.

У старим чланицама ЕУ постоји вишегодишња тежња да се смањи број незапослених. Осмишљен је низ стратегија како би се остварио овај циљ. Од њих је најважнија „Лисабонска стратегија“ из 2000. године. Најчешће помињани циљ је да стопа запослености (однос броја запослених према радно способном становништву) у ЕУ до 2010. године достигне 70%. Стопа незапослености је 2005. године, у дванаест земаља еврозоне, износила 8,8%. Истовремено, незапосленост у највећој земљи која је приступила ЕУ 2004. године – Пољској, износила је 18%.

Страх од доласка радне снаге из нових чланица довео је до тога да старе земље чланице уведу неку врсту санкција придошлицама. Будући да је Европска унија у правном смислу и даље утемељена на праву Европских заједница, а да је темељ овог права слободно кретање људи и капитала, овде је доведено у питање основно начело европских интеграција. Од 15 старих чланица, санкције у пољу тржишта рада је увело 13 земаља, тј. све осим Уједињеног Краљевства и Ирске. Санкције су уведене према ЕУ 8 – дакле према оним новопридошлим чланицама које су раније имале социјалистичко уређење, док су Малта и Кипар изузети из санкција. Формула санкција је 2 + 3 + 2. То значи да су готово све земље ЕУ 15 увеле двогодишњу забрану запошљавања радника из ЕУ 8. Та забрана може да се продужи за још 3 године, а највише за још 5. Оно што је карактеристично у увођењу ове забране јесте да је Немачка, мотор европских интеграција, била њен највећи заговорник.¹⁹

Страх се, дакле, не односи само на будуће чланице ЕУ, већ и на земље које су формално примљене као пуноправне чланице ЕУ. Овај страх наставио се уласком Бугарске и Румуније у ЕУ, 1. јануара 2007. године. За став према Србији је од великог значаја каква се атмосфера створила у ЕУ поводом мо-

¹⁶ *Population Statistics*, European Commission, 2006 Edition.

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-EH-06-001/EN/KS-EH-06-001-EN.PDF

¹⁷ ЕУ 15: првих 15 земаља које су постале чланице ЕУ, пре проширења на исток.

¹⁸ Албанија, Босна и Херцеговина, Македонија, Србија, Хрватска, Црна Гора

¹⁹ За више појединости видети: Слободан Г. Марковић (уредник), *Европа и западни Балкан после великог проширења*, Институт за европске студије, Београд, 2005. године, стр. 67.

гућности да се радници из Бугарске и Румуније појаве на тржишту рада ЕУ 15. Овог пута чак је и либерално Уједињено Краљевство одлучило да уведе санкције, упркос процени пословних кругова у Уједињеном Краљевству да су радници из ЕУ 8, а посебно из Пољске, донели нови квалитет рада у Уједињеном Краљевству и да су се показали као много посвећенији послу него британски радници. Процелује се да је у Уједињеном Краљевству од 2004. до 2006. године дошло око 500.000 радника из ЕУ 8, посебно из Пољске. Што је земља сиромашнија, то је број радника у Уједињеном Краљевству из те земље био већи. Тако је међу пријављеним страним радницима у Уједињеном Краљевству било 1,6% Летоноца, наспрам занемарљивих 0,02% Словенаца. Због свега тога, Министарство унутрашњих послова Уједињеног Краљевства је увело казне за запошљавање радника из Бугарске и Румуније. Уколико инспекција пронађе радника из ових земаља да ради у Уједињеном Краљевству, послодавац може бити кажњен са 1.000 фунти, а предузеће са 5.000 фунти, по сваком раднику. Међутим, Какоиста начела важе за Бугарску и Румунију, као и за ЕУ 8, то значи да британске санкције могу да се примењују само до краја 2013. године.²⁰

Да ствар за Бугарску и Румунију буде још гора, поред санкција у погледу тржишта рада, ЕУ је увела „сигурносне клаузуле“, октобра 2005. године. Оне су омогућавале Унији да, по потреби, одложи улазак Бугарске и Румуније у ЕУ, а да после уласка три године прати примену правних тековина ЕУ у овим државама, и да суспендује поједина права нових чланица, ако процени да не примењују *аки*.²¹

У сваком случају искуство ЕУ 8, као и Бугарске и Румуније, показује да ће се исто догодити и са земљама западног Балкана ако уђу у ЕУ. Оне ће, у том случају, одмах добити најмање седмогодишње санкције на извоз радне снаге. Уколико притисак бугарских и румунских радника буде веома висок, Унија би могла чак и да продужи максимално трајање санкција за земље које буду примљене касније.

Број радника досељених из ЕУ 8 у Уједињеном Краљевству могао би да доведе до још јачег евроскептицизма, и поред тога што Уједињено Краљевство заговара проширење Уније, а не Унију која се продубљује. Овај евроскептицизам може да се одрази на изгледе земаља западног Балкана да уђу у ЕУ.

Изгледи земаља Западног Балкана за приступање ЕУ, после пропаста потврђивања Устава ЕУ

На самиту држава чланица ЕУ 15 и држава кандидата усвојена је, 21. јуна 2003. године, Солунска декларација. У њој се земље Западног Балкана називају „потенцијалним кандидатима“. У одељку два се каже да: „Европска унија поново наглашава своју недвосмислену подршку европској перспективи земаља Западног Балкана. Будућност овог региона је у ЕУ.“ Истовремено се наводи да ће брзина напредовања ка ЕУ зависити од самих земаља Западног Балкана.²²

Проширење ЕУ на 25 чланица 2004. године, а посебно 2007. године, довело је до тога да је сада Западни Балкан географски окружен територијом чланица ЕУ, и да представља „црну рупу“ европских интеграција.

Питање подршке за улазак поједине земље кандидата у ЕУ, намеће се као изузетно важан чинилац. Током кампање за нови европски устав, политичке вође појединих земаља чланица у ЕУ су обећале

²⁰ Heather Stewart, “Immigrants put UK in pole position”, *The Observer*, January 7, 2007.

²¹ <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=MEMO/05/396&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>

²² „Solunska deklaracija“, *Evropski forum br. 6-7*, 2003, стр. 8.

својим бирачима да ће приликом пријема Турске бити одржан референдум. Ово је нарочито обећано француским бирачима. Приликом уласка сваке наредне земље у ЕУ може да се догоди да поједине земље закажу референдум. Када је требало да се усвоји Устав ЕУ, девет земаља је организовало референдум. У четири земље одржани су референдуми, и у две је Устав усвојен (Шпанија и Луксембург), а у две одбијен (Француска и Холандија). Пет земаља је одложило референдум (Чешка, Данска, Ирска, Португал и Велика Британија), а у две земље је тек требало да се одлучи да ли да се одржи референдум (Шведска и Словачка). Велики број земаља који се одлучио за референдум указује на образац који би могао да се примени и при наредним покушајима проширења ЕУ. У Француској је већ усвојен амандман према коме француски бирачи треба да се изјасне на референдуму о сваком будућем проширењу Уније.

Уколико би грађани истих земаља које су заказале референдум о Уставу ЕУ имали и референдум о уласку земаља Западног Балкана, извесно је да би ове земље, у овом тренутку, прошле лоше. Подршка за улазак земаља Западног Балкана у ЕУ је ниска, и само је у случају Хрватске преко половине. У пролеће 2005. године, подршка уласку земаља Западног Балкана у ЕУ била је следећа:

Хрватска	52%
Македонија	43%
БиХ	42%
Србија и Црна Гора	40%
Албанија	36%

Најновији резултати анализе јавног мњења у ЕУ показују да подршка за проширење Европске уније није велика. У јесен 2006. године, 46% грађана ЕУ било је за проширење, а 42% против. Веома забрињава чињеница да је подршка најнижа у Немачкој – 30%. У једанаест земаља подршка је испод 50%, а међу њима су и три политички најугицајније земље ЕУ: Велика Британија (36%), Француска (34%) и Немачка (30%).²³

Улазак земаља Западног Балкана зависи од начина на који ће државе чланице да се изјашњавају о њиховом уласку, када за то дође време. Према једној процени из 2005. године, рађеној после пропасти потврђивања Устава, оцењено је да би земље Западног Балкана могле да постану пуноправне чланице ЕУ у најбољем случају 2014.-2015. године, а у реалном сценарију 2020. године. Процене су засноване на темпу европских интеграција у Бугарској. Овој земљи је било потребно 14 година од потписивања Споразума о придруживању, 1993. године, до пуноправног чланства.²⁴ По аналогији, ако би Србија потписала Споразум о стабилизацији и придруживању 2007. године, она би могла да постане чланица ЕУ до 2021. године. До овако удаљене године сасвим је могуће да би и друге државе, поред Француске, могле да уведу референдумско изјашњавање о уласку нових чланица. То би битно смањило изгледе нових чланица за улазак у ЕУ.

Главна последица пропасти процеса потврђивања Устава је повећана вероватноћа да ће неке државе расписати референдум за изјашњавање о чланству у ЕУ земаља Западног Балкана. Зато може да се каже да је пропаст уставног пројекта имала веома лоше последице по изгледе земаља Западног Балкана за чланство у ЕУ.

²³ Eurobarometer 66. Public Opinion in the European Union, December 2006, стр. 31-32., http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb66/eb66_highlights_en.pdf

²⁴ Aleksandra Mijalković, „Uzdržani optimizam“, *Evropski forum* br. 6-7, 2005, стр. 6.

Привилеговано партнерство или чланство

Пропаст процеса потврђивања Устава довела је у питање даљи ток интеграција земаља Западног Балкана у ЕУ. Током 2006. године, по први пут су се појавиле анализе у Србији које указују на то да би улазак Србије и других земаља Западног Балкана у ЕУ могао да буде доведен у питање од стране ЕУ. У уводнику у *Европском форуму* јасно је изражена ова забринутост: „Нашој европској опцији се, дакле, не пише добро, ни изнутра ни споља“, закључено је у уредничком слову. Овакав закључак када су у питању спољни изгледи уласка у ЕУ дошао је због сазнања да у ЕУ јачају идеје да земљама Западног Балкана треба да се понуди привилеговано партнерство, због умањене „способности апсорпције“ Уније.²⁵

До овог преокрета дошло је после аустријског председавања Унијом, у првој половини 2006. године. Први политичар из ЕУ који је јасно ставио до знања да после ЕУ 27 у њој има места само за још једну земљу – Хрватску, био је премијер Баварске Едмунд Штојбер и вођа странке Хришћанско-демократска унија. И француски премијер Доминик де Вилпен изразио је став да ЕУ не може да се шири превише. Сличне су биле и изјаве аустријске министарке спољних послова Урсуне Пласник. Солунски оптимистички сценарио заменио је, у марту 2006. године, мање оптимистичан сценарио из Салцбурга. У заједничкој изјави за штампу министара иностраних послова ЕУ у Салцбургу, 11. марта 2006. године, потврђено је да је будућност Западног Балкана у ЕУ, али је додато и: „ЕУ такође примећује да њене апсорпционе способности морају да се узму у обзир.“ Директор Европске иницијативе за стабилност, Гералд Клаус, приметио је да су закључци из Салцбурга „разочаравајући“, и да је у Салцбургу по први пут поменут „апсорпциони капацитет“, као могућа препрека за приступање.²⁶

И међу страним стручњацима за ЕУ појавила су се мишљења да је проширење ЕУ можда дошао крај. Ананд Менон, директор Европског истраживачког института Унивезитета у Бирмингему, дошао је до закључка да је ЕУ пред избором да се шири даље и постане нефункционална или да престане да се проширује. Он сматра да грађани Француске неће гласати у корист било којег проширења, па чак ни у корист пријема Хрватске.²⁷

Поред оваквих изјава, постоје уверавања Олија Рена, комесара за проширење ЕУ, као и Хавијера Солане, високог представника ЕУ за спољну политику, да ће се процес придруживања земаља Балкана наставити истим темпом као и до сада.

Изгледи земаља Западног Балкана за улазак у ЕУ, пре свега, зависе од тога којим се темпом оне буду економски развијале и којом брзином ће моћи да усагласе своје стандарде са стандардима ЕУ.

Уместо закључка

Крајем 2006. године, Оли Рен, комесар за проширење, изјавио је следеће:

„Сигурно је да процес проширења Европске уније неће бити брзи воз, већ више налик Оријент експресу, возу коме је потребно време и у коме су квалитет услуга и комфор важнији од журења“.²⁸

Такође, др Михаило Црнобрња каже:

²⁵ Jovan Teokarević, „Napred ili nazad. Ugrožena evropska budućnost“, *Evropski forum br. 3*, 2006, стр. 3.

²⁶ Видети број *Evropskog foruma* посвећен овом питању: *Evropski forum br. 3*, 2006, стр. 4-7.

²⁷ *Evropski forum br. 3*, 2006, стр. 12.

²⁸ *Evropski forum br. 11-12*, 2006, стр. 2.

„Треба бити умерени оптимиста када је реч о придруживању Србије Европској унији. Након Солунског самита Европска унија испољава јасан став да треба затворити „црну рупу“ на Балкану, као што је ових дана учинио НАТО, отварањем врата Србији за укључивање у Партнерство за мир. Претпостављам да ће ЕУ и даље посматрати догађања на Балкану, али то не значи да за нас постоји неки краћи пут. Морам да научимо да „пречице“ не постоје, мада је преседан учињен у случају Грчке, коју је својевремено Жискар Дестен на брзину увео у ЕУ. За остале потенцијалне чланице постоји брзо или споро испуњавање услова, и Србија је у том погледу хендикепирана. Али у таквој позицији су и остале државе Балкана (БиХ, Албанија, Македонија). Реч је о неразвијеним државама које ће морати да уложе већи труд да би увериле ЕУ да више нису слабе, да имају унутрашње капацитете и способност за спровођење реформи и приближавања европским стандардима.“²⁹

Др Мирослав Прокопијевић истиче да је за балканске земље „важније да унапређују мирну сарадњу, владавину права, економске слободе и демократију. То што у начелу улазак у Унију није најважнији, може да се промени у практичном разматрању. Ако су тешкоће балканских земаља такве да се од њих не могу другачије осигурати него уласком у Унију, онда би интеграција била императив. А ако не, онда је витално важно да следе програм Адама Смита од пре више од два века, а то значи да негују „мир, ниске порезе и подношљиву деобу правде“. Само на тај начин балканске државе се постепено могу трансформисати у добро место за живот. Отварајући перспективе за нормалан живот, балканске земље би могле зауставити традиционалну емиграцију са својих подручја и кроз пар деценија постати сасвим привлачан део Европе. То може бити суштина плана Б, који балканске земље морају имати за случај да се ширење Европске уније не настави како је планирано.“³⁰

²⁹ *Evropski forum* br. 1-2, 2007, стр. 2.

³⁰ Мирослав Прокопијевић, *Европска унија*, увод, ЈП Службени гласник, 2005, стр. 403.

Литература

- Vajdenfeld, Verner i Vesels, Wolfgang, *Evropa od A do Ž*, Fondacija Konrad Adenauer 2004.
- Evropski forum*, подлистак недељника *Vreme*
- Јањевић, Милутин, приредио, *Устав Европске уније*, Службени гласник, Београд 2005.
- Јовановић, Мирослав Н., *Европска економска интеграција*, Економски факултет, Београд 2006.
- Леонард, Дик, *Водич кроз Европску унију*, Народна књига 2004.
- Лонгворт, Филип, *Стварање источне Европе*, CLIO 2002.
- Др Лопандић, Душко (приредио), *Оснивачки уговори Европске уније*, Републичко министарство за економске везе са иностранством и др., Београд 2003.
- Марковић, Слободан Г. (уредник), *Европа и западни Балкан после великог проширења*, Досије, Београд 2005.
- Прокопијевић, Мирослав, *Европска унија*, Службени гласник, Београд 2005.
- Ђуро Стојановић (уредник), *Упознај Европску унију*, Centar za monitoring, CEMI, Podgorica 2006.
- Суту, Жорж-Анри, *Неизвестан савез*, Историја Европске заједнице, CLIO 2001.
- Трбовић, Ана С. (уредник), *Буквар европских интеграција*, Влада Републике Србије, Београд 2004.
- Трбовић, Ана С. (уредник), *Како усклађивати домаће прописе са правним тековинама Европске уније*, Влада Републике Србије, Београд 2004.
- Шмале, Волфганг, *Историја европске идеје*, CLIO 2003.
- Јањевић, Милутин (приредио), *Устав Европске уније*, Службени гласник, Београд 2005.

Ненад Анчић

КУЛТУРНЕ РАЗНОЛИКОСТИ ЕВРОПЕ

*„Маштовити људи корачаће на челу,
они ће подстицати друштво.“*

Сен Симон

Увод

Велико надахнуће и подстрек научном раду младих широм Србије и Југоисточне Европе, као и свима који Европску разноликост живљења желе да обогате својим учешћем међу замљама Европске уније, са великим успехом и одличном организацијом³¹ пружила је Република Србија у свом прошлогодишњем председавању Комитетом министара Савета Европе, а посебно на конференцији која је одржана 8. и 9. новембра у Београду, када је разматран нацрт документа Беле књиге Савета Европе о међукултурном дијалогу. Тиме се потврдило да је културна политика једна од најважнијих политика наше земље и да су овакви догађаји најбољи инструмент упознавања, сарадње, толеранције, помирења и мира међу народима, што је министар културе у Влади Републике Србије Војислав Брајовић тада потврдио речима: „Министарство је са великим ентузијазмом и чврстим убеђењем сврстало међу своје приоритете спровођење програма и пројеката који штите, негују и афирмишу принципе различитости. Такође, уверени смо да је очување сопственог идентитета предуслов поштовања идентитета других, и да ћемо само на тај начин бити сви различити и сви једнаки. Из овога произилази значај који придајемо изради Беле књиге о интеркултурном дијалогу, првом документу који се бави овом специфичном темом на међународном нивоу“.

Очекивано или не, велико интересовање за области међукултурног дијалога, као и за културним разноликостима, потврђује се великим процватом мирнодопског приступа комуникацији народа и држава широм света. Нови миленијум отворио је нова врата свим овим надахњујућим појавама и крупним корацима их све више развија, посебно преко младих, у сфери вишег и високог образовања. Мреже култура и културне разноликости су све шире и квалитетније организоване, а у Србији се ове области изучавају на све више универзитета.

Од појаве свесног функционисања човека у заједници, разноликости су свеprisутне и као такве представљају полазну тачку за суживот и „укључење“ свих људи, те су основа за живот у данашњем мултикултуралном свету, па и за њихово поштовање и поштовање људских права, чиме културне разноликости све више постају важан чинилац у развоју друштва у целини.

³¹ Дени Ибер, специјални изасланик генералног секретара Савета Европе у Београду, учесник дводневне конференције министара Југоисточне Европе задужених за послове културе под називом *Унапређење културног дијалога и Бела књига Савета Европе*, Београд, 8. и 9. новембар 2007. године.

Културне разноликости и Унеско³²

Општа декларација о културној разноликости: „Култура се појављује у различитим облицима у времену и простору. Та је разноликост утеловљена у јединствености и многострукости идентитета група и друштава од којих се састоји људска врста. Као извор размене, иновативности и креативности, културна разноликост је потребна свакој људској врсти као што је биоразноликост потребна природи. У том смислу, она је заједничка баштина човечанства и требало би да је призната и препозната на добробит садашњих генерација и оних које тек долазе.“

Године 2001., главна скупштина Унескоа усвојила је *Општу декларацију о културној разноликости* чији је циљ да се помогне државама да у властитим срединама, поштујући и признавајући културну разноликост, створе услове за дијалог култура и цивилизација у условима глобализације. Светски Дан културне разноликости проглашен је 2002. године и обележава се 21. маја. Конвенција о заштити културне разноликости усвојена је на 33. заседању Главне скупштине Унескоа, у октобру 2005. године.³³

Паралела између биолошке и културне разноликости налази се и у извештају Унескоа из 1995. године, *Our Creative Diversity* (Наша креативна разноликост): „Стотинама милиона година, природа је развијала невероватне облике живота који су међусобно тесно повезани: опстанак свих неопходан је како би се осигурало континуирано постојање природних екосистема. На сличан начин "културни екосистеми", састављени од богатих и комплексних мозаика више или мање снажних култура, требало би да осигурају разноликост како би сачували и пренели вредно наслеђе будућим генерацијама. Баш као што су политике за заштиту биоразноликости неопходне како би се осигурала заштита природних екосистема и разноликост врста, само одговарајуће културне политике могу осигурати заштиту културне разноликости суочене с ризиком јединствене хомогенизације културе у данашњем свету.“

У Француској су се при Унеско последњих деценија водиле борбе да се донесе конвенција којом ће се промовисати културна разноликост, јер су приметили да економски развој фаворизује неку врсту униформисаности. Стога је Дени Гајар, директор Француског културног центра у Београду, још 19. децембра 2003. године, изјавио како мисли да култура мора да остане ван тих економских законитости, што је објаснио трендом да се филмови већ третирају као индустријски производ, док је реч о културном добру које треба да буде заштићено, дакле и подржано. Тада је г. Гајар још истакао и важност улоге језика, потребу да сви језици имају своје место, јер су мост ка аутентичној култури једног народа.³⁴

На пољу културних разноликости, Унеско је своју стратегију активности за 2008. годину изградио на основу три елементарна принципа:

- Одрас глобалних питања о културним разноликостима, као што је детаљније појашњено у неколико публикација на ту тему
- Студија о постављању стандарда за очување културних разноликости
- Промовисање културних разноликости кроз партнерство и међународну сарадњу.

³² UNESCO – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

³³ <http://www.culturalpolicies.net>

³⁴ <http://www.arhiva.srbija.sr.gov.yu/vesti/2003-12/19/342436.html>

Културне разноликости и правна држава

Европске културе могле би заиста да преживе, као што су античке културе преживеле најезду варвара (у неколико ремек-дела и неколико манастира). У тој перспективи нема ничег фантастичног. Масовна култура је чини вероватном када оне који су изван културе пушта да верују да су културни. Међутим, историја Европе је показала да нема људских институција и односа који не траже ослонац у култури. Раскид између медијске културе и духа прекинуо би европску традицију и то у једној битној тачки по којој се она разликује од других, а то је повезаност световне културе са правом и политиком. Не може се замислити европска култура која није повезана са правном државом. Друштво чија би се висока култура склонила у куле од слоноваче препуштајући околину варварима било би негација хуманистичке Европе, како Декартове тако и Хегелове. О култури се говори, али као о неком споредном додатку или неком изговору. О њој се говори утолико више што је недостатак чврсте политичке воље за Европом довео до преношења нагласка на пројекте у култури, али и друге нејасне и реторичке пројекте, како је то без увијања описао белгијски професор П. Мертенс „Европа хоће да преживи свој политички слом као култура“.³⁵ Али, чак и да би се преживело као култура, мора се имати нека политика.

У свом *Говору европској нацији* (1933) Жилијан Бенда је написао: „Посећивање иностранства само доприноси томе да живље осетимо разлике. Људе треба учити томе да уклоне осећање да се разликују, трудећи се да се свако у свом делу људскости осећа изнад ових разлика, што могу да постигну, и можда боље него на други начин, ако остану код куће. Мир ће за људе бити плод рада унутрашњег живота, а не шетње просторствима планете.“ Уклонити осећање наших разлика, то никако, али уздићи се до једне области људскости изнад ових разлика, свакако је прихватљив циљ.

³⁵ Међународни симпозијум о европском културном идентитету (Париз, јануара 1988. године)

Културне разноликости и Лисабонски уговор о Европској унији

Културне разноликости савремених европских друштава обухватају полно-родне различитости, као и различитости које су у првом реду социокултурно условљене и тичу се националне, религијске, регионалне припадности и припадности језичкој заједници.³⁶ Још у време расправа о коначном тексту *Лисабонског уговора*, више земаља чланица ЕУ, поготово оних мањих попут Холандије, Белгије, Данске, Ирске и др., као и оних у којима је култура у надлежности федералних јединица, покушале су да ограниче простор за деловање Уније у области културе. Ширење културне компетенције Европске уније оне су заправо виделе као претњу њиховом националном идентитету, без обзира на то да ли је дефинисан у националном или регионалном контексту. На основу одлика коначне верзије *Уговора о Европској унији* може се закључити да су својим рестриктивним настојањима успеле да заштите своје интересе. Ово су само нека од начела коначне верзије *Лисабонског уговора о Европској унији*:

1. Опште упућивање на принцип супсидијарности у вези са културом
2. Дефинисање акција ЕУ у области културе као додатних
3. Подређивање свих активности ЕУ разлозима који се темеље на култури
4. Рестриктивно институционално уређивање и одлучивање о култури
5. Изузимање културе из јавних давања ЕУ.

У сваком случају, јасно је да *Лисабонски Уговор о Европској унији* није за једну од својих претпоставки имао познату Монеову изјаву: „Ако би требало поново да почнем, почео бих од културе.“ Или, како то Барт Кереманс каже: „Култура се тиче идентитета, а идентитет се тиче легитимације суверенитета“ - оно што економија у тишини постиже, култура би покушавала уз буку, бес и нерешиве – историјским разлозима оправдане – сукобе.³⁷

Четврти став преамбуле овог *Уговора о Европској унији*, који каже: „Потреба европских земаља за постојањем Европске уније налази се у жељи да пробуде солидарност својих народа, уз поштовање њихове историје, културе и њихових традиција“, кључан је за схватање заокрета од културне интеграције ка културном диверзитету. Исто толико је парадигматична и тврдња бившег француског министра културе Жана Турбона да је културни диверзитет везивно ткиво европског идентитета и да сама различитост представља „заједнички језик“ посредством којег је једино могуће упознавање других.³⁸

³⁶ Милена Драгићевић-Шешић и Бранимир Стојковић, *Култура-менаџмент, анимација, маркетинг*, СЛЮ, Београд 2007

³⁷ Исто, стр. 339.

³⁸ Исто, стр. 339.

Културне разноликости и европски идентитет

Европски идентитет је више пред нама, него за нама. Он почива на културама, али он није култура. Он ће се доказивати, он ће себе налазити доносећи заједничке одговоре на највеће изазове нашег доба, надањујући извесну политику друштвене културе, надањујући целу цивилизацију. Престанимо да верујемо да се култура може производити као што се данас праве аутомобили или као што се срећно усклађују технологије. Не стварају културу политика и институције, већ култура надањује политику и даје живот институцијама.

Но, култура је, ипак, постала и индустрија и у тој тачки би Европска унија могла и морала да интервенише да би дала структуре и средства који би помогли свакој од наших националних култура да преживи доба маса и да потисне скоро неограничен амерички монопол. У том смислу је сваком националном идентитету потребна Европа да би преживео и да би се својеврсно преобразио. Што се Европског идентитета тиче, ваља рећи да то ипак није археолошко благо које каткад треба извући из земље, већ пројекат који је потребно остварити.³⁹

Сваки заборављени културни израз, обичај и пракса, као и ишчезли језик, вероватно су заувек изгубљени део креативности људског рода. Модерна (пост)индустријска цивилизација, коју одликује глобална распрострањеност и стална потреба за повећањем ефикасности кроз стандардизацију производње и производа, непријатељска је према свакој врсти посебности и свим облицима испољавања културне разноликости. Нарочито су на удару особености-посебности малих изолованих средина и друштвених група. Данас се и европска цивилизација суочава са неповратним нестајањем аутохтоних, аутентичних облика диверзитета који су, у изолованим срединама, до јуче одолевао чак и врло бурним природним и цивилизацијским изазовима у ширем окружењу. Томе Европска унија настоји да се супротстави, афирмишући начело културне разноликости као средишњи аксиом своје културне политике на почетку трећег миленијума.⁴⁰

Рад на стварању европског културног идентитета, као и неговање националних идентитета, почиње да замењује рад на истицању културне разноликости. Званични мото Европске уније, који гласи „Јединство у разноликости“, најбољи је показатељ тога. Основни мотив тога лежи у супротстављању процесу глобализације, која се намеће једнообразним елементима у свим сферама културе⁴¹, као и у настојању да се пацификује „делиријум етничких идентитета“, који је у последњој деценији XX века захватио простор Средње и нарочито Источне Европе, док је на просторима некадашње Југославије добио посебно деструктивно обележје.

Као надахнути свирац лире или велики борац у арени, помињући разне „Европе“ у облику институција (Европска економска заједница – ЕЕЗ, Уједињене европске организације, Европски савет), Дијана Пинто пише: „Наспрам ових конкретних Европа уздиже се дивна слика Европске културе, чији су обриси неизбежно нејасни, за коју неки верују да обухвата и „другу Европу“, а одушевљене присталице перестројке да се протеже све до подножја Урала.

Та Европа срца и духа очигледно може највише да нас привуче и обогати. Човек просто пожели да се бори и за њу, јер је она светилиште духа, племенитости и лепоте. Захваљујући томе што физички и материјално не постоји, она зрачи чистотом која страшно недостаје ЕЕЗ. Али, ипак треба ову Европу културе уградити у конкретну европску грађевину и од ЕЕЗ направити чврсто језгро европских идентитета, стално отвореног за интеграцију других европских земаља, с надом да ће једног дана друга

³⁹ Жан-Мари Доменак, *Европа: Културни изазов, XX век, 1991.*, стр. 78.

⁴⁰ Милена Драгићевић-Шешић и Бранимир Стојковић, *Култура-менаџмент, анимација, маркетинг, CLIO, 2007.*

⁴¹ Истичем популаризацију америчке кинематографије која перфидно осваја слободно време Европљана.

Европа моћи постепено да му се прикључи“.⁴² А ми се у Србији надамо да ће то време убрзо доћи, јер већ са нестрпљењем у корацима идемо спорије него ли смо се, као друштво у целини, надали.

Постоје две осе културног диверзитета – *дијакхронијска* и *синхронијска*, тј. временска и просторна. Небројени облици културног диверзитета који су постојали у прошлим друштвима и цивилизацијама описују се на дијакхронској (историјској) оси. Како је велика већина тих друштава заснована на усменој култури, оно што знамо су остаци остатака (и то они материјални) неупоредиво ширег спектра њихове културне разноликости. Репертоар диверзитета савремених друштава налази се на другој, просторној оси. Њега чине прерађени остаци историјских облика диверзитета који су укључени у нове, пре синкретичке него синтетичке културне форме.

Културна компетенција Европске уније има донекле ограничено поље деловања због различитих дефиниција културе, могуће интеграције образовања, науке, истраживања или туризма унутар културе, као и због различитих културних политика сваке од земаља чланица. Различити национални модели (либерални, децентрализовани насупрот интервентног или централизованог као у Француској) такође утичу на стварање културне политике која би објединила карактеристике свих заједница и чланица ЕУ.

Културна разноликост и пионери њене афирмације у Србији

Културна разноликост симбол је настојања да се подстицањем развоја свих светских култура спречи унифицирани развој света.⁴³

слика 1: Плакат програма: *Живети заједно*

Програм мултикултурализма и толеранције у српској покрајини Војводини 2006. и 2007. године, кроз пројекат *Живети заједно*, даје велики подстрек будућности афирмације културних разноликости региона. Основни циљеви програма су промовисање идеје отвореног демократског друштва, подизање нивоа свести о значају вишејезичности и мултикултурализма у Војводини и показивање да су то вредности од заједничког интереса.

⁴² D. Pinto, у *Lettre internationale*, бр. 16, пролеће 1988. године, стр. 24

⁴³ <http://www.culturalpolicies.net>

У региону где су међуетнички односи дубоко поремећени насилним конфликтним искуствима, веома је важно окупити људе и овестити их у вези са значајем заједничких историјских вредности и културних пракси.

Циљна група програма били су ученици средњих школа (између 14 и 18 година) из мултинационалних и вишејезичних средина, професори, професионалци из подручја медија и културе. Пројекат је обухватао изложбе, продукцију и дистрибуцију мултимедијалних дискова, спортско такмичење, квиз такмичење, приказивање кратких видео клипова у вези са традицијом, културом и историјом националних и етничких заједница које данас живе у Војводини путем главних телевизијских станица у Војводини, пројекат за успостављање заједничког мултиетничког телевизијског деска за тренинг локалних и регионалних медијских радника на продукцији вишејезичних програма.

слика 2: Актери *Дах театра* са путницима аутобуса

„Дах Театар“ је извео пројекат *Не/Видљиви град* током редовне вожње аутобуса бр. 26 у Београду. Аутобус је увек прилично пун и вози центром града као и кроз делове града са великим процентом досељеника и заједница културних мањина, посебно ромских. Уметнички подухват је реализован у периоду од 30. новембра до 4. децембра 2005. године, сваког дана од 18 до 20 сати. Уметници Дах театра, подржани младим људима и музичарима из културних мањина, понашали су се као *чудни путници*, свирајући музику специфичних етничких група и носећи костиме мањина. Причали су приче на језику мањина, играли и певали. Пројекат је за циљ имао подизање свести о културној разноликости Београда. Програм је био усмерен ка очувању културног наслеђа, посебно неопипљивог наслеђа мањина или етничких заједница попут Јеврејске заједнице, Рома, будиста или Албанаца који живе широм града.

Циљ целокупне акције је био да мањинама и етничким заједницама, укључујући и оне које су нестале, обезбеди простор где ће моћи да изводе своје песме, игре, представе. Такође је остварен и међуетнички дијалог између уметника и путника аутобуса.

Мудром одлуком Европске комисије и комесара за науку, културу и образовање Јана Фигела да, поред осталих, позову Марију Шерифовић, представницу Србије и победницу Евровизијског фестивала 2007. године, да прихвати улогу Европског амбасадора за међукултурни дијалог (*European Ambassador for Intercultural Dialogue*), великим звонима у Србији је најављена 2008. година – *Година међукултурног дијалога* у свету. Поред Марије, за амбасадоре културног дијалога је именовано још десетак еминентних особа из света науке и културе, од којих истичем француског уметника Шарла Азнавурa и популарног бразилског писца Паола Коелџа.

Културне разноликости и огледало времена

Са пристојне емотивне дистанцираности, посматрајући у огледалу времена одразе свог и одрастања моје, скоро последње генерације која је васпитавана у духу братства и јединства међу народима Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, примећујем неизбледлу усхићеност на коју су ме подстицале прелепе и толико различите културе из свих крајева ове бивше европске државе са Балкана.⁴⁴

Видим, тако, чувени дечији хор *Колибри*, неизмерно поносан због заступљености малих певача свих народа и народности СФРЈ, који нам једног месеца пева своје популарне мелодије са словеначке планине Триглав, следећег месеца са хрватског острва Вис, а онда их преко телевизијских емисија видимо на мостарском *Старом мосту*, на црногорској планини Ловћену и у Скопљу. Опет нам после неколико недеља, сада у Србији, деца *Колибрија* у жутиим карактеристичним мајицама, певају већ познате песме док поред њих поносно стоји препознатљив телевизијски торањ на Авали, „објединитељ“ свих ТВ станица СФРЈ, репетитор Евровизијских емисија.

Све смо те песме знали. Оне се и данас могу чути али, на жалост, без распеваних дечијих гласова свих народа бивше Југославије.

Ношена временом кроз велике тешкоће закривљене стварности⁴⁵, „заједничка песма“ је пала у неке друге димензије. Прочистимо наша плућа пуна барута и запевајмо као један! Предложимо народима Европе да осете наше песме и историју. Научимо поново нашу децу свим аутентичним мелодијама европских народа и њиховом историјом. Научимо поново нашу децу прихватању различитости култура Европе, научимо нашу децу поштовању нас самих; самим тим и свих осталих. Најзад, дајмо таквом учењу највише простора у образовној настави свих узраста.

Нова генерација ће, природно, сазрети свесна сопственог јасног идентитета као и идентитета других и јасне културне разноликости коју они заједно чине. Не дозволимо да нам једина манифестација са овим циљем буде *Радост Европе* (која је већ тридесетдруги пут показала своје несумњиве квалитете кроз организовано дружење европских основаца). Повежимо се са културним добрима Европе што масовније, а својим примером дајмо свима значајнији подстрек развоју поштовања и прихватања културних разноликости. Верујем да ће само на тај начин наш културни идентитет бити, напоскон, уважен једнако као и сви остали национални идентитети.

Културне разноликости и њихова злоупотреба

Однос према прихватању било које разноликости, а посебно културне, представља врлину саму за себе и омогућава широки спектар индукције стремљења и међусобног напретка у развоју и самопотврђивању.

Из неоснованог страха од губитка националног идентитета, културна индукција као процес међусобне размене и цивилизацијског напретка је крајем прошлог века, посебно, представила своје сурово наличје, правац аутодеструкције. Ни после скоро две деценије западнобалкански народи,

⁴⁴ Период о којем говорим су седамдесете и осамдесете године прошлог века.

⁴⁵ Алудирам на период деведесетих година прошлог века када је цела једна генерација људи израсла без елементарних услова, посебно у социјалном образовању.

учесници у овој деструкцији, не могу да прихвате своју тадашњу незрелост, иако се свим средствима, посебно медијским, боре за нов имиџ, имиџ популарног покровитеља и афирматора културних разноликости, док њихови представници, чак и они који су немо посматрали стотине хиљада људи друге националности и вере како протерани одлазе са својих огњишта, улажу велика средства у стварање слике себе и свог народа као толерантних према различитостима. Успех у томе није загарантован.

Само се председник Србије, Борис Тадић, као представник једне од страна које су учествовале у овим крвавим сукобима јавно извинио другима, још за време свог првог мандата. А колико је само потребно међусобног извињавања за злодела свих тих племенских маса у страственом страху за сопствени опстанак? Многи, на жалост, заиста нису опстали.

Хоћемо ли, зато, и даље дозвољавати ситним сумњама у сопствени идентитет да се толико развију до момента да нема више никога ни да сумња, а ни да се радује? Зашто је тешко прихватити културне разноликости свих балканских ентитета, или некада аустралијских Абориџина, Курда на Блиском истоку, Индијанаца и многих других? Да ли се та врста (не)размене енергија полако ипак превазилази? Да ли би наша цивилизација духовно прешла на нову раван? Да ли ће то бити, тек сада, она *Раван* коју је још пре две хиљаде година описивао зачетник најмасовије религије на свету, *Раван* безусловног прихватања разноликости?

Давно су, дакле, учени људи схватили вредности постојања културних разноликости. Како бисмо, иначе, могли да приметимо злоупотребе појма културних разноликости којом се поноси председник једне од већих партија у Србији, који данас из *Међународног суда за бившу Југославију* у Хагу оправдава своје сулуде поступке из периода с краја прошлог века у вези са ратовима у Хрватској и БиХ, тиме што је од Бога створен много темпераментнији од других, тј. различитији? Како бисмо, другачије, могли да приметимо ову врсту разноликости, посебно у начину културолошког деловања појединца-вође на *маса*, а самим тим и тих *маса*, да не познајемо принципе цивилизацијског пута којим већ дуже време идемо?⁴⁶

Да ли да поверујемо актуелном председнику Републике Француске да ће се залагати за успостављање квалитетног културног дијалога у Европи када Француска преузме председавање Европским саветом 2008. године? Да ли то може да нам потврди висок степен хуманизма, толеранције и љубави којима је успео да, у име народа Француске, опрости све патње свог и свих страдалих народа од стране фашистичке Немачке и Јапана током Другог светског рата, те их заједно са Индијом и једном афричком земљом подржава у настојањима да буду сталне чланице Савета безбедности УН, Г-8, будуће Г-13⁴⁷? Да ли је тешко сада прихватити такву врсту разноликости коју носе Немачка и Јапан због своје монструозне прошлости и упустити се, заједно са њима, а уз подршку Америке, у креирање опет неког новог светског поретка?

Закључак

Чудно је како се користе речи култура и културни дијалог, или пак културне разноликости, а све то у неком имагинарном, непостојећем смислу, јер истовремено људи који то причају одлазе на посао, раде у државним институцијама или држе студентима предавања о овим темама а да је неким савест,

⁴⁶ Са суђења Војиславу Шешељу у Међународном суду у Хагу 2008. године.

⁴⁷ www.rtv.co.yu/sr/vesti/svet/evropa/2008_01_08/vest_46696.jsp

чак, укаљана⁴⁸, због чијег лицемерја афирмација процеса, у сфери културе понајвише, више него пати. Поверење слушалаца, ђака и студената у академске предаваче у целини је видљиво пољуљано (спречавање отварања изложбе албанских уметника из Приштине „Одступања“ у београдској галерији „Контекст“⁴⁹).

Ко то данас може видети лепоту и дивоту, чистоту и радост коју доноси културни дијалог два или више ентитета? Чини ми се да ћемо праве вредности културног дијалога успети да досегнемо тек када будемо постављали питање о докучивим разлозима немогућности учествовања у, увек племенитој, индукцији култура, када будемо сазнали праве разлоге постојећих страхова од културне афирмације кроз културне разноликости.

Не знам да ли сада, баш у овом тренутку, могу да се радујем, на овај начин организованој, културно разноликој Европи, али се неизмерно надам да ће интеграција процеса прихватања културних разноликости, која је заживела у свету, почети временом да пружа своје благодати кроз бескомпромисно међусобно поштовање и толеранцију.

Стога се радујем свакој истинској жељи ка цивилизацијском развоју где је прихватање разноликости заиста први степен у ширењу знања, упознавању тј. препознавању мира и оног склада у нама који нам отвара видике ка другима и води до нашег тачног места у мозаику разноликости. А онда, где чуда!? Само што смо се сви напокон сместили и опустили, правимо заједно својим постојањем овај највећи и најшаренији мозаик, који пред нашим очима блиста беспрекорном сликом свеколиког мира као будући одраз нове стварности у којој нема више прича о културним разноликостима, нема расправа о неопходности прихватања разноликости, јер зашто бисмо водили разговоре о нечему што је тако нормално и природно, о нечему што је већ дуго времена општеприхваћено и што ће тада већ засигурно бити бескрајно досадно и превазиђено.

Највећи разлог несобичној подршци коју овом циљном сликом у мозаику са посебном радошћу износим свима који се баве темама прихватања културних разноликости, јесте управо снажан осећај изразите неопходности организованијег деловања свих структура друштва ка овом циљу. Нека се славе сви подухвати који воде афирмацији прихватања културних разноликости. Заиста желим да будем подробно обавештен о међукултурним скуповима и програмским активностима свих уметности, који би требало да се организују сваког месеца бар у једној локалној заједници одређеног региона.

Смернице које синтетизују рад на усавршавању погледа на разноликости свакако леже у самом извору свих радњи, у човеку! Стога се пут ка бољем упознавању разноликости кристалише само кроз едукацију човека. Неколико генерација вапи за спознајом значаја упознавања разноликости својих и туђих особина, јер једино добро што се из ратова рађа је управо то велико поштовање мира, чији је основ благодан приступ културним разноликостима народа из свог окружења и шире.

Још изражајнији значај упознавању културних разноликости треба да дају националне и међународне манифестације у сферама музике (МТВ додела награда најквалитетнијим ауторима), филма (Кан, Венеција, Берлин, Сарајево, Праг, Београд...), и других видова уметничког изражавања на којима ће већи ауторитет имати оригинални прикази аутентичних разноликости националних култура, јавне дебате о значају процеса интеграције важности прихватања културних разноликости у свим порамма и институцијама друштва. Начини афирмације овог процеса су директно пропорционални креативности њених промотера о чијој би нези друштво, а посебно државне институције, требало много више да брину јер и сама културна баштина је плод креативности и маште.

⁴⁸ Афера *Индекс*, Крагујевачки универзитет, 2007. године, www.naslovi.net/2007-03-19/mondo/afera-indeks-produzen-pritvor/324352

⁴⁹ <http://www.mtsmondo.com/news/world/text.php?vest=86359>, 08.02.2008

Литература

Council of Europe, *Draft Version of White Paper on Intercultural Dialogue «Living Together As Equals»*, Strasbourg, 2007

Dragičević Šešić, Milena – Dragojević Sanjin, *Intercultural mediation in the Balkans*, Sarajevo, 2004

Милена Драгићевић-Шешић и Бранимир Стојковић, *Култура-менаџмент, анимација, маркетинг*, CLIO, Београд 2007

Domenak, Žan-Mari, *Evropa: kulturni izazov*, Biblioteka XX vek, 1991

„The enlargement and beyond?“ (thematic issue) *Culture International Europe*, (Paris) n. 40, December 2003 – January 2004

http://www.nspm.org.yu/kulturnapolitika/2007_indjic1.htm

<http://www.pescanik.net/index.php?&p=288&ni=296&nd=1>

http://www.nspm.org.yu/debate_2007/2007_djukanovic1.htm

<http://www.arhiva.srbija.sr.gov.yu/vesti/2003-12/19/342436.html>

http://www.ds.org.yu/sr/index.php?option=com_content&task=view&id=4209&Itemid=71&lang=lat

http://www.mfa.gov.yu/coe/index.php?option=com_content&task=view&id=14&Itemid=31&lang=sr

http://www.mfa.gov.yu/coe/index.php?option=com_content&task=view&id=34&Itemid=33

<http://www.seecult.org/portal/html/modules.php?op=modload&name=News&file=index&catid=21>

<http://posloviadresar.net/kultura/evropska-godina-za-srbiju.html>

<http://www.seecult.org/portal/html/modules.php?file=article&mode=thread&name=News&op=modload&order=0&sid=24683&thold=0>

<http://www.seecult.org/portal/html/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=26237>

<http://marijaserifovic.7.forumer.com/viewtopic.php?p=685&sid=d6918f84e222c245835dad7bed673374>

<http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=2909>

<http://www.culturalpolicies.net>

http://www.rtv.co.yu/sr/vesti/svet/evropa/2008_01_08/vest_46696.jsp

<http://www.naslovi.net/2007-03-19/mondo/afera-indeks-produzen-pritvor/324352>

<http://www.mtsmondo.com/news/world/text.php?vest=86359>

Валентина Ђурета

ПРЕГОВАРАЧКИ ПРОЦЕС ЗЕМАЉА ВИШЕГРАДСКЕ ГРУПЕ ЗА ПРИКЉУЧЕЊЕ ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ

Увод

Преговори о придруживању Европској унији (ЕУ, Унија) разликују се од традиционалних трговинских преговора када су у питању циљеви које треба постићи. Као прво, обе стране које учествују у преговорима имају „заједнички циљ“, а то је пријем земље кандидата у ЕУ. Преговори су усмерени на оснаживање земље кандидата, како би имала користи од права која стиче припадањем Унији и испунила обавезе које произилазе из чланства. Као друго, земља кандидат преговара са свим земљама чланицама ЕУ. Европска комисија у преговорима има улогу посредника између земаља кандидата и земаља чланица, стога су дипломатске активности и лобирање од велике важности. Ове активности се спроводе како у Бриселу, тако и у главним градовима земаља чланица, током билатералних и мултилатералних састанака влада и преговарачких тимова кандидата и чланица. Земље чланице одређују правац преговора, док земље кандидати својим активностима у испуњавању критеријума утичу на временску дужину преговара. Како су земље кандидати обавезне да у потпуности прихвате *acquis communautaire* то значи да кандидовањем за чланство у том „клубу“ на самом почетку морају да прихвате постављена правила.

Ширење ЕУ на исток било је по многим питањима различито од претходних проширења. ЕУ-15 се током преговора са тадашњим земљама кандидатима суочила са два основна чиниоца различитости и тежине овог проширења у односу на претходна. Први је био велики број земаља које су се кандидовале за чланство, а други чињеница да су земље кандидати имале релативно низак ниво економске развијености, који је био иза тадашњег просека ЕУ. Циљ овог рада је да представи процес преговарања земаља Вишеградске групе за улазак у ЕУ.

Настанак и сарадња Вишеградске групе

Вишеградска група (ВГ, Група) представља савез четири средњоевропске земље: Чешке, Мађарске, Пољске и Словачке. Група је настала из заједничких интереса и уверења да би заједничким напорима било лакше постићи постављене циљеве, тј. успешан процес европских интеграција. Ове државе одувек су биле део једне цивилизације, која је делила културне вредности и заједничке корене, а које су оне желеле да ојачају и очувају. Слична историја, како политичких тако и економских система, као и припадност совјетском блоку, представљале су основу за сарадњу по питањима од заједничког интереса као нпр. у области безбедности, кретању радне снаге и капитала, трговини, економској сарадњи, развоју инфраструктуре, екологији. Ипак, приоритет у сарадњи земаља ВГ свакако је била припрема за чланство у ЕУ. Земље ВГ су биле уверене да могу помоћи једна другој на њиховом путу ка ЕУ. Видећемо да су земље по овим питањима сарађивале и пре уласка у ЕУ, а сарадњу и заједничке ставове задржале и као чланице Уније.

Током самита Европског савета у Луксембургу 31. марта 1998. године одлучено је да следеће земље могу да започну преговоре за приступање ЕУ: Пољска, Мађарска, Чешка, Естонија, Словенија и Кипар. Може се сматрати да су један од најважнијих разлога због којег Словачка није обухваћена тзв. Луксембуршком групом била дешавања на њеној унутрашњој политичкој сцени, тачније, неиспуњавање такозваних копенхагенских критеријума (способност земље да извршава своје обавезе као чланица и да испуњавана економске и политичке услове), односно, недостатак демократизације државе. Ипак, након самита у Хелсинкију 13. октобра 1999. године, Словачка постаје једна од земаља чланица тзв. Хелсиншке групе⁵⁰, са којом започињу преговори о уласку у ЕУ.⁵¹

Како „разлике у култури преговарача могу да спутају преговоре на више начина“,⁵² чињеница да су, као што смо већ поменули, земље ВГ делиле сличне културне обрасце олакшала је њихову сарадњу и заједнички наступ. Сарадња међу земљама чланицама ВГ допринела је стварању нове слике о средњој Европе. Земље су делиле исте циљеве када је у питању њихова спољна политика. Размена искустава током интеграције, као и међусобна подршка и сарадња, представљала је једну врсту испита политичке одговорности и спремности да се, када једном постану чланице ЕУ, испуне задаци. Током званичне посете Мађарској 2002. године, министар спољних послова Пољске Влођимирз Цимошевич осврнуо се на сарадњу земаља ВГ:

„Кључни задатак је да себе промовишемо као групу политички стабилних држава, које развијају тржишне привреде и тиме доприносе стабилности региона. Ово можемо покушати да постигнемо и одвојено, мада ће наш глас бити јачи и јаснији уколико будемо говорили као група“⁵³

Иако је постојала веома жива и успешна сарадња, као и прилично јединствен наступ у међународној заједници, међу земљама Вишеградске групе било је и периода затишја. Два највећа била су средином 90-их година. Популистичке идеје тадашњег премијера Словачке Владимира Међара нису се уклапале у идеје осталих земаља Групе, а такође су Словачку довеле у међународну изолацију. Након његове смене и доласка Микулаша Џуринде на место премијера⁵⁴, вишеградска сарадња је напредовала. Други разлог застоја представљао је негативан став тадашњег премијера Чешке, Вацлава Клауса, који је сматрао да ова врста заједничких напора нема много сврхе и уместо тога се залагао да се свака земља самостално окрене ка преговорима.⁵⁵ У периоду од 1995-1998. године долази до поновног обнављања сарадње.⁵⁶

У мају 1999. године, у заједничкој изјави, премијери земаља ВГ потврдили су да је циљ политичке сарадње земаља средње Европе интеграција Вишеградске групе у ЕУ, као и интеграција

⁵⁰ Коју, осим ње, чине Литванија, Летонија и Малта.

⁵¹ Један од разлога који су били пресудни у одлуци ЕУ да на самиту у Хелсинкију отпочне разговоре са додатним земљама био је да су неке од земаља постигле значајан напредак у напорима да постану чланице Уније. Словачка је била једна од њих, а до тог тренутка је испунила постављени политички услов.

⁵² Цезвалд В. Салакјуз, *Светски преговарач*, Факултет за економију, финансије и администрацију, Београд 2006, стр. 94.

⁵³ Обраћање министра спољних послова Пољске Влођимирза Цимошевича током званичне посете Мађарској 7. фебруара 2002. године у мађарском Институту страних послова у Будимпешти, <http://www.ms.gov.pl/podstrona,39,1257.html>, преузето 17. августа 2007.

⁵⁴ Након парламентарних избора одржаних септембра 1998. године.

⁵⁵ Премијер Клаус је сматрао да Чешка има посебне предности приликом преговора са ЕУ и да јој не треба регионална структура. До напретка је дошло 1995. године, када схвата неопходност регионалне сарадње. Након неуспешних преговора Чешке и Немачке, током којих је Чешка очекивала да ће бити примљена у ЕУ самостално, премијеру Клаусу такође постаје јасно да ће Пољска, захваљујући повољној гео-политичкој позицији, али и чињеници да је усредсређена на улазак у НАТО и ЕУ, бити у центру процеса ширења ових структура.

⁵⁶ The Pre-Visegrad Period - Preparing the Groundwork, <http://www.visegradgroup.eu/main.php?folderID=923&articleID=4032&ctag=articlelist&iid=1>, преузето 15. августа 2007.

Словачке у НАТО. На самиту Председништа ВГ, уочи самита у Хелсинкију, земље су такође заузеле заједнички став да би укључење Словачке у преговоре са ЕУ значајно допринело напретку и стабилности, како у средњој, тако и у целој Европи. Осим на нивоу премијера, редовни састанци одржавани су и на нивоу одговарајућих министарстава, представника парламената, представника цивилног друштва и слично. У заједничкој декларацији представника парламентарних одбора наглашен је циљ сарадње земаља ВГ:

„...Имајући у виду заједничке историјске везе, сматрамо да је наш заједнички интерес да сарађујемо у процесу европских интеграција и делимо заједничку одговорност у стварању стабилног и безбедног континента. ...У нашем је заједничком интересу да све четири земље буду у првој групи земаља које ће постати чланице ЕУ. Истовремено, стране прихватају да се ни од једне земље кандидата за ЕУ не може очекивати да чека друге кандидате након што испуни потребне захтеве.“ ...⁵⁷

Дакле, иако су се земље ВГ сложиле да заједнички наступе у преговорима за улазак у ЕУ, и иако су остале земље подржавале Словачку у њеним напорима да се врати у позицију равноправног члана ВГ, ипак су задржавале право и јасно ставиле до знања да ће самостално преговарати по питањима која су за њих пресудна (на пример, за Пољску то било питање слободе кретања радне снаге) и да истовремено не желе да их остале чланице на путу ка том циљу успоравају и задржавају.

⁵⁷ Заједничка изјава председника Одбора за иностране послове, европске интеграције и одбрану Скупштина земаља ВГ, усвојена на њиховом петом састанку, одржаном у Братислави, априла 2000. године, <http://www.mzv.cz/wwwo/default.asp?id=32244&ido=15741&idj=2&amb=154>, преузето 17. августа 2007.

Модел преговора

Као што у књизи *Светски преговарач* наводи Џезвалд Салакјуз, „преговарање је процес“, који има три основна модела.⁵⁸ Можемо се запитати који модел најбоље описује преговоре између Вишеградске групе и Европске уније. Свакако је то преговарање на основу интереса, где се до договора, у овом случају до заједничког циља, долази решавањем заједничког проблема. Који су били интереси Групе, а који Уније за почетак преговора? Неки од интереса земаља Вишеградске групе били су: повећање утицаја на међународној сцени, економске,⁵⁹ социјалне и трговинске предности ЕУ, безбедност, погодности од прилива структурних фондова (за развој институција и инфраструктуре), као и фондови за развој руралних подручја из буџета ЕУ. Један од основних интереса Уније било је повећање политичког утицаја који би Унија имала у свету, као и економска снага коју би проширењем стакла. Једна од добити коју би остварила било би велико тржиште са око 100 милиона⁶⁰ нових потрошача.

Припрема за преговарање

Припрема за преговарање земаља ВГ на неки начин разликовале су се од уобичајених припрема за преговоре. Земље ВГ су биле уверене да могу једна другој да помогну на путу ка ЕУ. Помоћ није само представљала заузимање заједничких позиција или већу сарадњу приликом преговора, већ и размену информација у вези са преговарачким процесом са ЕУ. У том смислу, редовно су одржаване консултације преговарачких тимова. Први састанак званичника земаља кандидата задужених за европске интеграције одржан је у Братислави, новембра 1999. године. На њему је договорено да је циљ преговарања дефинисање садржаја сарадње између ВГ и ЕУ.

Осим преговора које су државе ВГ имале са званичницима Уније, одржавани су састанци и консултације међу чланицама о техничким питањима преговора. Тако су се шефови преговарачких група ове четири земље састали у Бриселу, априла 2000. године, што је била добра прилика да се размене информације и ставови о резултатима међувладине конференције⁶¹ и да се размотре остала питања од важности за земље ВГ, као нпр. како јавност у овим земљама доживљава преговарање са ЕУ.

Истовремено су се одвијали разговори међу чланицама ВГ, па је тако главни преговарач Словачке, Јан Фигел, имао честе билатералне сусрете са чешким колегом Павелом Теличком. Током 2000. године, састали су се у марту и октобру, како би разговарали о напретку у преговорима, у којима је Чешка отишла даље. Чињеница да је Словачка у преговорима заостајала у односу на друге чланице ВГ само је појачала њене амбиције у „сустизању“ осталих.⁶² Осим што је „заостајала“ у односу на остале

⁵⁸ Које класификује као: нагодба, надмоћ или решавање проблема. Салакјуз, исто, стр. 8.

⁵⁹ Једна од значајнијих предности чланства у ЕУ за ове земље представљала је слобода кретања људи, а нарочито радне снаге, иако је ова одредба, као што ћемо касније видети, представљала једно од тежих поглавља у преговорима. Осим тога, са новим тржиштем отвара се и могућност нових инвестиција за чланице ЕУ, не само због нижих трошкова производње, већ и због релативно добро припремљене индустрије.

⁶⁰ Тржиште које је би обухватило не само земље Вишеградске групе, већ и осталих 6 земаља које су у том периоду преговарале чланство у ЕУ.

⁶¹ Радни састанак шефова преговарачких група одржан је на почетку међувладине конференције (ИГЦ) о придруживању 28. марта 2000. године.

⁶² Vladimir Bilcik, *Can Slovakia Catch up? The Implications of EU Accession Talks a Year After the Helsinki Summit*, <http://www.atlanticcommunity.org/bilcik.html>, преузето 16. августа 2007.

земље ВГ у преговорима са ЕУ, због већ поменутих прилика у земљи, Словачка је тек накнадно постала чланица и Организације за економску сарадњу и развој (ОЕЦД) и НАТО.

Напоредо са преговорима за улазак у ЕУ, све земље ВГ преговарале су и за улазак у НАТО и ОЕЦД. Улазак у ове организације додатно је повећао њихов кредибилитет и снагу, дао подстицај даљем преговарању, али и показао снагу групе и међусобну подршку. Чињеница да су три чланице Вишеградске групе, Чешка (1995.), Пољска и Мађарска (1996.), већ биле чланице ОЕЦД-а, олакшала је Словачкој пријем, иако је првенствено то била заслуга саме Словачке и чињенице да је током 1999. и 2000. усвојила низ нових економских закона. Словачка је веома мудро искористила остале земље ВГ као саветнике у овим преговорима. Можемо претпоставити да је сарадња Групе у њеним преговорима за улазак у ОЕЦД показала ЕУ да ће земље ВГ веома добро сарађивати, на чему је ЕУ и инсистирала, и чак и једногласно наступати у преговорима. Словачка је захваљујући претходним искуствима остале три земље могла много брже да прође кроз процедуру усвајања нових закона, као и да не понавља грешке које су њене претходнице чиниле на том путу. Пољска, Чешка и Мађарска⁶³ такође су подржале напоре Словачке за улазак у НАТО. Као и у претходном случају, ове земље представљале су саветнике Словачкој у њеним напорима приликом преговора за чланство. Словачка је постала чланица НАТО 2004. године, што је представљало додатан подстицај у преговорима за придруживање, а истовремено Словачка бива посматрана као равноправна чланица ВГ. На самиту премијера Вишеградске групе у Прагу, јуна 2000. године, у заједничкој декларацији поздрављен је почетак преговора ЕУ са Словачком:

„...Овај корак повећава могућност размене искустава у процесу преговарања, како у оквиру ВГ, тако и у другим мултилатералним и билатералним контактима, а имајући у виду посебне односе и позиције појединачних ВГ земаља. На тај начин, остварен је један од приоритета обновљене вишеградске сарадње, помоћ Словачкој у њеним напорима у интеграцији. Ова ситуација отвара многе могућности за будућу вишеградску сарадњу.“ ...⁶⁴

⁶³ Постале чланице 1999. године.

⁶⁴ Summit of the Prime Ministers of the Visegrad Group Countries, Prague, 9 June 2000, <http://www.celodin.org/read.php?lang=en&pid=1700>, преузето 15. августа 2007.

Преговарачки тим

Иако су земље ВГ засебно преговарале улазак у ЕУ, а у оквиру Групе су биле равноправне, може се рећи да је Пољска виђена и себе сматрала за вођу током преговора. Као највећа земља, али и чланица тзв. Вајмарског троугла⁶⁵, једна од предности Пољске у очима ЕУ била је да је представљала границу са Русијом и границу између западне и источне Европе.

Појединачно, све земље ВГ имале су своје преговарачке тимове. Састав преговарачког тима током преговора није био постојан. Пољска је, на пример, 2001. године променила не само шефа преговарачког тима, већ и особу којој подноси извештај. Првобитно је то био премијер, да би од 2001. године то био државни секретар у Министарству спољних послова. Чланове преговарачких тимова чинили су представници кључних министарстава. С друге стране, главну улогу у преговарачком процесу на страни ЕУ имале су земље чланице, док је Европска комисија имала наднационални карактер. Током преговора, све земље ЕУ понашале су се као заједнички преговарач, а њихове ставове заступала је земља која је у том тренутку председавала ЕУ, што се мењало сваких шест месеци.

Ток преговора

Европски савет је 1997. године постигао договор о процедури преговарања. Састанци су одржавани на нивоу министара или њихових заменика, односно сталних представника земаља чланица, са стране ЕУ, и амбасадора или главних преговарача, са стране земаља кандидата. Брзина преговора зависила је од степена спремности појединачне земље кандидата и сложености питања које се разматра. Из тог разлога, није било могуће унапред проценити колико ће преговори трајати.

Преговори за придруживање ЕУ одвијали су се у неколико фаза и били су у форми низа билатералних међувладиних конференција између ЕУ и земље кандидата. Пољска је, на пример, прошла кроз следећих пет фаза:

- Прва фаза, тзв. „*screening*“, односно провера колико су закони земаља кандидата у складу са *acquis communautaire*. Састанцима на којима се вршила провера председавала је Европска комисија, а одржавали су се у Бриселу.
- Друга фаза представљала је припрему преговарачких позиција. Пољски преговарачки тим припремио је своје позиције по свим преговарачким поглављима које је Савет министара прихватио. Савет је припремио заједничке ставове ЕУ, након консултација са земљама чланицама, а на основу предлога Европске комисије. Ипак, као што ћемо касније видети, тај процес није ишао лако по свим питањима. Један од највећих сукоба између чланица ЕУ-15 представљало је поглавље о слободном кретању радне снаге, где су Немачка и Аустрија захтевале примену прелазних одредби у трајању од 7 година.
- Трећу фазу чинили су преговори на основу преговарачких позиција. Преговори су се одвијали у облику састанака експерата. Резултат је био усклађивање преговарачких позиција обеју страна, све док се не постигне договор.

⁶⁵ Осим Пољске, чланице Вајмарског троугла, организације настале 1991. године, јесу и две велике чланице ЕУ - Немачка и Француска. Сарадња обухвата повремене састанке високих званичника. Пољска је о резултатима разговора ове групе извештавала остале чланице ВГ.

- Четврта фаза представљала је усклађивање садржаја уговора о придруживању. Усаглашавање око најтежих питања обухватало је завршно преговарање и потврду резултата преговарачког процеса у облику Уговора о придруживању.
- Пета, последња, фаза представљала је ратификацију уговора о придруживању од стране националних парламената земаља чланица ЕУ.⁶⁶

Словачка је, током преговора, веома јасно одредила које су њене потребе. Једна је била да током шведског председавања⁶⁷ ЕУ убрза преговоре, како би Словачка могла да отпочне са преговорима о осталим поглављима, што би ојачало њену позицију у групи 10 земаља кандидата.⁶⁸ Шведска се, са друге стране, држала принципа да свака земља кандидат треба да буде примљена у ЕУ на основу својих заслуга, што је било у супротности са преговарачким ставом ЕУ, да све земље буду примљене заједно. Током Шведског председавања, по први пут су покренута нека од тежих поглавља, као што су слобода кретања робе и услуга, капитала и радне снаге, као и екологија. До првог напретка је дошло када је затворено поглавље о екологији са Чешком и Мађарском, у јуну 2001. године.⁶⁹ Ово је дало подстрек осталим чланицама ВГ да током састанка министара екологије, августа 2001. године, разговарају не само о напретку који је постигнут у европским интеграцијама, већ да ратификују уговор о активном укључивању у Европску агенцију за животну средину.⁷⁰

Ипак, једна од најтежих тачака о којој је преговарано током шведског председавања била је проналажење компромиса по питању слободе кретање радне снаге. У преговарању о овом питању можемо веома јасно уочити посебну препреку бр. 4 при склапању међународних послова према Салакјузу, односно, вођење унутрашњих преговора у преговарачим тимовима, док се паралелно воде спољни преговори између два тима.⁷¹ Дакле, унутрашњи преговори у преговарачком тиму ЕУ водили су се између земаља чланица, као што су се водили и између земаља чланица ВГ, док су се истовремено водили спољни преговори између ЕУ и ВГ. Земље чланице ЕУ имале су различит приступ овом питању, нпр. Холандија, Ирска, Шведска и Данска су у потпуности одобравале слободу запошљавања, док су Немачка и Аустрија веома чврсто заступале супротан став, захтевајући прелазне одредбе у вези са слободом кретања радне снаге, које би трајале седам година. Након унутрашњих преговора постигнут је компромис, чланице ЕУ су дошле до заједничког става, који је омогућио чланицама ЕУ-15 да наметну двогодишње ограничење на кретање радне снаге, с тим да земље могу да продуже овај период на максимално седам година. Земље ВГ нису се усагласиле по овом питању, тако да су Мађарска и Словачка прихватиле прелазне одредбе, док су Чешка и Пољска званично изјавиле да неће пристати на ову одредбу.⁷² Јан Кулаковски, шеф преговарачког тима Пољске, заузео је веома тврд став да су прелазне одредбе непотребне, а како Пољској нису биле представљене као званични став ЕУ, Пољска неће заузети званичан став по овом питању све док се то не догоди. Као што је на почетку већ поменуто, Европска комисија у овим преговорима имала је улогу посредника. Тако је председник Европске комисије, Романо Проди, током преговора о овом поглављу одиграо улогу посредника између ЕУ и

⁶⁶ Balance of Negotiations, http://www.ue.krakow.pl/?LANG=UK&MENU=I&TYPE=ARO&ARO_ID=95, презето 16. августа 2007.

⁶⁷ Током друге половине 2001. године.

⁶⁸ Jaroslav Chlebo, *Slovakia and Its Relations with International Integration Groupings (OECD, EU)*, <http://web.gc.cuny.edu/Eusc/activities/paper/chlebo.htm>, презето 15. августа 2007.

⁶⁹ Claus Schultze, *Accession Negotiations Surged Ahead under Swedish Presidency*, објављено у *Beyond Transition*, <http://www.worldbank.org/html/prddr/trans/octnovdec01/pgs37-39.htm>, презето 15. августа 2007.

⁷⁰ Saстанак ministara životne sredine zemalja VG u Češkoj, avgusta 2001. godine, <http://www.env.cz/www/zamest.nsf/defc72941c223d62c12564b30064fdcc/745dd97cabefa170c1256ae6002c0dbf?OpenDocument>, презето, 17. августа 2007.

⁷¹ Салакјуз, исто, стр. 128.

⁷² Claus Schultze, *Accession Negotiations Surged Ahead under Swedish Presidency*, објављено у *Beyond Transition*, <http://www.worldbank.org/html/prddr/trans/octnovdec01/pgs37-39.htm>, презето 15. августа 2007.

Пољске. Апеловао је на земље кандидате да имају разумевања за овај предлог и нагласио да ове одредбе не представљају став да су грађани земаља кандидата грађани другог реда, већ да ће Немачка и Аустрија постати веома привлачне за долазак великог броја радника из нових земаља чланица. Након преговора, Чешка и Пољска су пристале на прелазне одредбе, које су од ЕУ-15 земаља поставиле једино Немачка и Аустрија.⁷³

За Пољску, осим овог поглавља, тешко поглавље била је и пољопривредна политика. ЕУ је обезбеђивала значајне субвенције за заједничку пољопривредну политику; међутим, трошкови рада у Пољској, као и велики број пољопривредног становништва, довели су до тога да ЕУ захтева од Пољске реструктурирање и смањење пољопривредног сектора. Са друге стране, пољски пољопривредници су приметили да, захвљујући чињеници да пољопривредници у ЕУ добијају много већу финансијску помоћ него њихове пољске колеге, они остварују веће приходе, а да ће самим тим производи из ЕУ бити конкурентни домаћим, пољским производима. Стога је већина пољских пољопривредника сматрала да ће их улазак у ЕУ уназадити. Приоритет пољске владе је био да обезбеди да пољски пољопривредници буду подједнако конкурентни као и њихове колеге из ЕУ. Након преговора о овом питању, Пољска се сложила да ће примати већу помоћ током наредних десет година (од датума уласка у ЕУ), како би до 2014. године достигла исти ниво као старе земље чланице. Иако је Пољска добила само 25% тренутне помоћи за пољопривреду, успела је да испреговара да почетак помоћи буде октобар 2004. године, уместо предвиђеног децембра исте године.

Закључивање преговора и сарадња након уласка у ЕУ

Европска комисија је 9. октобра 2002. године предложила закључивање преговора са земљама ВГ,⁷⁴ а до званичног закључивања преговора дошло је 13. децембра исте године. До највећег проширења ЕУ, које је обухватило 10 земаља, међу њима и чланице Вишеградске групе, дошло је 1. маја 2004. године.

Након што су земље ВГ постале чланице ЕУ и тиме испуниле један од основних разлога постојања Групе, улазак у ЕУ, поставило се питање њихове даље сарадње. Наравно, она се значајно променила након уласка у ЕУ. Иако Вишеградска група представља важан форум радних састанака и размену ставова ових земаља, она нема велику улогу у наметању заједничких позиција. Неки од примера су ставови земаља по питању проширења ЕУ, где су земље ВГ заузеле различите позиције. Словачка веома подржава Хрватску у њеним напорима да постане чланица ЕУ, док Пољска подржава наставак преговора са Турском. Заједничка спољна и безбедносна политика такође представља питање по ком ове земље не наступају заједнички. Један од примера је, рецимо, став Пољске према војном присуству у Ираку, која у потпуности подржава САД, за разлику од већине земаља чланица ЕУ, које су биле против овог потеза.

С друге стране, председници земаља ВГ су на редовном годишњем састанку септембра 2006. године заузеле став да улазак у Шенген систем представља апсолутни приоритет ових земаља.⁷⁵

⁷³ Iwona A. Czerwińska, *Let the Negotiations Finally Begin*, објављено у Warsaw Voice online 22. April 2001., <http://www.warsawvoice.pl/archiwum.phtml/1590/>, преузето 15. августа 2007.

⁷⁴ У октобру 2002. предложено је закључивање преговора и са осталих шест земаља које су преговарале за улазак у ЕУ: Кипром, Естонијом, Летонијом, Литванијом, Малтом и Словенијом.

⁷⁵ Visegrad Four protest against Schengen entry delay, објављено 19. септембра 2006, <http://www.euractiv.com/en/enlargement/visegrad-protest-schengen-entry-delay/article-157941>, преузето 17. августа 2007.

Европска комисија је, из техничких разлога, одложила улаз, првобитно предвиђен за 2007. годину, за још 12 месеци. Председник Чешке, Вацлав Клаус, у име ВГ је оштро критиковао ово померање рока, рекавши да „сва четири председника улазак у Шенген систем сматрају за апсолутни приоритет и свако одлагање доживљавају као дискриминацију“.⁷⁶ Осим овога, остало је отворено и питање уласка у еврозону. Приступање ЕМУ је првобитно било предвиђено за период 2007-2009. године, међутим, сви се слажу да ће стварни датум прихватања евра бити одложен за знатно касније.

Закључак

Преговори о придруживању ЕУ ипак се разликују од традиционалних пословних преговора. Олакшавајућа околност у овој врсти преговора била је чињеница да су се одвијали у складу са одређеним, јасно дефинисаним поглављима. Тако су, на пример, у преговорима о пољопривредној политици преговарали стручњаци из те области и то је представљало значајну уштеду времена, јер су у питању људи који познају суштину проблема, и самим тим преговори су много ефикаснији. Као што смо видели, то није значило да су због тога преговори били лаки, али да су се сусрели преговарачи ЕУ и Пољске који се иначе баве нпр. здравством, преговори би били дужи и, вероватно, много тежи.

Чињеница да су чланице ВГ међусобно већ раније сарађивале и договориле се да ће заједно наступати пред ЕУ олакшало је, донекле, њихову сарадњу. Такође, њихова претходна сарадња која је имала заједнички приоритет, припрему за чланство у ЕУ, олакшала је Словачкој преговоре за улазак у ОЕЦД и НАТО.

Улазак средњеевропских земаља у ЕУ представљало је остварење ставова спољне политике утврђених почетком 90-их година 20. века. Интеграција у НАТО и ЕУ подстакла је земље ВГ да поставе нове циљеве. Бити чланица ЕУ дало је овим земљама могућност да директно обликују и утичу на политике целе Уније, али и да се њихов глас чује у Бриселу, као и осталим старим чланицама.

⁷⁶ Исто

Литература

- Bilcik, Vladimir, *Can Slovakia Catch up? The Implications of EU Accession Talks a Year After the Helsinki Summit*
- Chlebo, Jaroslav, *Slovakia and Its Relations with International Integration Groupings (OECD, EU)*
<http://web.gc.cuny.edu/Eusc/activities/paper/chlebo.htm>
- Czerwińska, Iwona A., Let the Negotiations Finally Begin, објављено у Warsaw Voice online 22. April 2001.
<http://www.warsawvoice.pl/archiwum.phtml/1590/>
- Салакјуз, Џезвалд В., *Светски преговарач*, Факултет за економију, финансије и администрацију, Београд 2006.
- Schultze, Claus, *Accession Negotiations Surged Ahead under Swedish Presidency*, објављено у *Beyond Transition*
<http://www.worldbank.org/html/prddr/trans/octnovdec01/pgs37-39.htm>
- Обраћање министра спољних послова Пољске Влођимирза Цимошевица током званичне посете Мађарској
<http://www.msz.gov.pl/podstrona,39,1257.html>
- The Pre-Visegrad Period - Preparing the Groundwork
<http://www.visegradgroup.eu/main.php?folderID=923&articleID=4032&ctag=articlelist&iid=1>
- Заједничка изјава председника Одбора за иностране послове, европске интеграције и одбрану Скупштина земаља Вишеградске групе
<http://www.mzv.cz/wwwo/default.asp?id=32244&ido=15741&idj=2&amb=154>
<http://www.atlanticcommunity.org/bilcik.html>
- Summit of the Prime Ministers of the Visegrad Group Countries, Prague, 9 June 2000
<http://www.celodin.org/read.php?lang=en&pid=1700>
- Balance of Negotiations
http://www.ue.krakow.pl/?LANG=UK&MENU=I&TYPE=ARO&ARO_ID=95
- Састанак министара животне средине земаља Вишеградске групе у Чешкој
<http://www.env.cz/www/zamest.nsf/defc72941c223d62c12564b30064fdcc/745dd97cabefa170c1256ae6002c0dbf?OpenDocument>

ЕВРОПСКЕ СТРАТЕГИЈЕ О ИНФОРМАЦИОНИМ И КОМУНИКАЦИОНИМ ТЕХНОЛОГИЈАМА

Увод

Информационе и комуникационе технологије су парадигма развоја људског друштва и технолошког напретка с краја 20. века. Знање и техничка достигнућа експоненцијално расту. Свакодневне активности данас су тешко замисливе без низа електронских уређаја умрежених са светском мрежом рачунара – Интернетом. Међутим, у мору иновација и потраге за бољим, бржим и јефтинијим технолошким решењима, понекад се изгуби из вида сврха њиховог постојања – да пруже информацију.

Значај података и информација је већ дуго препознат као једна од неопходних инфраструктурних претпоставки успешног рада сваког сложеног система, његове промене или евалуације. Наравно, подаци и информације нису циљ сами по себи, већ претпоставке и средства за доношење одлука. Имплицитна претпоставка њиховом коришћењу је да ће једном доступни „добри“ подаци бити трансформисани у „корисне“ информације које ће утицати на доношење „праве“ одлуке⁷⁷. Већина ће се сложити да ова идеална ситуација подразумева релевантност, поузданост и доступност информација доносиоцу одлука, као и њихово адекватно коришћење у процесу одлучивања.

Нажалост, примера о недовољном или погрешном коришћењу информација је много. Тако је Чамберс описао следећи сценарио: „Добар део материјала остаје необрађен, или ако је обрађен није анализиран, или ако је анализиран није прочитан, или ако је прочитан није схваћен, или ако је схваћен није искоришћен за неку акцију“⁷⁸. Стога можемо закључити да иако подаци о распрострањености мобилне телефоније у једној држави или проценат становништва који користи Интернет⁷⁹ указују на њену економску моћ, већа цифра не мора подразумевати и бољу искоришћеност информационих и комуникационих технологија. Много је важније ову доступност информацијама искористити на прави, системски начин.

Због тога су циљеви овог рада да покажу како су „добре“ информације, доступне захваљујући информационам и комуникационим технологијама (даље: ИКТ):

- (а) допринеле економској интеграцији земаља чланица Европске уније,
- (б) како су повећале њену конкурентност,
- (в) на који начин је ЕУ препознала њихов значај кроз заједничке акције и
- (г) какве је поуке из тога извукла Србија.

⁷⁷ Marinković J, *Medicinska informatika*, Medicinski fakultet, Beograd 2002.

⁷⁸ Chambers R, *Rural development: Putting the Last First*, Longman, New York 1994.

⁷⁹ Углавном управо ове две одреднице дефинишу „информатичку писменост“ једног друштва.

ИКТ (информационе и комуникационе технологије) укључују било који рачунарски или комуникациони уређај (hardware), програмску апликацију (software), организациона правила (orgware), људске ресурсе (lifeware) и програме учења (courseware). Дакле, опрема и поступак (скуп поступака) који се користи у раду са информацијама.

е-Европа – први заједнички подухват

Чланице Европске уније на време су препознале потенцијал ИКТ и почеле са планирањем националних стратегија у првој половини деведесетих година прошлог века, када је употреба најраспрострањенијег Интернет сервиса – WWW – била тек у повоју. Међутим, за заједничку акцију била је потребна додатна мотивација, која се јавила у облику Бангеманових извештаја о конкурентности ЕУ на глобалном тржишту и припремом Лисабонске стратегије. Тако је 1999. године створен програм е-Европа, са циљем да тадашњих 15 држава чланица Уније искористи све предности од промена које доноси информационо друштво.

Главни циљеви е-Европе су да сваког грађанина, свако домаћинство и школу, сва предузећа и администрацију приближе дигиталном добу и омогуће им приступ Интернету. План је да се створи дигитално писмена Европа коју подржава предузетничка култура која је спремна да финансира и развија нове идеје. Е-Европа такође има за циљ да осигура да читав процес буде друштвено укључив, да се изгради поверење корисника и допринесе друштвеном јединству.

Планирано је да се наведени циљеви остваре кроз низ конкретних мера, које обухватају широкопојасни приступ (*broadband*) Интернету, безбедност, доступност, област електронске управе, електронског учења, здравља и пословања.

Они су пре свега стратешко опредељење Европске уније, а не дугорочна пројекција стања ИКТ у Европи. Наиме, с обзиром да је информатичка писменост у земљама ЕУ-15 тада већ била на завидном нивоу и да се ради о развијеним тржишним привредама, једино што је могло недостајати у имплементацији ових циљева јесу иницијативе државних власти.

Питање технолошког јаза између „старе” и „нове” Европе

Проблем са којим се суочавају нове чланице ЕУ, што се у још већој мери односи на земље које су тек на путу да то постану (а међу њима и Србија), јесте недостатак дерегулације и постојање снажног монопола у области телекомуникација. Уколико услуге пружања приступа Интернету, које су *sine qua non* свих наведених циљева, врши само једно предузеће⁸⁰, тешко се може очекивати ценовна конкурентност у односу на тржиште ЕУ, као и брз развој инфраструктуре. Спора дигитализација, недостатак „техничких могућности” за (брз) приступ Интернету и прохибитивно високе цене ових услуга јесу непремостива препрека за развој информационог друштва.

⁸⁰ Мисли се на пружање услуга приступа Интернету у најширем смислу – од коришћења инфраструктуре од седишта корисника (тзв. последња миља) до најближег чворишта, рутирање саобраћаја и приступ неком *backbone* преко које се „излази” на Интернет. У Србији постоји велик број пружалаца ових услуга, али сви они у потпуности користе инфраструктуру и линк који је у власништву Телекома Србија.

Отварање јавне управе према светској мрежи пре свега значи до тада незабележен степен транспарентности државних органа, што је само по себи велики изазов за њих. Иако су користи од оваквог начина рада евидентне, како за грађане/кориснике тако и за саму управу, по правилу се јављају снажни отпори који се могу решити само снажном иницијативом са највишег нивоа. Ефикасна електронска управа на нивоу локалних заједница биће само резултат рада амбициозне и иновативне локалне власти и изузетак од општег правила. Такође, треба развити системе подршке коришћењу електронске управе који би мотивисали целокупно друштво да користе ИКТ у комуникацији са државом, кроз ниже административне таксе, краће рокове за решавање неке управне ствари и сл. Нажалост, у Србији су данас присутни примери управо супротне праксе⁸¹.

Електронско учење, здравље и пословање су области које су последњих година толико измењене да се њихови ранији циљеви данас могу сматрати тек најосновнијим техничким захтевима. Управо су ове три области најбољи терен за примену информација добијених захваљујући ИКТ, а које треба да послуже у сврху развоја људског знања, јавног здравља и економског просперитета.

Ако се ИКТ посматра у ширем контексту, дакле ван њихових чисто техничких претпоставки, долазимо до основе проблема њихове успешности. Наиме, искуства других указују да је кључни фактор бржег развоја – промена организационе структуре и правила рада постојећих институција, установа, односно, чак и читавих сектора. Дакле, уколико овога нема, ИКТ обезбеђују само аутоматизацију постојећег начина рада. Аутоматизација са своје стране има ефеката, али су они инхерентно ограничени и временски и још више квалитативно.

Док су државе чланице Европске уније незауостављиво корачале напред у примени модерних информационих технологија, 12 држава које су чекале на пријем, али и још неколико балканских земаља, све више су заостајале. Тај „технолошки јаз“ претио је да значајно успори развој ЕУ након прикључења земаља бившег Источног блока, те се приступило изради стратегија које би помогле да се велике разлике, пре свега у комуникационој инфраструктури, што брже превазиђу. Чак се и након неколико година имплементације ових политика јављају проблеми у недовољној прилагођености информационих система нових чланица, што се делом огледа и кроз њихово приступање Шенгенском споразуму – Шенгенски информациони систем (СИС), односно неспремност нових чланица да га у потпуности примене, представља значајну технолошку препреку уклањању безбедносних контрола на унутрашњим границама Уније. Уз то, његово унапређивање на следећу верзију је заустављено на најмање две године, управо како би се дала прилика новим чланицама споразума да прескоче постојећи јаз.

ИКТ и Лисабонска стратегија

Као и у осталим областима Лисабонске стратегије, Европска унија по сопственом признању заостаје и у имплементацији ИКТ у свакодневне привредне активности. Истраживања показују да би њихова примена резултирала већом продуктивношћу и конкурентношћу европске привреде, али и друштва уопште. Иако је у овом сектору запослено тек 6% од укупног броја запослених, он даје 8% европског БНП-а и „заслужан“ је за око 40% раста продуктивности у другим секторима привреде у

⁸¹ Управа Царина РС одбија да одговара на питања грађана и привредника постављена путем електронске поште јер на тај начин „доводи странке у неравноправан положај, с обзиром да су они који улажу поднеске писменим путем дужни да плате 660 динара на име административне таксе“.

периоду од 1995. до 2000. године⁸². Неспорна је улога ИКТ у приближавању државних органа грађанима и значајног побољшања квалитета услуга које они пружају.

На глобалном нивоу, огромном брзином расту тржишта и информатичка писменост у најмногољуднијим земљама света – Кини, Индији и Бразилу. Европска унија већ годинама заузима прилично пасиван став у вези са развојем ИКТ у овим земљама, пре свега се ослањајући на мониторинг и стварање нових система заштите од нежељених упада од стране хакера и спречавање злоупотреба система електронског пословања. Потенцијали ових тржишта чак нису искоришћени ни на најбаналнијем нивоу – увозу јефтине и стручне радне снаге. Док су Сједињене Америчке Државе ангажовале огроман број индијских ИКТ стручњака, а још више њих своје послове за америчке компаније обавља ангажовањем стручњака у Индији, Европа се више усмерила ка јефтинијој радној снази на истоку сопственог континента.

Ефекат ИКТ на европске економске интеграције

Информационе технологије се најмање од свих грана привреде базирају на државне границе, посебно оне унутар Европске уније. Оне су пре свега донеле информације – корисне податке о пословним приликама и стању на тржиштима европским земаља, у сваком тренутку. Данас се тешко може догодити да постоји тражња или понуда неког производа на тржишту ЕУ, а да се за њу не зна, управо захваљујући информационом технологијама.

Међутим, ефекти ИКТ у привреди се не завршавају само пуким преношењем информацијама о постојећој понуди и тражњи. Оне имају суштинске ефекте на многе области пословања и утичу на европску привреду у целини.

Опште је прихваћена чињеница да су ИКТ на макроекономском плану значајно повећале продуктивност европске привреде и створиле нова радна места захваљујући ефикаснијој производњи. Међутим, иако је разлика у корист нових послова, већа ефикасност је омогућила и повећање незапослености у неким секторима због умањене потребе за радном снагом.

Највећи до сада идентификовани проблем, заједнички за све чланице Уније, јесте јаз у образовању и обучености кадрова у области ИКТ-а и тражњом за њима. Овој ионако лошој ситуацији додатно доприноси стални пад наталитета у Европи, неповољна демографска ситуација, али и опадајуће интересовање за научне студије код младих Европљана.

Једним делом управо из овог разлога Европска унија почела је да разматра „европску Зелену карту“, систем који би охрабрио имиграцију младих високообразованих стручњака из иностранства, како би се надокнадио недостатак домаће квалификоване радне снаге.

На микроекономском плану, ИКТ доводи до значајних промена у структури тржишта. Пре свега, веома брз ритам пословања и промена до којих доводе информационе технологије има значајан утицај на структуру и животни циклус предузећа. Као што смо напоменули, ИКТ смањују трошкове приступа информацијама и елиминишу предности или мане које даје одређена локација на којој се предузеће налази, повећавајући тако конкуренцију на тржишту.

⁸² "Challenges for European Information Society beyond 2005", Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Brussels, 19 November 2004 (COM(2004) 757)

Затим, чини се да ИКТ храбри потенцијалне предузетнике да оснују своју фирму и смањује трошкове таквог подухвата, те тиме додатно стимулише конкуренцију. Виши квалитет и трошкова ефикасност се такође појављују као последица нових начина испоруке робе и услуга. Коначно, ИКТ су директно „одговорне“ за низ нових линија производа, који су потпуна новост на тржишту и који упошљавају све више радника.

Европска унија и САД као конкуренти

Потпуна интеграција ИКТ у свакодневне пословне активности видљива је посебно у процесима који су се одиграли крајем 90-тих година прошлог века – Интернет продавнице попримиле су особине уобичајене за „класичне“ продавнице, као што су поседовање великих складишних простора, па чак и малопродајних објеката. У исто време, „традиционални“ малопродајни ланци су део свог пословања оријентисали ка *online* заједници и све већем броју потрошача који је походи. Међутим, Европска унија значајно заостаје за САД у овој области – иновација, која је требало да буде највећа европска конкурентска предност, у електронској малопродаји постала је нешто што Европска унија редовно увози из других делова света, пре свега Северне Америке. Највећи Интернет продајни ланци у Европи су само подружнице америчких мултинационалних компанија, попут Амазона.

Европска комисија се кроз различите стратегије определила за прилично ефикасан начин да охрабри грађане и привреду да у што већој мери користе информационе технологије. Док су неки сектори по природи зависни од ИКТ и данас их без њих није могуће замислити (дигитални производи, тржиште информација у најширем смислу, финансијске и друге пословне услуге), постоје области у којима би имплементација ИКТ била веома успорена (грађевинарство, тешка индустрија). Унија обавезује државе чланице да омогуће интеракцију на дигиталном плану, дозвољавајући електронски приступ јавним услугама, администрацији, па чак и директној помоћи предузећима (кроз субвенције или пореске олакшице) да се „дигитализују“.

У прилог тези да је Европа још увек далеко од степена иновација у привреди какав срећемо у Америци говори и чињеница да су европске инвестиције у почетне фазе развоја неког тржишта и до пет пута ниже од оних у САД. Уз то, капитал из америчких пензионих фондова често „залута“ у неистражене области пословања, што понекад донесе огроман профит, мада су и ризици присутни у великој мери – тако су многи акционари „dotcom“ предузећа, чија се вредност растопила заједно са мехуром створеним у овој области, остали без свог капитала. Постоји опште мишљење да је европски капитал и даље сувише конзервативан и због тога се на нивоу Уније спроводе акције које би требало да утичу на промену оваквог стања – Европска инвестициона банка кроз свој програм „Иновација 2000“, а у оквиру Акционог плана у области финансијских услуга ЕК, доприноси инвестицијама у ризичне, али и иновативне пословне подухвате.

е-Европа 2002 – препознавање грешака

Европска унија изградила је прилично дугачак континуитет прецизних и свеобухватних стратегија када је у питању промоција информационог друштва. Тако је е-Европа, прво замишљена као амбициозна иницијатива, заправо постала оквир за разне иницијативе мањег обима, које су стално новим циљевима и акционим плановима допуњавале већ постојеће планове.

Европска унија је препознала опасност монопола у телекомуникационим услугама, иако је још 1. јануара 1998. године ступила на снагу регулатива о потпуној либерализацији конкуренције у овој области. Законски монополи су постали „вештачки природни монополи” – иако позиција огромних телекомуникационих предузећа више није заштићена законом, деценије улагања новца пореских обвезника у инфраструктуру која је припала овим предузећима створила је огромну предност у односу на тада непостојећу конкуренцију. Тржиште је било прилично инертно, те је требало доста времена да се изврши притисак на ове компаније да уведу нове услуге, пре свега јефтинији и временски неограничен⁸³ приступ Интернету. Без обзира на усамљене иницијативе појединих телекомуникационих гиганата, развој широкопојасног приступа Интернету, који је означен као један од циљева е-Европе, био је обрнуто пропорционалан снази националне телекомуникационе компаније и одсутству конкуренције у овој области.

Увођење нових пословних процеса и модела, откривених информационом технологијама, и даље остаје изазов за европску привреду. У овој области ЕУ значајно заостаје за Сједињеним Америчким Државама, у којима већа мобилност радне снаге дозвољава значајно брже прилагођавање приликама на тржишту. Исто тако, земље са неразвијеном индустријом су у прилици да брже напредују у овој области, што је добро искористила Естонија.

е-Европа 2005 – нова стратешка опредељења

Е-Европа 2005 састоји се од неколико повезаних програма: eGovernment (унапређење информатизације државне управе), eContentplus (вишејезични садржаји и услуге на порталима Европске уније), eHealth (употреба ИКТ у унапређењу здравља), eTen Programme (подршка трансевропским комуникационим мрежама) и MODINIS (*de facto* програм који је требало да припреми терен за eЕвропу 2005). Ипак, програм са најзначајнијим ефектима је онај који се односи на образовање – eLearning.

Европа је доста труда уложила у дигитализацију школа, универзитета и научних установа. Коначни циљ јесте да свака образовна институција има широкопојасни приступ Интернету, и наравно, начин да тај широкопојасни приступ искористи – у техничком смислу (набавком одговарајуће опреме), али много важније је питање како тај приступ искористити за унапређење образовног процеса и како обучити наставни кадар да користи информационе технологије у свакодневном раду са ученицима или студентима.

Своју приврженост развоју ИКТ, иако у значајном заостатку за САД, Европска комисија веома често показује новим директивама које се односе на веома конкретне области информационих технологија и задају веома кратке рокове државама да постављене захтеве реализују.

Електронско учење, као најновији вид образовања, нашао је значајно место у новијим европским стратегијама. Заправо, цела област посвећена је коришћењу ИКТ у образовању, а у циљу истраживања и примене различитих модела којима електронско учење може да поспеши лични развој, друштвену кохезију, охрабри научне расправе као и да помогне у премошћавању дигиталног јаза⁸⁴. Промоција „европске димензије у образовању” је можда један од најјачих интегративних фактора који су одређени као циљ ове стратегије – ту се пре свега мисли на промоцију Европске уније као заједнице

⁸³ flat-rate

⁸⁴ „Online learning: eLearning Programme”, Decision No 2318/2003/EC of the European Parliament and of the Council of 5 December 2003 adopting a multiannual programme (2004 to 2006) for the effective integration of information and communication technologies (ICT) in education and training systems in Europe, Brussels 2003.

предузетничког духа и пословних и друштвених прилика у ЕУ. Како би сви имали користи од овакве врсте образовања, а у циљу испуњења Лисабонске стратегије, која подразумева формирање привреде засноване на знању, ова стратегија предвиђа и широку употребу система за електронско учење као део процеса „доживотног“⁸⁵ образовања.

Управо у циљу смањивања информатичког јаза, овај програм је од свог почетка отворен не само за државе чланице ЕУ, већ и за чланице ЕФТА-е, али и кандидате за чланство у Европској унији. У претходном обрачунском периоду (2004-2006) буџет програма износио је нешто мање од 50 милиона евра.

i2010 – Европско информационо друштво

Ревизијом Лисабонске стратегије, европско информационо друштво добило је четврту групу програма за развој ИКТ у Европској унији. Као и свака претходна, и стратегија названа *i2010 – Европско информационо друштво за раст и запосленост* садржи један потпуно нови амбициозни циљ. Овога пута се ради о укључивању европских медија у наведени програм. То би требало да се оствари кроз три приоритета: стварање јединственог европског информационог простора, јачањем иновације и инвестиција у истраживање и развој ИКТ и формирањем европског информационог и медијског друштва.

Европска комисија већ више од две године прилично предано ради на спровођењу ове стратегије, што се најбоље види кроз преиспитивање сопствених директива везаних за информационо друштво, које се данас сматрају застарелима или на неки начин ограничавају развој ИКТ у Европској унији. Јачање иновација и инвестиција у истраживање и развој ИКТ је европски одговор на предност „конкурентских“ земаља у овој области.

Европска унија заиста ставља информационе технологије на врх листе приоритета када је у питању истраживање и развој. Проблем, међутим, лежи у ригидности ЕУ и европског буџета, која се граничи са неспособношћу да се прилагоди постојећим тржишним околностима. Пољопривредне субвенције, иако у оштром паду, и даље чине лавовски део укупних средстава којима Брисел располаже, док се за истраживање и развој – а у оквиру тога за ИКТ – издваја значајно мање новца. Због тога су све стратегија развоја информационог друштва, баш као и сама Лисабонска стратегија, у опасности од сталног одлагања године када ће циљ бити постигнут. Нажалост, и даље недостаје једини сигнал који може из корена изменити постојећу ситуацију – консензус шефова држава и влада у оквиру Европског савета, односно снажна и конкретна подршка заокрету у финансијској политици ЕУ.

⁸⁵ *life-long learning*

Капитални пројекти ван ИКТ стратегија

Амбициозни пројекти, без обзира на хроничан недостатак финансијских средстава, не изостају. Тако је последњих неколико година Европска свемирска агенција (ЕСА) лансирала неколико десетина сателита у оквиру система *Galileo*, који би требало да постане пандан америчком *GPS*, чије је име данас синоним за уређаје за глобално позиционирање. Иако је пројекат замишљен као профитабилан на дуги рок, за истраживање и његово спровођење у дело била су потребна огромна средства, мерена десетинама милијарди евра, за које не постоји изглед да ће у скорије време бити надокнађена. Међутим, ЕУ је снажно подржавала овај пројекат, те ће Галилеј почети да ради 2010. или 2011. године и тако ће постати други независни систем за глобално позиционирање. Технолошки ће бити значајно моћнији од *GPS*, што и не чуди, с обзиром да је амерички систем прилично стар, а у цивилну употребу је ушао тек након што су искоришћени његови војни потенцијали.

Управо је овај моменат, одбрана и војно финансирање, оно што додатно омогућава Сједињеним Америчким Државама да брже развијају своје информационе и комуникационе технологије. Наиме, амерички војни буџет је значајно већи од укупног буџета Европске уније, иако их је незахвално поредити с обзиром да у буџет ЕУ не улазе и буџети свих њених држава чланица. Тај буџет се махом троши на истраживање у војне сврхе, а тек мањи део одлази на „текуће трошкове”, попут плата војницима и финансирање војних операција. Тако је током последњих неколико деценија дошло до неколико фантастичних научних открића и технолошких пробоја – међу којима је и сам Интернет – која су прво примењена у оквиру америчке војске, те су онда пренесена на цивилну употребу, када се сматрало да не могу штетити војним интересима. Иако је трошкове одбране можда и најлакше оправдати, Европска унија то нема прилику да учини јер војску – нема. Пут финансирања истраживања и развоја кроз војне пројекте за Европу је затворен, а њене чланице не располажу ни изблиза са средствима са каквима располаже САД, те се не може очекивати да постигну резултате сличне америчким.

Југоисточна Европа и ИКТ

Како најбрже прескочити постојећи јаз? Пре свега, тадашње земље кандидати избориле су се за примену програма е-Европа+, створеног управо да се јаз не би продубио, а који уз већ наведене циљеве има и један додатни – постављање темеља за информационо друштво у привредама тих земаља. Затим је било неопходно убрзати увођење и примену европских правних тековина (*acquis*) у областима које се односе на информационе и комуникационе технологије, што су неке земље искористиле више од других.

Регион Југоисточне Европе је остао ван свих интеграција у области ИКТ, а ионако је био најзаосталији у том погледу. На иницијативу Владе Србије, крајем 2002. године у Београду се одржала конференција *Телекомуникације за развој*, на којој је промовисан план електронске Југоисточне Европе (еЈИЕ), у оквиру Пакта за стабилност ЈИЕ који обавезује земље Југоисточне Европе да предузму конкретне акције.

Регионална министарска конференција о информационом друштву у Солуну јула 2005. године, као и састанак у Београду годину дана касније, показали су не баш спектакуларан напредак западнобалканских земаља, међу којима се у тромости истакла земља-иницијатор ове идеје из 2002. године – Србија. Наиме, Европска комисија је оценила како су Румунија и Македонија оствариле хвале

вредан напредак, остале земље регије су добиле осредње оцене, док је за Босну и Херцеговину и Србију дипломатски речено да имају „додатног потенцијала за развој”. Оваква ситуација последица је два фактора:

- *De facto* суспензија рада Завода за информатику и интернет Владе Републике Србије, након смене власти 2004. године. Завод је готово све време био без директора, а овај завод није успео да „подигне” своју Интернет презентацију више од неколико месеци – све ово је веома сликовито говорило о кризи највиших власти за информационо друштво;
- Снажан монопол Телекома Србије у области телекомуникација. Законски монопол, дефинисан у уговору о продаји дела акција Телекома из 1997. године, истекао је, али никакви даљи кораци нису предузети да се овај монопол размонтира и у пракси и да се омогући слободна конкуренција између понуђача телекомуникационих услуга.

Формирањем Владе Србије у мају 2007. године, наша земља по први пут добија министарство које ће водити рачуна и о информационом друштву. Издвајање ове веома значајне области из Министарства за капиталне инвестиције добар је знак за развој ИКТ, с обзиром да се ово министарство, пре свега због свог обима, скоро уопште није бавило развојем информационих технологија.

Међутим, не постоје никакве назнаке да ће монопол Телекома Србије бити значајније уздрман. Напротив, огромни приходи које Телеком остварује на територији Србије морају бити загарантовани више него икада због енормних инвестиција у земље у окружењу. Информатичка сцена у Србији је бурно негодовала због великих улагања у инфраструктуру суседних земаља, док је инфраструктура у Србији међу најлошијима у Европи, а заосталост за чланицама Уније се можда најбоље илуструје чињеницом да је Србија једина држава у овом делу света која није у потпуности дигитализовала своје телефонске линије. Увођење техничких могућности за рад дигиталних претплатничких линија (ADSL) веома је споро, а и тамо где је тај посао завршен, јављају се велики проблеми на реализацији и квалитету услуге, управо због веома лоше инфраструктуре која повезује централу са корисником (тзв. последња миља).

Србија, као и остале земље регије, обавезала се акционим плановима да донесе одређене прописе из области ИКТ: законодавне оквире за електронски потпис и електронску трговину, Закон о сајберкриминалу, Закон о електронским комуникацијама и Закон о заштити података о личности. Закон о електронском потпису и сајбер криминалу су усвојени, док су за остале рокови, продужени на самиту у Солуну, поново пробијени.

Закључак

Помало чуди како то да информационе технологије, за које се сви слажу да су извршиле огроман утицај на раст продуктивности, иновацију и стварање додатне синергије на европском заједничком тржишту, нису добиле већу (финансијску) подршку од стране Европске уније. Ретко се појављује прилика да се уложени новац исплати у тако кратком року, а већ је показано колико европска привреда више и боље производи управо захваљујући ИКТ.

Четири скупа стратегија које је донела Европска комисија, у комбинацији са бројним обавезујућим правним актима које их прате, јесу веома добра смерница за развој ИКТ у Европској унији, али и помоћ државама које тек чекају на прикључење. Стварање још дубљег дигиталног јаза мора бити

спречено, јер ће у супротном не само бити потребно више времена да се стигне до европског просека, већ постоји реална опасност да привреде чланица Уније и кандидата за чланство због непремостивих разлика међу њима постану некомпатибилне; вероватнија опција је да би такви кандидати завршили као снабдевач примарним производима, а потпуно зависили од увоза финалних производа, што је неодрживо – посебно за земљу која претендује на улазак у ЕУ и потпуно отварање према конкуренцији која на европском тржишту постоји.

Ефекти које је примена стратегија показала су сасвим добри – повећана је продуктивност, али и конкурентност целе Европске уније, на задовољство твораца Лисабонске стратегије. Европа јесте на путу да постане конкурентнија, али не и на путу да престигне оне који су конкурентнији од ње, пре свега Америку. Можда ипак највећа опасност лежи у новим, динамичним привредама Далеког истока или Јужне Америке. Ипак, постојање великих, амбициозних пројеката попут сателитског система Галилеј даје наду да ће развој ИКТ постати једна од најважнијих стратегија ЕУ – не ради саме информационе технологије, већ ради користи које праве информације пружају доносиоцима одлука.

У прилици да сагледају те предности на прави начин биће нови Европљани – данашња деца и студенти, који ће захваљујући веома снажним иницијативама у области образовања, бити научени да се служе информационам технологијама и да их адекватно примене у процесу рада, доживотног учења и комуникације са својим европским партнерима. Тек тада можемо очекивати праве ефекте описаних стратегија.

Захваљујући томе што се предузећа, а посебно мала и средња предузећа, мотивишу да користе ИКТ и што им се указује на њене предности, информационе технологије имају јасну перспективу развоја. Наиме, уколико је привреда заинтересована за њихов развој, неће недостајати ни извора финансирања истраживања и обучавања високо квалификоване радне снаге.

Фокусирање привредних активности у сегменту Интернета јесте неистражена територија, али се показала веома исплативом за предузећа која су је поставила на здравим основама. Од суштинске важности у овој области јесте изградња поверења најширег круга корисника према ИКТ, јер тек тада може доћи до масовнијег коришћења електронског пословања. Хакерске и друге нежељене упаде, као и злоупотребе средстава плаћања, па чак и крађе идентитета, не може спречити нити један систем, иако их може свести на разумну меру – на државама чланицама је да, кроз заједнички напор, изграде легислативу која ће служити као снажан отклон према потенцијалним починиоцима ових кривичних дела.

Конечно, док информационе технологије повећавају ефикасност једне привреде, управо је ефикасност оно што ИКТ захтева од државе како би искористила све своје потенцијале. Ефикасно доношење нових законских решења које ће уредити области права које до тада нису постојале, отварање државе према грађанима и привреди на Интернету, међусобна комуникација државних органа на заштићеним каналима Интернет протокола, ефикасна заштита телекомуникационе инфраструктуре – ове претпоставке за бржи развој информационог друштва Европска унија је у приличној мери усвојила. Нажалост, кандидати за чланство, укључујући и Србију, нису тако далеко одмакли, чак ни у жељама.

Литература

- “A New Economy? The Changing Role of Innovation and Information Technology in Growth”, OECD Study, Paris 2000.
- Chambers R, *Rural development: Putting the Last First*, Longman, New York 1994.
- "Challenges for European Information Society beyond 2005", Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Brussels, 19 November 2004 (COM(2004) 757)
- “ICT & Development – Enabling the Information Society”, The World Bank Group Study, Washington D.C. 2003.
- Jovanović M, *The Economics of European Integration: Limits and Prospects*, Edward Elgar Publishing Co, Cheltenham 2005.
- Lan Y C et al., *Global Information Society: Operating Information Systems in a Dynamic Global Business Environment*, London 2005.
- Marinković J, *Medicinska informatika*, Medicinski fakultet, Beograd 2002.
- “Online learning: eLearning Programme”, Decision No 2318/2003/EC of the European Parliament and of the Council of 5 December 2003 adopting a multiannual programme (2004 to 2006) for the effective integration of information and communication technologies (ICT) in education and training systems in Europe, Brussels 2003.
- PDF arhiva časopisa „Mikro – PC World“, Mikro knjiga, Beograd 2007.
- Стратегија развоја информационог друштва у Републици Србији, Влада Републике Србије, Београд 2005.
- <http://www.internetworldstats.com>
- http://www.europa.eu/pol/infso/index_en.htm
- http://ec.europa.eu/information_society/index_en.htm
- <http://www.europa.eu/scadplus/leg/en/s21012.htm#APPROCHE>
- <http://www.europa.eu/generalreport/en/2006/rg34.htm>
- http://ec.europa.eu/publications/booklets/move/36/index_en.htm
- <http://www.europa.eu/scadplus/leg/en/lvb/l24221.htm>
- <http://www.europa.eu/scadplus/leg/en/lvb/l24226a.htm>
- <http://www.europa.eu/scadplus/leg/en/lvb/l24226.htm>
- <http://www.europa.eu/scadplus/leg/en/cha/c11328.htm>
- <http://www.europa.eu/scadplus/leg/en/lvb/l24228.htm>
- <http://www.europa.eu/scadplus/leg/en/lvb/l33193b.htm>
- <http://www.europa.eu/scadplus/leg/en/lvb/e21114.htm>
- <http://europa.eu/scadplus/leg/en/lvb/i23014.htm>

Слађана Илић

УЛОГА ФРАНЦУСКО-НЕМАЧКЕ ОСОВИНЕ У ПРЕГОВОРИМА О ЕВРОПСКОЈ МОНЕТАРНОЈ УНИЈИ

Увод

Јединствена валута на територији коју данас заузима Европска унија није постојала вековима. Оснивање монетарне уније значило је одрицање сопствених валута за чланице ЕУ и преузимање у том тренутку незамисливе будуће јединствене новчане јединице. Понос везан са новчаницу на којој се налазе симболи своје државе и свест о ограниченој територији⁸⁶ на којој се та валута користи, као доказ њене повезаности са суверенитетом, био је изазван намерама политичара да створе европску монетарну унију (ЕМУ). Оно што су „тамо негде“ смишљали председници влада и држава или министри, одједном је требало да на веома директан начин погоди становнике земаља чланица ЕУ. Јединствена валута је требало да шокира обичне људе стварношћу у којој постаје јасно да на територији без државних граница и са универзалном јединицом плаћања, ни стварна политичка унија (у оку лаика једна држава наместо постојећих 12, 15, 25, 27 итд.) можда није тако далеко на хоризонту. У исто време, нова валута требало је да замени и италијанску лиру, нестабилну колико и италијанска привреда, и немачку марку, симбол чврсте валуте и независне централне банке.

Због ових и других разлога, било је јасно да уговарање ЕМУ неће бити једноставно и да ће укључивати и стручна питања у вези са добром монетарном политиком, али и расправе засноване на националном поносу или личној сујети. Преговарање о ЕМУ било је у неку руку и тест осећаја припадности и визије будућности Европске уније. Али се пре свега сводило на одлучивање како ће будућа монетарна унија изгледати и под којим условима ће се Немачка одрећи своје марке.

Овај рад ће се фокусирати на процес преговарања ЕМУ као резултат разумевања француских и немачких преговарача. Такође, због трајања и опсега преговора, овај рад не може да обухвати све детаље преговора о монетарној унији, већ само неке њихове аспекте.

⁸⁶ У случају већине валута. Једино је немачка марка прелазила границе немачке државе.

Предисторија

Први позиви за јединственом европском валутом дошли су двадесетих година прошлог века, у време краха америчке берзе и депресије која је уследила. На територији која је тежила јединственом тржишту и слободном протоку робе и капитала, не чуди што је слабост и коначни крах бретонвудског система био иницијална каписла за стварање „змије у тунелу“ – механизма у којем је требало да валуте европских земаља флукутирају у уском појасу око немачке марке. Његове несавршености требало је да реши Европски монетарни систем, који је покренут 1978. године, на идеју немачког канцелара Хелмута Шмита, и који је реализован захваљујући билатералним разговорима Шмита и француског председника Валерија Жискара Дестена. Већ тада постаје јасно да ће за креирање једног монетарног система на територији ЕУ бити пре свега потребан договор та два суседа, двеју најстаријих и највећих чланица Уније. Ни ЕМС није био без својих слабости, али је довео до зближавања монетарних политика и настојања да се валутни курс стабилизује. Са Јединственим европским актом 1985. године, идеја једне валуте на јединственом тржишту добија нови замаха.

Немачки министар спољних послова Ханс-Дитрих Геншер је у фебруару 1998. године објавио Меморандум, у коме се залагао за креирање Европске монетарне уније и независне централне банке Европе⁸⁷. На састанку Европског савета у Хановеру исте године, формиран је одбор састављен од 12 гувернера централних банака земаља чланица и три независна стручњака. Њима је поверен задатак да до састанка Савета у Мадриду припреме извештај о неопходним корацима.

На састанку у Стразбуру 1989. године, Европски савет одлучио је да сазове међувладину конференцију за крај 1990. године, како би се у Римски уговор унеле измене које би омогућиле остваривање друге и треће фазе ЕМУ. Економски и финансијски комитет, Монетарни комитет и Одбор гувернера централних банака припремали су идеје за будућу монетарну унију. На састанку у Риму 1990. године, Европски савет је усвојио предлоге за будућу ЕМУ, који су били основа за преговоре на међувладиним конференцијама. Одржано је једанаест таквих конференција на министарском нивоу и двапут више на нивоу сталних представника. Коначан текст уговора дефинисан је на маратонском састанку Европског Савета у Мастрихту 9. и 10. децембра 1991. године, а на снагу је ступио 1. новембра 1993. године.

Учесници, позиције, интереси и ставови

Преговори о ЕМУ били су подржани амбицијама председника Француске Франсоа Митерана и канцелара Немачке Хелмута Кола. Обојица су желели да наставе стопама својих претходника и буду запамћени по свом доприносу Европској унији. Стога је тако велики корак као што је монетарна унија, и са њом повезано веће политичко јединство, требало да буде оно по чему ће Митеран и Кол остати запамћени у историји.

Немачки канцелар је сматрао да ће превазилажење национализма, из кога се изродио нацизам, и настојање Немачке да унапреди наднационалну сарадњу у оквиру ЕУ показати свету да прошлост припада историји. Колова позиција је била обележена решеношћу да се покаже преданост Немачке уједињеној Европи. Приношење немачке марке као залога требало је да нагласи тежину тог обећања.

⁸⁷ Ivo Maes, *On the origins of the Franco-German EMU controversies*, <http://aei.pitt.edu/622/01/WP34.pdf>, стр. 21

Француска није никако желела да у европским интеграцијама падне у сенку суседа. Због тога је Митеран настојао да буде један од покретача стварања ЕМУ, а његова администрација решена да створи уговор који ће бити заснован на француским позицијама. Преговори о Европској монетарној унији, дакле, нису се тицали само техничких детаља, већ и националне историје, поноса и личних амбиција учесника.

Крајем осамдесетих и почетком осамдестих година прошлог века, вишегодишњи политички стаж и стабилан привредни раст давали су политичким вођама земаља ЕУ самопоуздање да је право време за велики корак и на европском плану. Представници Француске сматрали су да им снажан франак даје повољну преговарачку позицију у односу на пословично стабилну немачку марку. Напокон стабилна француска валута (*franc fort*) потезана је често у разговорима као уверење да и Французи могу да воде мудру монетарну политику.

Политичка ситуација у Немачкој нарочито је била значајна. После уједињења Федералне републике и Демократске републике Немачке, и директне размене мале штедње у слабијој источњонемачкој валути за *дојчемарку*, канцелар Кол навукао је на себе бес Бундесбанке, као и свих централних банака чија валута је била везана за марку. Интеграција источног дела Немачке у Европску унију тумачила се као један од уступака које су земље ЕУ дале Немачкој, очекујући заузврат њено учешће у ЕМУ. Тиме је преговарачка позиција Немачке мало ослабљена, у односу на ранију ситуацију када је Немачка имала оно што су сви други желели – изузетно стабилну валуту.

Митеран је желео да се пројекат ЕМУ надовеже и почне одмах по комплетирању јединственог тржишта, а друга фаза 1. јануара 1993. године или што је пре могуће. Кол је поштовао мишљење својих саветника и тврдио да прелазак на следећу фазу треба да буде одређен квантитативним критеријумима.

Француски министар финансија Пјер Берегови сматрао је да се у другој фази мора формирати институција која ће управљати девизним курсевима и припремати терен за будућу валуту. Његови немачки саговорници сматрали су да централна банка Европе треба да буде формирана тек по почетку треће фазе, како би се одржала јединственост националних монетарних политика. Примећује се да ова два става нису супротстављена, како се преговарачима у неким тренуцима чинило, и да остављају места за договор.

Став Француске да се мора одржати кохезија европске дванаесторице при преласку на трећу фазу изражен је у формулацији директора француског Трезора, Жан Клод Тришеа: а) неће бити вета (идеја Велике Британије, која сама није желела да учествује у ЕМУ, нити да пусти друге да иду без ње), б) неће бити принуде и в) неће бити произвољног искључивања⁸⁸. Ово опет није било сасвим супротно ставу Немачке о ЕМУ у више брзина. Међутим, Немци су желели да се улазак у трећу фазу услови са три критеријума: висок степен стабилности цена, трајно смањење буџетског дефицита и приближавање каматних стопа.

Централне банке

Бундесбанка је била изузетно битан чинилац у преговорима о ЕМУ. Немачки канцелар је пре свега морао да са својом централном банком дефинише услове који ће гарантовати стабилност будуће валуте. Упркос сумњичавости стручњака Бундесбанке, њима је било јасно да та институција већ

⁸⁸ Lorenzo Bibi-Smaghi, Thomaso Padoa-Schioppa, Francesco Papadia, *The Transition to EMU in the Maastricht Treaty*, Princeton University, International Finance Section, стр. 17

функционише у свету где свака дестабилизација долара, фунте или неке друге валуте која је везана за марку представља могућност за дестабилизацију немачке марке. Више пута је на Бундесбанку вршен притисак да своју валуту девалвира како би помогла франак или долар. Такође, већ поменуто уједињење Немачке показало је да ће и одлуке политичара реметити њихова настојања да „чувају немачку валуту“. Стога се Бундесбанка невољно придружила креирању ЕМУ, свесна да је то политичка неминовност у глобализованом свету, али решена да у будући уговор угради своју монетарну праксу.

Централна банка Немачке била је врло моћан адуту у рукаву немачких преговарача на више начина:

а) њени резултати у монетарној политици показали су значај независности централне банке, вођене стручњацима, а не политичарима;

б) инсистирање на спречавању инфлације и стабилности цена Бундесбанке резултирало је чињеницом да је западнонемачка марка била једина валута која ниједном није девалвирала после Другог светског рата;

в) због снажне марке, Бундесбанка је уживала и велики углед у немачкој јавности, тако да би сукоб са централном банком могао да изазове негодовање гласача у Немачкој.

Дакле, немачки преговарачи су у одбрани својих ставова могли да тврде да су им руке везане због ставова централне банке. Са друге стране, снага Бундесбанке је, сама по себи, у очима других могла да буде фактор који ублажава инсистирање преговарача са друге стране стола да Немци одступе од својих предлога.

На другој страни се налазила много мање утицајна Централна банка Француске, која није била задовољна француским схватањем монетарне политике као „економске управе“, тј. процеса који је одувек био повезан са демократијом и политичким одлукама. Зато је визија будуће ЕМУ засноване на независној централној банци пријала стручњацима Банке Француске. Тиме се створила подела у француском табору: док су политичари сматрали да контрола будуће монетарне политике мора да остане у домену Савета и ЕУ, сама централна банка била је ближа преговарачкој позицији Немачке.

Улога Комисије и Жака Делора

Европска комисија је представила свој уговор о ЕМУ и тиме су она и Жак Делор на њеном чели изгубили објективност. Комисија је сматрала да је ЕМУ политички пројекат, који треба да води Европски савет и коме је потребан јасно дефинисан временски распоред (као и за сваку дотадашњу фазу у европским интеграцијама). Став Комисије био је и да државе које се противе ЕМУ треба да имају могућност да не учествују, како би интеграција могла да напредује. Заступањем тих ставова, Комисија је неминовно долазила у сукоб са неким земљама, а добијала савезнике у другима. Тиме се смањила могућност да Комисија и Делор буду успешни посредници између различитих интереса.

Припрема преговора

Кључан фактор у преговорима о ЕМУ била је припрема. О монетарној унији се размишљало још од Вернеровог плана, а различите економске теорије о њеним позитивним ефектима нудиле су се као модели. Финансијски стручњаци, министри и гувернери народних банака су у оквиру европског монетарног система већ имали прилике да науче које су слабости европских монетарних политика. Са извештајем Делоровог комитета, практично је створен оквир за размишљање. Мада су земље чланице и Комисија касније понудиле своје уговоре о ЕМУ, коначан Уговор из Мاستрихта је био веома налик „Делоровом извештају“.

Овај извештај предвиђао је ЕМУ у три корака. Први би био повећања сарадња централних банака у области монетарне политике и уклањање препрека финансијској интеграцији. У другој фази требало је да се оснује једна централна банка Европе, изврши пренос монетарних политика на европске институције и сузе маргине флукуације у европском монетарном систему. Последња фаза би била фиксирање стопа размене националних валута и њихова замена јединственом европском валутом, а одговорност за монетарну политику била би пренета на Европску централну банку⁸⁹. Делор је у извештају применио стратегију повезивања – прихватање једне фазе монетарне уније значило је пристајање на све три. Ово спречавање повлачења из пројекта ЕМУ постало је стратегија француских преговарача – учинити ЕМУ неповратном⁹⁰.

Извештај Делоровог одбора прихваћен је на самиту у Мадриду и од тад су сви преговарачки тимови своје планове о ЕМУ заснивали на те три фазе. Ако се прихвати мишљење да су најугицајније личности у том тиму стручњака били Делор и Карл Ото Пол⁹¹, председник Бундесбанке, можемо закључити да су већ 1989. године Француска и Немачка одредиле почетне претпоставке и усмериле начин размишљања о ЕМУ.

Током трајања преговора, своје нацрте будућег уговора о ЕМУ доставила је Европска комисија, Велика Британија, Шпанија, Луксембург и Холандија у својству председавајућих Европског савета, затим Француска и Немачка⁹². Ако се узме у обзир да је план Комисије састављен за седам дана, план Шпаније био непотпун, а британски план био заснован на идеји о „чврстом екију“ и самим тим иступао из утврђених преговарачких оквира, постаје очигледно да су само Француска и Немачка пред собом имале „озбиљан“ уговор.

У писању тог уговора, Хорст Келер, државни секретар у Министарству финансија Немачке, имао је интензивне разговоре са различитим министарствима, како би коначан изглед њиховог предлога уговора што боље одсликавао заједнички став Немачке. Нарочито је био близак са немачким канцеларом Колом, који се радо са њим саветовао. Келер је тако себи створио преговарачку позицију где је добро знао вољу својих надређених. Тиме је са својих плећа скинуо терет одговорности. На другој страни, Жан Клод Трише није морао толико да балансира између различитих министарстава, што се поклапало са његовом жељом да из преговора искључи људе који се не разумеју у монетарну политику. Али тај већи степен самосталности подразумевао је већи степен личне одговорности и слабије односе са осталим заинтересованим странама.

Место

⁸⁹ *Origins of the euro: Delors Report - the roadmap to monetary union*,

http://ec.europa.eu/economy_finance/euro/origins/origins_4_en.htm, преузето на дан 22.9.2007.

⁹⁰ Kenneth Dyson, Kevin Featherstone, *The Road To Maastricht - Negotiating Economic and Monetary Union*, Oxford University Press, Oxford 2000, стр. 202

⁹¹ Amy Verdun, *The Role of the Delors Committee in the Creation of EMU: An Epistemic Community?*, http://www.iue.it/RSCAS/WP-Texts/98_44t.html на дан 4.9.2007. године

⁹² *The Road To Maastricht*, стр 5

Преговори се нису водили само на састанцима ЕКОФИН-а, Монетарног одбора, Савета гувернера централних банака, нити на међувладиним конференцијама. Састанци групе Г7 или Међународног монетарног фонда такође су били места где су преношене поруке другим странама. Обраћања националним парламентима или медијима коришћена су за слање сигнала. А како се коначан датум конференције у Мاستрихту приближавао, председник Француске и канцелар Немачке почели су да разговарају на тајним билатералним састанцима.

Атмосфера

Преговори о европској монетарној унији одвијали су се међу преговарачима који су се добро познавали и који су имали поверења једни у друге, а неки су били чак и пријатељи. То пре свега значи да је постојао један континуитет преговора и да су њихови учесници знали да ће се њихова сарадња наставити и после уговора о ЕМУ. Тиме је појава радикалних и дрских потеза, „спаљивања мостова“ за собом ради довођења противника у безизлазан положај, била сведена на минимум. Када је на састанку у ХанOVERу формиран одбор који би разматрао будућу монетарну унију, француски представници очекивали су да ће Немци покушати да на место председника поставе Хорста Келера. Канцелар Кол изненадио је Митерана, понудивши да Француз Жак Делор, са којим се често састајао на приватним вечерама⁹³, преседава тим пројектом.

Култура као препрека

Француски и немачки преговарачи своје ставове су заснивали на различитом историјском наслеђу. Страх од инфлације држао је Немце у чврстом уверењу да је стабилност цена најважнија и било им је врло битно да баш таква формулација циља монетарне политике стоји у Уговору из Мاستрихта. Такође, федерализам им је омогућио да лакше прихвате систем подређен независној централној банци. Французима је више одговарала једна „демократскија“ опција, где би централна банка остала у домену заједнице и под контролом Комисије. Немци су припадали интелектуалном правцу који је сматрао да монетарна унија треба да буде шлаг на торти, а торта у овом случају би била политичка унија. Французи нису били спремни на велике уступке у правцу политичке уније.

Идеологија као препрека

Немачки преговарачи су своје ставове засновали на искуству Бундесбанке и Европског монетарног система. Они су инсистирали на „економском“ приступу, тврдећи да монетарној унији мора да претходи економска конвергенција привреда ЕУ и либерализација тржишта и кретања капитала. Подршку су имали у Данцима, Холанђанима и Британцима. Пре свега, Немци су у преговорима инсистирали⁹⁴ да до коначног прелаза на монетарну унију, монетарна политика мора бити вођена

⁹³ Исто, стр. 762

⁹⁴ Исто, стр. 28

искључиво на националном нивоу. Такође, свесни разлика међу чланицама и буџетске недисциплине која је карактерисала неке државе, немачки преговарачи нису имали проблема са Европом у више брзина – где би стабилне привреде могле саме да оснују монетарну унију, уколико други не испуне услове конвергенције.

Французи, Италијани, Белгијанци и Европска комисија су припадали струји „монетариста“, који су се залагали за рано креирање централне монетарне институције (идеја која је у глави немачких преговарача била повезана са креирањем централног фонда и трансфера земљама са дефицитом – и тиме била потпуно неприхватљива за Немце) и идеју учешћа већег броја чланица у коначној монетарној унији.

Смицалице

На састанку Европског савета у Риму, у кључном тренутку преговора, представник Министарства финансија Немачке је „одвучен“ на састанак о Општем споразуму о тарифама и трговини, оставивши Јоакима Битерлиха, Коловог саветника за спољна питања и безбедност, да разговара о монетарној унији. Тако је Битерлих потписао Саопштење Савета о корацима ка ЕМУ, у коме му је промакао детаљ који су убацили Италијани и Комисија. Када је објављен *комунике* из Рима, немачка страна била је шокирана помињањем „монетарне институције“ у другој фази монетарне уније.

Са једне стране, показало се да су стручњаци Бундесбанке били у праву када су настојали да преговоре о ЕМУ одрже на техничком нивоу. Са друге, питање је да ли би без ове смицалице био учињен неопходан помак ка успостављању институције која би била задужена за припрему треће фазе. Битерлих, у ствари, и није издао став Немачке о недељивости монетарне политике и неприхватању оснивања централне банке Европе до почетка треће фазе. Вештом употребом другачијег израза, Италијани и Комисија су дошли до решења које се није косило са немачким позицијама.

Слично заобилажење Бундесбанке и Министарства финансија Немачке извршено је и на самом самиту у Мастрихту. Италијански премијер Ђулио Андреоти је за вечером представио Митерану план за коначан датум почетка треће фазе, а затим су тај план усагласили са Колом⁹⁵. Тек када је план прошао Савет доспео је до министара финансија, и Тео Вајгел и Келер су пред собом имали текст који је садржао оно чега су се бојали – гаранцију да ако се до краја 1997. године не утврди датум за почетак треће фазе, она ће почети 1. јануара 1999. године. Тиме се одступило од немачког инсистирања на одлучивању да ли ће и кад почети трећа фаза и централна банка Немачке напокон одвојена од свог става да се датуми преласка не смеју унапред утврђивати. Мада је Бундесбанка била у праву у смислу да условљавање конвергенције нема смисла ако се зна датум када ће се нешто сигурно догодити (насупротив ситуацији у којој се подстиче поштовање правила буџетског дефицита и инфлације наговештајем коначног уласка у ЕМУ), Кол је постао свестан вишег интереса – свог, своје државе и саме Уније. А тај интерес био је „све ближа унија“, не „монетарна унија заснована на принципу Бундесбанке“. Смицалицом у којој је, можда несвесно, учествовао и сам немачки канцелар, Бундесбанка је била принуђена да се суочи са реалношћу у којој ће се монетарна унија и дефинитивно десити.

⁹⁵ Исто, стр. 447

Повезивање тема

Страх да ће бити „остављени“ покренуо је тему кохезионих фондова. Идеја је потекла од Португалије, а преузели су је Шпанци инсистирајући да та тема буде уврштена у садржај конференције у Мастрихту. Мада је иза захтева Шпаније, Португалије и Грчке стајала реална потреба за појачаном конвергенцијом крхких привреда, креирање Кохезионог фонда у оквиру конференције о политичкој унији је могло да изгледа и као „куповина“ слабијих преговарача да пристану на оно што су „велики“ договорили.

Немачка је од самог почетка инсистирала на паралелној конференцији о политичкој унији, као основи за економску и монетарну унију. Питања већих овлашћења Парламента и Савета у односу на Комисију биле су неке од ставки за које су се немачки преговарачи борили. Чињеница да су две конференције биле раздвојене, како би се политичари и министри спољних послова „склонили“ са преговора о ЕМУ, умањивала је могућност трговине политичким уступцима за уступке на пољу монетарне уније. Међутим, Немачка је извојевала поступак сарадње Парламента и Савета, повећавши утицај Парламента, али није добила 18 места за парламентарне представнике из Источне Немачке. Уједињена Немачка је демонстрирала више своју нову политичку снагу када је у размену за пристајање на коначан датум за трећу фазу успела да од Француске изнуди признање независности Словеније и Хрватске.⁹⁶

„Важне одлуке се обично доносе када у просторији нема више од двоје људи“⁹⁷

Број свих учесника у преговорима о монетарној унији у Европи превазилазио је број ставова које су земље званично заступале. Како није било непристрасног посредника који би све саговорнике ставио за исту страну стола из њих извукао њихове праве интересе, створио се простор за стварање коалиција.

Разговори између састанака и испитивање позиција друге стране нарочито су били карактеристични за Немачку и Француску. Поред међувладиних конференција и других међународних сусрета, Кол и Митеран су имали шест тајних билатералних састанака. Заједно са величином ових земаља, њиховом преговарачком снагом и упорношћу, ови разговори су вероватно допринели бољем разумевању позиција саговорника, чији је резултат понекад био окретање леђа сопственим сарадницима (као у већ наведеном примеру Кола и Бундесбанке у Мастрихту). Међутим, интерес Француске био је да Велика Британија и њен *Citi* буду у ЕМУ. Захтеви Маргарет Тачер за слободним тржиштем и инсистирање на остављању простора за одустајање били су привлачнији стручњацима централне банке Немачке од идеја Француске. Италијани, чији Томазо Падоа Шиопа је био известилац Делоровог одбора, били су ближи ставовима Комисије. А Комисија се слагала да је потребно дефинисати временски распоред фаза монетарне уније и идеју добровољног неучествовања Велике Британије...

Очигледно је да је коначан изглед уговора одражавао ставове Француске и Немачке због тога што су преговарачи ове две земље открили заједнички интерес у остварењу даље интеграције ЕУ. Тиме

⁹⁶ Исто, стр. 215

⁹⁷ Roger Fischer, William Ury, *Getting to Yes*, Random House Business Books, New York 1992, стр. 22

су схватиле да су препреке преговорима биле засноване на ставу финансијских стручњака њихових министарстава или централних банака. Окренувши се ка вишем заједничком интересу, Митеран и Кол су створили „већи колач“ за све.

Исто тако, јасно је да је оваква коалиција могла да се оствари само на нивоу равноправних играча. Једна Грчка, као сиромашнија чланица која је касније доспела у ЕУ, сигурно није могла да седне за исти сто са Немачком и да се бори за веће парче колача. Мале и сиромашније земље су у преговорима све време биле неповерљиве према инсистирању Немачке на конвергенцији и могућности остављања „споријих“ чланица да „ускоче на следећи воз“.

Расплет

Коначни уговор био је компромис између француско-немачких ставова. Инсистирао је на буџетској дисциплини у првој фази (став Немачке), наводећи сложена правила (став Француске и Комисије) према којима ће се то оцењивати и како ће се поступати са земљама чији је дефицит ван оквира. Одредио је 1. јануар 1994. године као дан почетка друге фазе (став Француске). Тада је основан и Европски монетарни институт (идеја Комисије, Италијана и Француске), који је добио сопствени капитал и на његово чело именован Председник (опет Француска), али ЕМИ није смео да интервенише на девизном тржишту. ЕМИ и Комисија требало је да извештавају Савет о резултатима земаља чланица како би се утврдио њихов напредак ка конвергенцији (Немачка и Комисија). Почетак треће фазе одређен је најкасније за 1. јануар 1999. године (Француска и Комисија) и предвиђена могућност искључења „недисциплинованих“ земаља (Немачка и Комисија).

Закључак

Сложеност било каквих преговора у Европској унији условљена је бројношћу преговарача. Свако озбиљније питање често доводи до подела и груписања земаља у различите „таборе“. У преговорима о ЕМУ било је јасно да се договор „врти околу“ и зависи од „француско-немачке осовине“.

Карактеристично за француске и немачке преговараче је да су имали идеолошки раскол и у својим тимовима, али да су се у преговорима држали онога што је тим договорио. Иако су немачки преговарачи све време бежали од одређивања датума, јасно је да се са датумом приближавања конференције у Мадрихту појачао психолошки притисак, те тиме и спремност преговарача да одступе од заузетих ставова. Полазећи од политичке идеје за даљом интеграцијом и дефинисаних ставова, преговарачи су попустили пред идејом европејства.

Договор о Европској монетарној унији је постигнут захваљујући позитивној клими у Европској унији, после периода „евросклерозе“, и дугогодишњем познанству главних преговарача. Сам исход преговора одређен је добром припремом и упорношћу немачких преговарача. Али показало се и да договор на највишем нивоу и иза затворених врата често помаже када преговори „запну“.

Литература

- Bibi-Smaghi, Lorenzo; Padoa-Schioppa, Thomaso; Papadia, Francesco, *The Transition to EMU in the Maastricht Treaty*, Princeton University, International Finance Section
- Dyson, Kenneth; Featherstone, Kevin, *The Road To Maastricht - Negotiating Economic and Monetary Union*, New York, Oxford University Press 2000
- Dür, Andreas; Mateo, Gemma, *Treaty-Making in the European Union: Bargaining, Issue Linkages, and Efficiency*, <http://eiop.or.at/eiop/texte/2004-018.htm>, на дан 2.9.2007.
- Fischer, Roger; Ury, William, *Getting to Yes*, Random House Business Books, New York 1992.
- Hosli, Madeleine O., *Negotiating the European economic and monetary union*, <http://aei.pitt.edu/2103/01/002117.PDF>
- Jachtenfuchs, Markus, *Germany and the 'New Relance Européenne'*, http://www.hertie-school.org/en/7_facultyandresearch/core_faculty/jachtenfuchs/downloads/dateien/triangle.pdf
- Karl, Martin; Heipertz, Georg. *How strong was the Bundesbank?: A Case Study in the Policy-Making of German and European Monetary Union*, <http://aei.pitt.edu/1834/01/WD172.PDF>
- Maes, Ivo, *On the origins of the Franco-German EMU controversies*, <http://aei.pitt.edu/622/01/WP34.pdf>
- Origins of the euro: Delors Report - the roadmap to monetary union*, http://ec.europa.eu/economy_finance/euro/origins/origins_4_en.htm
- Padoa-Schioppa, Tommaso, *The Genesis of EMU: A Retrospective View*, http://www.iue.it/RSCAS/WP-Texts/JM96_40.html, на дан 2.9.2007.
- Салакјуз В., Џезвалд, *Светски преговарач – Склапање, вођење и поправљање послова у свету у двадесетпрвом веку*, ФЕФА, Београд 2006.
- Verdun, Amy, *The Role of the Delors Committee in the Creation of EMU: An Epistemic Community?*, http://www.iue.it/RSCAS/WP-Texts/98_44t.html

ЕКОНОМСКЕ ПРЕТПОСТАВКЕ ЗА УЛАЗАК СРБИЈЕ У ЕВРОПСКУ УНИЈУ

Увод

Седам година након петооктобарских демократских промена и коначног отпочињања транзиције, Србија и даље нема уговорни однос са Европском унијом (у даљем тексту такође: Унија или ЕУ). Штавише, због неизвршавања обавеза које подразумева потпуна и безусловна сарадња са Међународним трибуналом за гоњење лица одговорних за тешке повреде међународног хуманитарног права извршене на подручју бивше Југославије (у даљем тексту: Трибунал за ратне злочине у Хагу), преговори о Споразуму о стабилизацији и придруживању су били прекинути на више од годину дана, да би се пред крај 2007. из истог разлога одлагало потписивање наведеног Споразума. Порука коју је Европска комисија у име држава чланица послала је да је у фази придруживања за земље Западног Балкана, најзначајнији политички критеријум⁹⁹.

Шта може да се сматра економским претпоставкама за улазак у Европску унију? У ужем смислу, економски критеријум би могао да се опише као макроекономска стабилизација и степен извршене економске реформе мерен са неколико кључних показатеља. У ширем смислу, економске претпоставке подразумевају и усвајање Комунитарног права Европске уније¹⁰⁰, као и изградњу институционалних капацитета за његово спровођење. Овај рад ће се бавити оним аспектима Комунитарног права који се односе на функционисање тржишне привреде и слободну конкуренцију, како то предвиђају Четири слободе и Унутрашње тржиште Европске уније.

Циљ овог рада је да покаже неопходност транзиционих реформи на начин који захтева Европска унија. Чланство у Унији за земље централне и источне Европе које су приступиле 2004. године представља крај убрзаних реформи и потврда успешно изведене транзиције. Европска интеграција Србије такође има посебан значај. Она представља кључни „осигурач“ који ће обезбедити да Србија не скрене са пута реформи. Са друге стране, окретање Европској унији дефинитивно ће одредити Србију да напусти политику из прошлости. И коначно, транзиција са коначним циљем чланства у овој јединственој међународној и наднационалној организацији је олакшана са Европском унијом као водичем.

Србија, економска транзиција и европска интеграција

У оквиру свеукупног преображаја који подразумева, транзиција се конкретно огледа у преласку друштва из комунизма у демократију и капитализам, а привреде из централно-планске у тржишну.

⁹⁸ Дипломац Факултета за економију, финансије и администрацију, студент мастер студија на Универзитету у Келну

⁹⁹ Први критеријум од три „Копенхагенска критеријума“ формулисаних на Савету ЕУ у Копенхагену, *Conclusions of the Presidency: European Council in Copenhagen 21-22 June 1993*

¹⁰⁰ Правне тековине ЕУ, укупна до сада усвојена легислатива Европске уније - *acquis communautaire*, www.europa.eu.int/eur-lex/

Транзициони талас прво је захватио земље централне и источне Европе одмах након пада Берлинског зида 1989, а након завршетка ратних сукоба на територији некадашње СФР Југославије, и све земље југоисточне Европе.

Транзиција се јавила као потреба друштва да убрзано мења привредни систем и улогу државе у привредним токовима. Постојало је и већинско расположење за корените промене и интеграцију са земљама које су своје интересе пронашле у економској и политичкој заједници. Европска унија се од 1987. налазила у периоду убрзаног ширења и продубљивања интеграције¹⁰¹. Као таква, била је спремна и на изазове политике према привредама у транзицији. Тадашњи европски лидери су увидели да Унија треба да пружи перспективу чланства земљама централне и источне Европе, мотивишући их тако да крену у свеобухватне промене у друштву. Требало је пружити подршку развијању институционалних капацитета за спровођење реформи, у чему се, на примеру земаља које су примљене у чланство 2004. године, Европска унија показала као значајан партнер.

Услови европске интеграције Србије

Као основни оквир интеграције, на састанку шефова држава и влада Европске уније у јуну 1993. године, полазећи од критеријума који су садржани у уговору о оснивању ЕУ, формулисана су три основна „копенхагенска“ критеријума за придруживање ЕУ: политички, економски и критеријум усвајања правних тековина ЕУ.

Политички критеријум дефинисан је као постојање стабилних институција које гарантују демократију, владавину права и поштовање и заштиту људских права и права мањина. Други, економски критеријум, захтева постојање делотворне тржишне економије, као и способност привреда држава кандидата да се суоче са притиском конкуренције и тржишних сила унутар ЕУ. Коначно, усвајање правних тековина дефинисано је као способност да се преузму обавезе које проистичу из чланства, укључујући приврженост циљевима политичке, економске и монетарне уније.¹⁰²

Кроз касније извештаје Комисије ЕУ о напретку које су оствариле земље кандидати централне и источне Европе, копенхагенски критеријуми добијали су конкретнију садржину. Такође су се искристалисала два додатна услова. Први се односи на саму Унију и тиче се способности институција да одговоре на потребе проширеног чланства (тзв. „апсорпциони капацитет“¹⁰³). Други захтева од држава кандидата да располажу административним капацитетима који су способни да обезбеде остваривање правних тековина. Коначно, систем услова заокружен је у навођењем обавезе кандидата да узајамне спорове реше мирним средствима пре ступања у ЕУ, што је на примеру земаља југоисточне Европе још више добило на значају.

Почетком 1999. године, упоредо са избијањем рата на Косову и Метохији, Европска унија је почела да дефинише свеобухватну политику према југоисточној Европи кроз Процес стабилизације и придруживања. Он је усмерен на развој односа са Албанијом, Босном и Херцеговином, Хрватском, Македонијом, Црном Гором и Србијом. Основни елементи Процеса стабилизације и придруживања су:

¹⁰¹ Јединственим европским актом, усвојеним 1987, измењени су и допуњени Римски уговори. Тиме је почела фаза евро-динамизма која је трајала све до усвајања Уговора о оснивању ЕУ 1992, Verner Vajdenfeld i Wolfgang Vesels, *Evropa od A do Š – Priručnik za evropsku integraciju*, издала Фондација Konrad Adenauer, Beograd 2003.

¹⁰² Национална стратегија Србије за приступање Србије и Црне Горе Европској унији, издала Влада Републике Србије, Канцеларија за придруживање Европској унији, 2005., стр. 16

¹⁰³ Услов који добија на важности посебно након неуспешних референдума о Европском уставу (2005), „*Future Enlargement: 'absorption capacity' coming to the fore?*“, чланак са интернет презентације www.euractiv.com

- нова генерација уговорних односа кроз Споразум о стабилизацији и придруживању,
- програм техничке помоћи „Кардс“ (CARDS – *Community Assistance for Reconstruction, Development and Stabilisation*),
- аутономни трговински режим и
- политички дијалог.

Јуна 1999. године је покренут Пакт за стабилност југоисточне Европе, као важан механизам развоја бољих међусобних односа земаља обухваћеним Процесом стабилизације и придруживања и тиме приближавања региона европској интеграцији. Декларацијом усвојеном на Загребачком састанку шефова држава и влада ЕУ и држава југоисточне Европе у новембру 2000. године, гарантована је европска перспектива земаља региона уз уважавање њихових индивидуалних резултата.

Споразум о стабилизацији и придруживању ће уредити односе Србије са Европском унијом у све три основне области, односно три стуба ЕУ:

- Европској заједници и њеним економским и другим аспектима,
- Заједничкој спољној и безбедносној политици,
- Сарадњи у области правосуђа и унутрашњих послова.

Споразум је еквивалент Европским споразумима, какве су потписивале земље које су 2004. године постале чланице ЕУ. Уговор који ће бити потписан, корак је ка статусу кандидата за пуноправно чланство у ЕУ. Даљи кораци ка чланству зависеће од способности Србије да прихвати европско право, стандарде и критеријуме, као и од достигнућа у изградњи регионалне стабилности и резултата у спровођењу обавеза произашлих из придруженог статуса.

За интеграцију земаља Западног Балкана, од посебног значаја је Европски Савет у Солуну, одржан у јуну 2003. године, на коме су европски државници усвојили платформу „Солунски план за Западни Балкан: у правцу европске интеграције“¹⁰⁴. Закључци из Солуна предвиђају оснивање европских партнерстава, као начина за интензивирање Процеса стабилизације и придруживања. Европска партнерства формулишу принципе, приоритете и услове даљег напредовања земље ка потписивању Споразума о стабилизацији и придруживању. Дакле, европско партнерство реafirмише копенхагеншке критеријуме и закључке Европских савета¹⁰⁵, као и Солунски план за Западни Балкан. Одлука Савета о Европском партнерству у анексу утврђује приоритетне циљеве, који се разликују по рочности. Поштовање ових рокова представља важан услов за наставак европске помоћи, јер уважава могућности и резултате појединачних земаља.

Односи Србије и ЕУ

У новембру 2000. године потписан је Оквирни споразум о реализацији помоћи између Савезне Републике Југославије (у даљем тексту: СРЈ) и Европске уније, којим је СРЈ постала учесник Процеса стабилизације и придруживања и почела да користи аутономне трговинске преференцијале, могућности

¹⁰⁴ *Presidency Conclusions - Thessaloniki European Council*, 19. и 20. јун 2003., документ ЕУ администрације, 2003.

¹⁰⁵ Из априла 1997. године тзв. политика регионалног приступа директно усмерена ка земаљама југоисточне Европе; јуна 1999. године када је покренут Пакт за стабилност југоисточне Европе; новембра 2000. у Загребу заједно са лидерима земаља западног Балкана; *Споразум о стабилизацији и придруживању*, 2005.

повлашћеног извоза на тржиште ЕУ. Средином 2001. године почела је са радом консултативна радна група састављена од представника СРЈ и ЕУ. Ова група је била техничко тело задужено да „сними“ стање у различитим секторима привреде, права и политике, као и да на основу тога донесе смернице за даље деловање у правцу у реформи. Године 2003. је ова сарадња настављена кроз институт Унапређеног сталног дијалога.

Од самог почетка успостављања односа СРЈ са ЕУ, напредак су успоравали нејасни односи Србије и Црне Горе. Европска унија је активно учествовала у припреми Споразума о решењу односа између Србије и Црне Горе марта 2002. на основу кога је у фебруару 2003. проглашена Државна заједница Срија и Црна Гора (у даљем тексту: Државна заједница или СЦГ). Брзо се показало да тада формулисани захтеви према СЦГ као заједници нису оствариви. Преговори двеју републичких влада о успостављању заједничког тржишта застали су на 56 кључних производа.

Неуспех унутрашње хармонизације који је угрожавао напредак СЦГ у Процесу стабилизације и придруживања, натерао је Европску комисију да предложи нови приступ. Принцип приступа „на два колосека“ је паралелна интеграција, која подразумева да се технички део прилагођавања одвија на нивоу држава чланица. Исход оваквих преговора био би Споразум о стабилизацији и придруживању са два трговинска анекса. Србија и Црна Гора су у заједници дочекале Студију изводљивости (мај 2005.) и отварање преговора о Споразуму о стабилизацији и придруживању (октобар 2005.). До распада Државне заједнице услаглашен је најтежи део споразума везан за кретање роба.

Мораторијум на референдум о државној самосталности који је истекао у фебруару 2006. године отворио је врата независности Црне Горе. Цео референдумски процес, од писања референдумског закона до проглашења резултата, водила је Европска унија. Резултат референдума одржаног 21. маја означио је крај постојања Државне заједнице и проглашење независности у Црној Гори, а потом и у Србији. Србија је наследница међународно-правног субјективитета СЦГ, али не и мандата за преговоре о Споразуму о стабилизацији и придруживању. Обнова овог мандата, као и наставак преговора, очекивала се одмах након испуњавања политичког услова сарадње са Трибуналом за ратне злочине у Хагу. Преговори су ипак настављени пре испуњења овог услова, јер је Унија хтела да пружи подршку новој Влади Србије, која је добила мандат после изгласавања новог Устава Србије крајем 2006 године.

Економске претпоставке

Економске претпоставке сачињене су од непосредно наведених и из њих изведених посредних економских услова које свака земља треба да испуни да би постала чланица Европске уније. Овај систем услова може да се сажме реченицом из другог, економског, копенхагеншког критеријума, која захтева постојање „тржишне привреде која функционише, и која може да издржи притисак конкуренције на унутрашњем тржишту“¹⁰⁶. Даља разрада овог услова дата је кроз многобројне студије и извештаје европских институција о напретку земаља кандидата у процесу приближавања ЕУ. Препоруке садржане у извештајима о Процесу стабилизације и придруживања, Европско партнерство и Националну стратегију за приступање ЕУ, дају комплетнију слику о томе шта поменути економски критеријум значи за Србију.

¹⁰⁶ Vajdenfeld i Vesels, *Evropa od A do Š*, Fondacija Konrad Adenauer, 2003., стр. 88

Економске претпоставке за улазак Србије у Европску унију у овом раду биће систематизоване у три групе:

1. економски амбијент,
2. економске институције и
3. перформанске реалног сектора.

Економски амбијент подразумева монетарну и фискалну политику које воде ка економској стабилности и стварају услове за јачање конкурентности. У оквиру поглавља које ће се бавити овом претпоставком биће обухваћени: степен извршене реформе, економска активност, спољни биланс, инфлација, (не)запосленост, реформа економских политика, цене, банкарски сектор и тржиште капитала, затим централна банка, инвестиције и спољна трговина.

Изградња економских институција огледа се у усвајању и пуној примени европских правних тековина које се пре свега односе на функционисање тржишта и четири слободе. Овде ће бити речи и о реформи државне управе, односно формирању нових независних регулаторних тела, децентрализацији и развијању административних капацитета за спровођење свеобухватне реформе.

Захтеви за бољим перформансама реалног сектора су за сада потиснути у други план иза експлицитно наведених услова. Међутим, постоји неколико разлога за формулисање овакве економске претпоставке. Прво, ово поглавље ће дати неопходну дубину и ширину сагледавању економског амбијента, повезујући тако боље циљеве транзиције и циљеве интеграције. Друго, реструктурирање у реалном сектору, раст продуктивности и инвестиционе активности директно утичу на конкурентност која се помиње као део економског критеријума из Копенхагена. Коначно, иако нема одлучујући утицај на одлуку о припремљености земље да постане пуноправна чланица, раст БДП-а се прати током преговора. Апсорпциони капацитет је услов који се између осталог везује за способност Уније да прими знатно мање развијене земље у пуноправно чланство.

Циљ овако направљене „меке“ поделе претпоставки је да се обухвати читав систем директно постављених услова, али и свих оних циљева које би Србија требало да оствари како би ти услови били у потпуности задовољени. Нагласак ће бити на специфичностима транзиције у Србији и везом њене европске интеграције са успешним извођењем и окончањем тог процеса.

Економски амбијент

Укупан економски амбијент осликава способност креатора економске политике да се носе са изазовима политичке и економске транзиције. Владе транзиционих земаља, па чак и код оних најуспешнијих као што су Чешка, Мађарска, Естонија или Словенија, нису биле имуне на ове изазове. Тако је свака транзиција завршена са неким недостацима, чији су узрок били пропусти које можемо тек сада да препознамо.

Полазећи од другог копенхагенског критеријума, Европска унија је редовно пратила испуњавање у њему садржаних захтева. Треба нагласити да је Европска унија од 1997. године¹⁰⁷ у својим

¹⁰⁷ Towards the European Union, Strategy paper and Report of the European Commission, http://ec.europa.eu/comm/enlargement/report2002/strategy_en.pdf

анализама и оценама узимала у обзир ширу слику од оне која би се односила искључиво на њене непосредне захтеве. У прилогу су дати основни економски показатељи које посматра ЕУ.

Дугорочни циљ Србије треба да буде одрживи раст БДП-а и конкурентност заснована на знању, уважавајући пре свега принципе будућег развоја које је у марту 2000. године прокламовао Европски савет у Лисабону.¹⁰⁸ Чланство у Европској унији је „покретна мета“, односно циљ који се удаљава и усложњава сваким даљим проширивањем или продубљивањем постојеће интеграције. Зато циљеви саме ЕУ, као што је заснивање европске конкурентности на знању и утемељивање Уније као најконкурентније светске привреде до 2010. године, морају бити садржани у стратегији Србије за напредовање ка чланству.

Стабилност и раст

Када је у питању економски амбијент, крајњи циљ је испуњавање захтева везаних за укључивање у Европску монетарну унију. Они су садржани у Пакту за стабилност и раст¹⁰⁹ који треба да осигура комплементарност и кооперативност фискалних политика држава чланица са монетарном политиком коју спроводи Европска централна банка. Са циљем одржања укупне макроекономске равнотеже, унутрашње и спољне, држава треба да управља основним агрегатима БДП-а, инвестицијама и потрошњом. Само у случају одговорне фискалне политике, Србија може да се нада просечној стопи раста БДП-а од 5% и да до 2010. године успе да смањи јаз неразвијености у односу на ЕУ (достигући БДП по глави становника од 4.300 долара). Такође, главни генератор раста треба да буде развијање услужних привредних делатности, у којима доминирају мала и средња предузећа. Промена у производној структури најбоље ће се манифестовати у смањеном учешћу сировина и полуготових производа у извозу.

Транзиција за Србију подразумева суочавање са наслеђем популистичке економске политике режима из деведесетих година, нетржишним понашањем као последицом неискорењеног самоуправно-статистичког привређивања, рањивом производном структуром, тешком социјалном кризом и незапослености. Да би обезбедила здрав тржишни амбијент, држава мора да на првом месту обезбеди стабилност, која се огледа у одрживом нивоу дефицита у државном буџету и спољном билансу, и свођењу инфлације на најнижи могући ниво.

Први корак ка успостављању макроекономске стабилности је свакако увођење тврдих буџетских ограничења и пресецање „пупчане врпце“ између фискалне и монетарне политике. Ови први кораци учињени су још 2001. године, док политика доходака везана за продуктивност, кључна за суштинску транзицију у привреди, тек сада постаје део пакета владиних економских мера.

Фискална и монетарна политика

Инфлација сада постаје кључни проблем економске политике. Након њеног свођења на „разуман“ ниво¹¹⁰ 2003. године, у Србији поново нарастају инфлаторни притисци и инфлациона

¹⁰⁸ <http://www.euractiv.com/en/agenda2004/lisbon-agenda/article-117510>

¹⁰⁹ Resolution of the Amsterdam European Council on the stability and growth pact, Амстердам 17. јун 1997. (Службени лист ЕУ: С 236 од 02.08.1997.) - <http://europa.eu/scadplus/leg/en/lvb/l25021.htm>

¹¹⁰ испод 10%

очекивања. Под притисцима Међународног монетарног фонда (ММФ) направљен је ребаланс буџета за 2004., а буџети за 2005. и 2006. годину планирали су суфици. Ипак, у неколико наврата изиграван договор са ММФ-ом, кроз неодговоран приступ структурним проблемима и тиме инфлацији, лош је сигнал Европској унији. Чињеница да је инфлација проблем који се поново вратио додатно забрињава, о чему говори и Извештај о Процесу стабилизације и придруживања за СЦГ усвојен у новембру 2005.¹¹¹

Народна банка Србије, која је у претходним извештајима оцењена као суштински независна од Владе, примењује све оштрије рестриктивне мере како би сузбила задуживање грађана ради потрошње. Међутим, већи део агрегатне тражње која генерише инфлаторне притиске је део јавне потрошње. Монетарна политика је исцрпла своје могућности, а приходи од приватизације који се сливају у државни буџет додатно могу да појачају ионако велики притисак на цене. Постоји опасност од тога да се капитал државе продат кроз приватизацију пребрзо прелије у потрошњу. Као одговор на то, централна банка подиже ниво обавезне резерве, а сада и каматну стопу у жељу да поскупљујући новац, делује ка смањењу потрошње.¹¹²

Увођењем пореза на додату вредност (ПДВ) од 1. јануара 2005. године у Србији је успостављена боља дисциплина у плаћању пореза, па је дошло до стабилизације на страни јавних прихода. Кредитбилитет фискалне политике претрпео је озбиљан ударац непоштовањем аранжмана са ММФ-ом, али и попуштањем пред захтевима различитих делова државног сектора. Резултат не кредибилности креатора економске политике састоји се у расту инфлационих очекивања која додатно подстичу инфлацију.

Либерализација – трговина и цене

Либерализација спољне трговине је Србији донела дефицит на текућем рачуну платног биланса од 12% до 16% у року од две године. Овај дефицит је више резултат неконкурентности него превеликог увоза. Забрињава посебно структура увоза, због доминантног удела потрошних добара. Овај дефицит покрива се вишком на капиталном рачуну, што говори о појави феномена „доброћудног дефицита“. Наиме, природно је да недостатак у постојању конкурентних производа за извоз проузрокује дефицит на текућем рачуну. Овај дефицит се покрива приливом страних директних инвестиција (СДИ) које ће заузврат на дуги рок донети конкурентност и поспешити извоз. Опасно по земљу у оваквој ситуацији може да буде прекомерно задуживање, дакле узимање кредита уместо привлачења СДИ.

Институције ЕУ нису оцењивале политику курса, осим у смислу одобравања примењеног система „прљавог флукутирања“, као доприноса стабилности економских токова. Централна банка често интервенише како би смањила флукутације и стала на пут превеликој апресијацији. Са депресијацијом курса такође треба бити опрезан због везивања девизног курса за инфлациона очекивања. Следећи цитат¹¹³ нуди структурни приступ решењу, који се као концепт може пренети и на друге проблеме макро- и микроекономских политика у Србији: „...решење спољнотрговинског дефицита подразумева управљање обимом тражње и њеном структуром, те смањењем цена и ризика инвестирања – а не степена либерализације и политике курса, која може бити само корективни фактор.“

¹¹¹ Serbia and Montenegro, Progress Report 2005, Брисел 9. новембар 2005., SEC (2005) 1428, стр. 28

¹¹² Треба још рећи да су мере макроекономске политике до краја исцрпљене када је реч о инфлацији. Она није више проблем сама по себи већ је огледало структуре јавне потрошње. У складу са захтевима ЕУ, решење би могло да се тражи у реформи система државне помоћи, у најкраћем, кроз замену субвенција директним трансферима циљним корисницима.

¹¹³ Национална стратегија Србије за приступање Србије и Црне Горе Европској унији, издала Влада Републике Србије, Канцеларија за придруживање Европској унији, Београд 2005, стр. 66

Документи европских институција о Србији нису заобилазили ни осетљиво питање либерализације цена. Један од закључака из Извештаја о Процесу стабилизације и придруживања за 2005. годину гласи да у Србији преовлађују либерализоване цене и да је контрола великог броја цена обустављена. Упркос томе, настављена је контрола цена појединих производа, у које се убрајају: нафта и нафтни деривати, лекови, једна врста хлеба и брашна, угаљ, гас који се користи за грејање, електрична енергија, поштанске и телекомуникационе услуге, као и железнички саобраћај. Административно одређене цене прилагођавају се у складу са утицајем светских цена и депресијацијом динара. Иако се контрола своди на свега неколико сектора, контролисане цене учествују у индексу потрошачких цена са 40%.

Финансијски систем и инвестициона клима

У току транзиције, финансијски систем доживљава велику трансформацију, што иначе представља један од важнијих захтева Европске уније. Озбиљна реформа финансијског система Србије је почела ликвидацијом четири највеће државне банке почетком 2002. године. Банкарско тржиште је било потпуно отворено за стране инвеститоре, да би нешто касније могућност уласка била ограничена на аквизиције. Страни инвеститори су држави донели велике приватизационе приходе од продаје банака.¹¹⁴ Још је важнија чињеница да стране банке доносе своја искуства у управљању ризицима, кадровској политици и систему корпоративног управљања.

На основу раста депозита, Европска унија закључује да се поверење у банкарски сектор, после искустава са пирамидалним банкама и старом девизном штедњом деведесетих година, дефинитивно обнавља. Упркос томе, поверење у националну валуту је трајно изгубљено што показује структура депозита. Наиме, средином јуна 2005. измерен је ниво депозита у еврима од 69%, што указује на висок степен евроизације, где је евро од динара преузео примат у функцијама новца као обрачунске јединице и средства чувања вредности. Банке у Србији свој релативно низак ниво кредитне активности¹¹⁵ за сада финансирају претежно задуживањем код својих централа у иностранству. Међутим, раст тражње за потрошним добрима резултира у наглom порасту кредитне активности у сегменту потрошачких кредита. Учешће кредита у БДП-у се половином 2005. године кретало око 19%.

Тржиште капитала у Србији се формира већим делом изван институција, односно директно преко инвестиционих банкара или саветника. Обим континуираног трговања на Београдској берзи указује на то да је берзанско тржиште у Србији и даље плитко чак и у поређењу са оним у околним земљама. Трговање обвезницама старе девизне штедње јединствен је пример нешто дубљег тржишта. У привлачењу портфолио инвестиција критична улога припада Комисији за хартије од вредности (у даљем тексту: Комисија за ХоВ). Комисија треба да поседује стварну способност да примењује своје надлежности, посебно у области надзора учесника на тржишту. Предлаже се и формирање нове институције са надлежношћу контроле свих финансијских компанија.¹¹⁶ Ово би објединило надлежности Комисије за ХоВ у области надзора примене међународних стандарда за финансијско извештавање¹¹⁷.

¹¹⁴ Само у 2005. приход буџета од продаје банака износи 274 милиона евра; Билтен јавних финансија за месец октобар 2005., Министарство финансија, Влада Републике Србије, (www.mfin.sr.gov.yu), Београд 2005.

¹¹⁵ У односу на регион; нпр. Загребачка банка и даље је већа по банкарској активи од целокупног банкарског сектора у Србији; специјална публикација Економист магацина *Banke, osiguranja i brokerske kuće*, Београд 2005.

¹¹⁶ Национална стратегија Србије за приступање Србије и Црне Горе Европској унији, издала Влада Републике Србије, Канцеларија за придруживање Европској унији, Београд 2005, стр. 79

¹¹⁷ *International Financial Reporting Standards (IFRS)*

Ширењем њених овлашћења или успостављањем новог тела, финансијско тржиште би добило потребан институционални оквир да постане важан извор финансирања реалном сектору.

Анализирајући резултате у развоју финансијског сектора, долазимо до закључка да упркос озбиљном напретку, привреда и даље не може да рачуна на одговарајуће изворе финансирања. Упркос смањивању административних баријера за улазак на тржиште, неповољни банкарски кредити, као последица ризика земље и рестриктивних мера монетарне политике, и ограничен приступ тржишту капитала остају озбиљан проблем за нова предузећа. Што се тиче изласка са тржишта, очекује се боља примена нових закона који уређују поступке стечаја и ликвидације. Административне баријере такође спречавају већи прилив СДИ. Ипак, време потребно за регистрацију нових предузећа је скраћено са 51 на 10 дана, а процедура је додатно унапређена успостављањем централног регистра предузећа¹¹⁸.

У оквиру економског амбијента је важно поменути велики проблем Србије са судством, који представља озбиљну препреку економском развоју. У трговинским судовима, уговори чекају и преко 1.000 дана на извршење, 200 дана је потребно за регистрацију имовине, а при томе су трансакционе таксе утврђене у висини од 5%. Непостојање катастра и неуређене земљишне књиге такође представљају недостатак за потенцијалне инвеститоре у односу на друге земље региона. Реформа вођења земљишних књига је крајем 2007. и даље на почетку.

Нови закон који регулише питање страних улагања предвиђа концепт тзв. јединственог шалтера. То подразумева омогућавање инвеститору да административне послове у вези са инвестирањем може да заврши на једном месту захваљујући координацији државне управе. Ово је веома добар сигнал Европској унији јер показује да Влада мисли о јачању административних капацитета. Порески систем, иако реформисан, не пружа довољно јасне подстицаје у правцу бржег економског развоја. Заокружујући тему инвестиционе климе и економског амбијента уопште, треба нагласити да управо побољшање услова у пословном окружењу погодује развоју приватног сектора и запошљавању на конкурентним тржиштима.

Економске институције

Ово поглавље ће се највише бавити трећим критеријумом из Копенхагена, односно захтевом да држава усвоји и примењује *acquis communautaire*. Према стандардима Европске уније, институционални оквир тржишне привреде гради се на темељима комунитарног права и ефикасној државној управи за његово спровођење.

Европско право, *acquis*, за преговоре са земљама централне и источне Европе које су приступиле Унији 2004, као и Румунијом и Бугарском, било је подељено у 31 поглавље. За преговоре са Хрватском и Турском ова подела је претрпела измене, поглавља су дељена, спајана и формирана су нека нова. Преговори Србије ће се вероватно одвијати према новијем моделу од 35 поглавља¹¹⁹. У Студији изводљивости¹²⁰, коју је СЦГ са позитивном оценом добила у мају 2005. године, наглашено је више области у којима Србија треба током преговора да оствари одређени напредак. Именовани су и проблеми, око чијег времена и начина решавања треба постићи сагласност преговарача.

¹¹⁸ Новооснована Агенција за привредне регистре преузела је овај посао од трговинских судова и општина; званична Интернет презентација Агенције за привредне регистре Републике Србије, www.apr.sr.gov.yu

¹¹⁹ Званична Интернет презентација Права ЕУ, www.europa.eu.int/eurlex.

¹²⁰ Студија изводљивости је назив за Извештај о спремности Србије и Црне Горе за преговоре о закључивању Споразума о стабилизацији и придруживању са Европском унијом, усвојен у Бриселу 12.04.2005. SEC 478

За Србију критично је питање либерализације, кратко поменуто у претходном поглављу. Наиме, неконкурентна српска привреда не може одмах да либерализује проток роба са ЕУ. Треба се само још подсетити да Србија није чланица Светске трговинске организације (СТО), што јој знатно отежава прилагођавање либерализованом протоку са ЕУ у складу са Четири слободе. Дакле, Србија мора истовремено да преговара о чланству у СТО и Споразуму о стабилизацији и придруживању са ЕУ, истовремено испуњавајући захтеве обе организације. Још један преговарачки фронт везан за исту тему је Зона слободне трговине у регионалним оквирима обједињене ЦЕФТА¹²¹ споразумом, који је закључен и ратификован током 2007 године.

Посао постепеног усклађивања српског законодавства са оним који важи у ЕУ је захтеван и обухватан, а представља основ за будуће односе Србије са Унијом. Усвајањем првог годишњег „Акционог плана за усклађивање домаћег законодавства са прописима ЕУ“ 2003. године, Србија је направила први корак ка испуњавању трећег копенхагенског критеријума. Споразум о стабилизацији и придруживању не инсистира једнако на испуњавању свих поглавља *акија* већ највише на оним приоритетним областима које су у непосредном додиру са функционисањем унутрашњег тржишта и четири слободе. У овим деловима Споразума посебно ће бити разрађен концепт којим се предвиђа јачање или оснивање институција, односно специјализованих агенција које ће бити гарант отварања осталих сектора државних монопола конкуренцији и неометаног одвијања тржишне утакмице.¹²²

С обзиром да поглавља комунитарног права управо подразумевају изградњу економских институција, овај рад ће се ослањати на њих са једне и на тачкама будућег Споразума о стабилизацији и придруживању, са друге стране. Овај рад ће се бавити „економским“ поглављима *акија* и онима који се односе на секторске политике. За законе који се доносе у овим областима, који су део првог стуба ЕУ и тиме подручје најчвршће и најдубље интеграције, посебно је битан административни капацитет, који поседује неколико важних одлика:

- а) непартијску, деполитизовану и професионалну државну управу,
- б) постојање јасних надлежности различитих државних органа и њихова координација,
- в) независност у раду регулаторних тела,
- г) постојање система обуке и унапређења кадрова,
- д) децентрализацију (у смислу територије и законској области надлежности).

У Србији треба донети закон који би уредио статус државних чиновника, али и низ аката који би новоформираним регулаторним телима дао неопходна овлашћења у спровођењу закона. Имајући у виду ове захтеве, Европска унија је осмислила програм „Братимљење“¹²³, који подразумева техничку сарадњу ради преношења искустава државних управа земаља чланица одговарајућим органима у земљама чији је циљ приступање ЕУ. Сарадња у оквиру овог програма је ефикасна посебно када у министарствима постоје издвојена одељења чији је посао да предводе реформе у одређеном ресору. У домену изградње институционалног оквира тржишне привреде, основне економске претпоставке чланства у ЕУ, критичну улогу игра државна управа, односно њена свеобухватна реформа. Бирократија из времена нетржишне привреде треба да буде замењена функционалним и ефикасним регулаторним агенцијама које ће бити уско специјализоване, способне да гарантују функционисање слободног тржишта. Овакво „реструктурирање“ државне управе и јачање кредибилних институција значи заштиту тржишта од злоупотреба појединих тржишних играча. Овај процес се ослања на систем обуке и запошљавања у новим државним органима у чему Европска унија пружа значајну помоћ.

¹²¹ CEFTA - *Central European Free Trade Agreement*

¹²² Види стр. 44.

¹²³ Превод термина *Twinning*; званична Интернет презентација Канцеларије за придруживање Европској унији Владе Републике Србије, www.seio.sr.gov.yu

Децентрализација путем оснивања канцеларија за придруживање на локалном нивоу значајно доприноси подршци становништва европским интеграцијама.

Унутрашње тржиште

Идеолошки засновано на економском либерализму, унутрашње тржиште Европске уније је простор на коме владају Четири слободе:

- а) Слобода кретања роба,
- б) Слобода кретања капитала,
- в) Слобода кретања услуга и право установљавања и
- г) Слобода кретања људи.

Четири слободе и унутрашње тржиште су срж европске интеграције и прва четири поглавља *акција*.

Слобода кретања роба

Слобода кретања роба подразумева зону слободне трговине, укидање свих царинских, квантитативних и других ограничења трговине са сличним последицама. Државе чланице су укинуле царине на међусобну трговину, а постепено се укидају и царине између земаља ЕУ и оних које имају придружени статус. Тако би Србија могла да ускоро ужива предности слободне трговине.

Укидање царина се не одвија једнаким темпом у свим областима. Осетљиве области су пољопривреда и рибарство, мада се често штите и индустријски производи. Зато се током преговора о Споразуму о стабилизацији и придруживању договара о роковима за укидање ограничења. Другим речима, зна се да ће спровођење Споразума имати озбиљног утицаја на српску економију и зато се предвиђа одлагање укидања заштитних мера у случају опасности по одређену индустрију или регион услед нагле обуставе царинске заштите. Током рока предвиђеног за либерализацију, односно укидање заштите појединих делатности, отвориће се веће могућности за развој извоза, најпре у конкурентним привредним гранама. Тиме се заправо одвија транзиционо реструктуирање у оквирима пута ка чланству у ЕУ.

Држава мора да се припреми за либерализацију кретања роба, не само са социјалног, већ и фискалног становишта. Царине које се укидају дају свој допринос буџетским приходима. Укидање царина треба да се надокнади укидањем субвенција на расходној страни буџета. Јасно је да везивањем ова два потеза некада заштићена индустрија постаје још изложенија тржишним силама.

Србија до сада није направила већи помак на пољу стандардизације и сертификације, иначе кључне за слободно кретање роба на унутрашњем тржишту. Европска унија инсистира на развоју хоризонталног законодавног оквира, што значи да треба законски раздвојити кључне функције стандардизације, акредитације, оцењивања усклађености, сертификације и надгледања тржишта. Разуђеније законодавство и јаснији закони значеће могућност напретка на секторском нивоу и у припреми за учешће у заједничким политикама ЕУ. Иако је Институт за стандардизацију СЦГ партнер

Европског комитета за стандардизацију (ЦЕН), напредак на овом пољу трпи због чињенице да се у Србији и даље примењују застарели закони некадашње СФР Југославије.

Надгледање тржишта се у Србији одвија контролом производа пре изласка на тржиште. Таква пракса треба да буде замењена јаснијом легислативом заснованом на директивама новог приступа ЕУ. Током прошле године, Србија је донела Закон о заштити потрошача¹²⁴ и Закон о оглашавању¹²⁵. Јачање административних капацитета за доследну примену ових закона поправиће ситуацију са заштитом потрошача, такође значајним моментом европских стандарда.

Кретање људи, услуга и право установљавања

Кретање радника и лица подразумева слободу запошљавања држављана држава чланица на читавом подручју Уније и једнако регулисање њихових радних и социјалних права. Главни елементи слободног кретања радника на подручју ЕУ су:

- право боравка и запошљавања у свакој од држава чланица,
- забрана дискриминације при запошљавању и бирању професије,
- пуно остварење свих права која се тичу рада и социјалне сигурности,
- право останка у земљи последњег запослења,
- остварење свих права у области социјалне сигурности и социјалне заштите.

Споразум о стабилизацији и придруживању неће омогућити српским држављанима да остваре сва ова права у земљама Уније или обрнуто. Ово право је толико осетљиво да је чак и код примања нових чланица 2004. године одложена примена неких радних и социјалних права. Међутим, радници који су српски држављани, а запослени су на територији неке од држава чланица ЕУ, већ на основу Споразума неће моћи да буду дискриминисани по било ком питању из овог домена.

Право установљавања или слобода пословног настањивања, у оквиру Споразума, треба да регулише права и обавеза правних и физичких лица из Србије при оснивању привредних друштава на територији Уније и обрнуто. Влада Републике Србије и Европска комисија треба да одреде рок на који ће бити одложена примена овог права за појединачне секторе. Предвиђа се да Србија припреми законодавство за могућност да предузећа из ЕУ постану власници некретнина и земљишта у Србији, али искључиво преко својих кћери компанија. Изузеци¹²⁶ од овог права предмет су преговора. Изузете области тј. делатности које влада сматра осетљивим, биће постепено либерализоване.

Услужни сектор је најважнији и заузима највећи удео у бруто националном производу (БНП) Европске уније. Самим тим је конкуренција у услугама један од приоритета унутрашњег тржишта. Као код кретања роба или настањивања, Споразум о стабилизацији и придруживању предвидеће рокове за постепено остваривање могућности прекограничног пружања услуга. У пракси ће се то најбоље манифестовати кроз кретање тражиоца и понуђача, односно ширења тржишта услуга. За разлику од кретања људи или права установљавања, Србија може да се похвали напретком у области слободе кретања услуга.

¹²⁴ Службени гласник 79/05

¹²⁵ Исто

¹²⁶ Пример изузетака су природна богатства, пољопривредна земљишта, шуме и шумска земљишта; Споразум о стабилизацији и придруживању, Канцеларија за придруживање Европској унији, 2005.

Наиме, током јула 2005. године донет је пакет финансијских закона који регулишу секторе осигурања, финансијског лизинга и банкарских услуга, укључујући осигурање депозита физичких лица, стечај и ликвидацију. Народна банка Србије (НБС) наставља да се бави надзором свих финансијских компанија. Према оцени европских институција, НБС поступа према захтевима новог закона. Тако је у последњих неколико година одузето више десетина лиценци банкама и осигуравајућим компанијама. Сада преполовљени број банака има далеко виши ниво депозита и већу кредитну активност, док је сектор осигурања ипак остао неразвијен.

Слобода кретања капитала

Четврта слобода и четврто поглавље комунитарног права заузима значајно место у оквиру Споразума о стабилизацији и придруживању. Овај део Споразума уредиће финансијске аспекте економских активности предузећа из Србије и држава Европске уније. Биће прописана даља либерализација капиталних трансакција у вези са страним директним улагањима, општим улагањима, кредитима везаним за пословне трансакције, као и пружање услуга у финансијском сектору. Наведена либерализација ће омогућити грађанима ЕУ да приликом стицања некретнина у Србији имају равноправан третман са српским држављанима. Према оцени Комисије ЕУ, недовољно је учињено на успостављању пуне слободе кретања капитала.

Трансакције које гласе на страну валуту у Србији, уређене су законом из 2002. године. Текућа плаћања су либерализована, као и стране директне инвестиције и репатријација профита, али краткорочно кретање капитала је и даље веома ограничено. Такође, и даље постоје рестрикције на страно власништво и капиталне инвестиције. Пример је сектор осигурања, у коме страни улагачи могу да оснују осигуравајуће друштво само заједничким улагањем са домаћим партнером, а таквој компанији није дозвољено да своје активности реосигурања обавља изван Србије. Стицање некретнина се уређује по принципу реципроцитета.

Напредовање ка чланству у ЕУ условљено је даљом либерализацијом токова капитала. У скупштинску процедуру је крајем маја 2005. године стигао нови предлог Закона о девизном пословању, који ће бити значајан корак у усклађивању са овим делом *акија*. Све чешће се у јавности помиње да је притисак на апресијацију динара превелик управо услед нелиберализованих токова капитала.

Царине и опорезивање

Сарадња у домену царина усмерена је на усклађивање царинског система Србије са системом који је на снази у ЕУ. Треба само подсетити да је Европска унија и царинска унија. То значи да њене чланице имају правно усклађене царинске системе, тако да су царине међу 25 држава укинуте, а висина царина и других мера заштите јединствене према трећим земљама. Циљ усклађивања царинског система Србије са оним у ЕУ је омогућавање несметане и слободне трговине. Део Процеса стабилизације и придруживања, односно програма Кардс, јесте и модернизација информационог система и обука српске царине.

У оквиру пакета финансијских закона које је Народна скупштина усвојила у јулу 2005, донет је Закон о изменама и допунама царинског закона¹²⁷, као и Закон о царинској тарифи¹²⁸. Тако је структура важећих тарифа хармонизована са структуром која је на снази у ЕУ, комбинованом номенклатуром¹²⁹. Електронско вођење царинских декларација је почело у јуну 2005. године.

Европска унија ће по потписивању Споразума о стабилизацији и придруживању помагати Србији у реформи фискалног система и јачању пореске управе, како би се обезбедила ефикасност код убирања пореза, као и у борби против утаје пореза. Порески систем треба да се унапреди како би одговорио на изазове пореске хармонизације у оквиру ЕУ и поменутог Пакта за стабилност и раст. Након увођења ПДВ-а у јануару 2005. године, Србија наставља реформу пореске управе са новим законима који регулишу њен рад и обуком кадрова, у складу са стратешким планом за унапређење њеног административног капацитета. Нова легислатива која регулише пореске процедуре и администрацију има за циљ смањивање евазије и повећање дисциплине. У јуну 2005. године усвојене су измене и допуне Закона о акцизама¹³⁰, чиме је проширен списак акцизне робе и чиме су уведене нове стопе. Амандмани на Закон о порезу на додату вредност¹³¹, усвојени јула 2005. године, увели су олакшице за донације, као и низ производа значајних за културу и образовање.

Европска унија захтева од Србије сузбијање сиве економије и тим путем ширење пореске основе. Ово значи унапређење процеса прикупљања пореза и пореске контроле, у оквиру боље примене донесених закона. Такође је примећен и даље присутан проблем шверца акцизне робе, што захтева бескомпромисно суочавање са корупцијом у пореским службама и њено кажњавање. У оквиру стратегије реформе пореског система, за Србију је најбоље да спроведе анализу јаза између постојећих закона и легислативе која према *акију* треба да постане средњорочни циљ таквог плана. Европска комисија је изнела мишљење је да поједини важећи прописи у Србији противрече принципима комунитарног права.

Конкуренција

Унутрашње тржиште егзистира у условима слободне понуде и тражње добара, услуга и рада. Конкуренцију обезбеђују независна регулаторна тела – специјализоване агенције. Њихов задатак ће бити да управљају приступом нових понуђача услуга на српском тржишту и да регулишу односе између њих по општим и посебним прописима о заштити конкуренције. Функционисање тржишне привреде регулише се пре свега Законом о заштити конкуренције¹³². Регулаторно тело које је установљено да би се бавило спровођењем Закона, ослониће се на праксу и преузети кадрове некадашње антимонополске комисије. Ова институција треба да има пуну независност у раду и да прво решава кршења слободне понуде и тражње која имају најтеже последице по тржиште.

Држава треба да поседује ширу стратегију како би оснажила конкуренцију. Таква стратегија обухвата: промовисање политике заштите конкуренције у смислу либерализације, приватизације,

¹²⁷ Службени гласник 62/05

¹²⁸ Исто

¹²⁹ Комбинована номенклатура, енг. *Combined Nomenclature (CN)*, је документ који сваке године доноси Европски економски савет, који је део Савета министара ЕУ. У њему су садржане важеће тарифне структуре и царинске стопе на све врсте производа којима тргују земље ЕУ са трећим земљама. http://ec.europa.eu/taxation_customs/customs/customs_duties/tariff_aspects/combined_nomenclature/index_en.htm

¹³⁰ Службени гласник 46/05

¹³¹ Службени гласник 62/05

¹³² Службени гласник 79/05

реструктурирања, јавну расправу о будућим законима који ће дубље регулисати питања конкуренције, праксу при јавним набавкама, као и јачање владавине права уопште и свести о користима које слободно тржиште пружа потрошачима.

Споразум о стабилизацији и придруживању ће предвидети продужени рок у којем ће се државна помоћ додељивати према јединственим критеријумима независне Агенције која треба да буде основана. Агенција ће имати право да затражи преиспитивање критеријума додељивања помоћи у прошлости, као и да донесе одлуку о враћању добијених средстава. Србија је направила први корак ка јачању конкуренције усвајањем закона, али би требало одлучније да настави остваривање прописаног режима њене заштите.

Што се тиче јавних набавки, у Србији од 2004. године нема пуно помака и у законодавном и у административном смислу. С тим у вези треба што пре почети припремање легислативе која би била у складу са *акијем*. Кључни аспекти које треба узети у обзир су: формулисање и поштовање начела о недискриминацији понуђача, процедура, транспарентност, критеријуми за оцењивање и одабир понуђача, захтеви везани за објављивање и независан контролни механизам. У свим поменутих аспектима треба знатно ојачати административни капацитет.

Заштита интелектуалне, индустријске и трговачке својине

Биће неопходно да Србија изврши пуно усклађивање свог законодавства које регулише питања интелектуалне, индустријске и трговачке својине са ЕУ, како би се отворио пут несметаном функционисању заједничког тржишта. Србија је донела закон о сузбијању високотехнолошког криминала. Спровођење се поправља, али је потребно више капацитета и финансијских средстава како би оно достигло задовољавајући ниво. Стручност и административни капацитет тржишне инспекције која се бави заштитом ауторских права треба да буду додатно унапређени. Значајна је и сарадња међу органима државе који су укључени у овај посао. У оквиру јачања институционалних капацитета, скупштина је крајем маја 2005. године усвојила Закон о посебним овлашћењима ради ефикасне заштите права интелектуалне својине¹³³.

¹³³ Службени гласник 47/06

Стандардизација, метрологија и оцењивање усклађености

Стандардизација подразумева да држава не прописује стандарде за производе већ да се поједине струке консензусом о њима договарају. Упркос томе што закон не обавезује на примену стандарда, доказано је да они доносе вишеструке користи предузећима која их примењују. Стандардизација у сржи представља један од основних принципа софистицираних тржишта, а то је саморегулација понуђача производа. Усклађивање са стандардима ЕУ, отворило би многим предузећима из Србије могућност да извозе на тржиште Уније. Такође, она гарантује заштиту потрошача. У Србији ће технички одбори појединих струка израдити стандарде, а њих ће основати Завод, односно од скоро, Институт за стандардизацију¹³⁴.

Норме метрологије нису добровољне. Доносе се закони и други прописи који одређују мерне јединице и начин њихове употребе. Организација за метрологију треба да овласти метролошке лабораторије и установе да системом испитивања и потврђивања у поступку оцене сагласности контролишу усклађеност мерила са одговарајућим основним захтевима. Национална нормирна тела треба да буду учлањена у специјализоване међународне и посебно европске организације.

Статистика

Циљ усклађивања статистичке службе у Србији, Завода за статистику, са оном у Европској унији је ефикасно праћење података и ефикасније усмеравање инструмената економске политике. Имајући у виду ове потребе, у Србији се по први пут израђују квартални макроекономски извештаји. Извештаји о секторским политикама такође су побољшани, пре свега захваљујући унапређењу инфраструктуре за прикупљање и обраду података, као и бољем руковођењу. За Европску унију значајна је хармонизација са методама прикупљања и обраде које користи европска институција за статистику, Еуростат, како би се подаци о демографским и економским кретањима уврстили у статистички систем ЕУ.

Секторске политике

Претпоставке из домена секторских политика везују се такође за изградњу институција тржишне привреде. У оквиру Споразума о стабилизацији и придруживању, то су, пре свега, области на којима се заснива политика сарадње и програм *Кардс*. Захтеви у погледу секторских политика које ће бити поменуте у овом поглављу, ослањају се на средњорочне циљеве Европског партнерства¹³⁵.

Индустрија и мала и средња предузећа

Јачање приватног сектора је најважнија полуга развоја конкурентности српске привреде. Напредак у области индустрије и подстицања развоја малих и средњих предузећа (МСП) је добро

¹³⁴ Службени лист СЦГ 22/2006

¹³⁵ Одлука Савета о принципима, приоритетима и условима садржаним у Европском партнерству са Србијом и Црном Гором укључујући Косово, према Резолуцији 1244 Савета безбедности Уједињених нација од 10. јуна 1999. године, (2004/520/ЕС); превод Канцеларије Србије и Црне Горе за придруживање Европској унији, 2004.

оцењиван. Примењује се Европска повеља о малим предузећима¹³⁶ кроз учење предузетничких вештина у оквиру образовања и различитих врста обука. Такође, оснивање предузећа је поједностављено од усвајања новог закона који уређује регистрацију привредних субјеката, а држава нуди и програме за развој предузетничких способности.

Србија је марта 2005. године основала Економско-социјални савет¹³⁷, што представља важан корак у унапређењу социјалног дијалога. У првој половини 2005. године, усвојени су закон о туризму и стратегија развоја информатичког друштва, који су касније постали део стратегије конкурентности. „Кишобран“ свих развојних стратегија Србије је Национална стратегија за приступање ЕУ. Још од 2001. године ради Републичка агенција за развој малих и средњих предузећа. Иако су запослени у Агенцији равномерно распоређени по регионима, треба пружити додатну подршку истраживањима и иновацијама кроз јачање регионалних канцеларија. С тим у вези треба реорганизовати структуру привредних комора, како би се ојачао њихов административни капацитет.

Финансијски закони донесени током маја 2006. године значајни су за пословни амбијент у Србији, посебно имајући у виду слабо примењивање рачуноводствених стандарда. Приметан је и недостатак у броју квалификованих и компетентних ревизора. Институт за стандардизацију би требало да актуелизује преводе стандарда везаних за финансијско извештавање, као и да подстакне оснивање одговарајућих структура које би бринуле о развоју рачуноводствене и ревизорске професије.

Пољопривреда и рибарство

Заједничка пољопривредна политика¹³⁸ је најстарија и најважнија заједничка секторска политика Европске уније. Пољопривредни сектор је предмет многих полемика о заједничким политикама, а око њега су и највећа спорења у оквиру Светске трговинске организације. Србија треба да се припрема за учешће у заједничким политикама пољопривреде и рибарства, руководећи се захтевима Процеса стабилизације и придруживања. Велики део терета у преговорима о слободном кретању роба пада управо на пољопривреду и рибарство, па ови производи имају најдуже рокове за укидање заштитних мера.

Приоритети из Европског партнерства за СЦГ наводе неопходност јачања административних капацитета за спровођење политика реформе пољопривреде и развоја села. Током 2005. године, одељење Министарства пољопривреде, водопривреде и шумарства у Влади Србије задужено за креирање политике, припремило је стратегију пољопривредног сектора. Такође, прошле године је донет и сет закона који уређују ветеринарске и фитосанитарне стандарде по узору на ЕУ. Међутим, институције које се баве њиховим спровођењем треба да буду унапређене у складу са *акијем*. Боља координација између новооснованих тела и постојећих инспекција је неопходна како би била примењена политика безбедности хране.

Животна средина

¹³⁶ Повеља, *European Charter for Small Enterprises*, усвојена је на Европском савету 19. и 20. јуна 2000. године као део Лисабонске стратегије. О њеном спровођењу се пишу и усвајају годишњи извештаји. http://ec.europa.eu/enterprise/enterprise_policy/charter/index_en.htm

¹³⁷ Службени гласник 125/04

¹³⁸ http://europa.eu/pol/agr/index_en.htm

Европска унија има строге стандарде у погледу заштите животне средине, а помаци Србије ка усклађивању са тим стандардима су недовољни. Србија би требало да оствари стратешки приступ управљања отпадом, отпадним водама и да успостави контролу квалитета вода. Ово су области у којима су већ направљени први кораци. С тим у вези основан је и Фонд за заштиту животне средине при Министарству финансија, који би требало да се самофинансира из одговарајућих такси. У области заштите животне средине треба ојачати улогу јавности у периоду израда нацрта закона, имајући у виду да рад у појединим сегментима заштите, као што је квалитет ваздуха, заштита природе или бука, још није почео. Прилагођавање европским стандардима у овој области представља велики финансијски терет, тако да се препоручује израда дугорочног плана финансирања државних активности.

Саобраћај

У области саобраћаја постоји питање регулативе и услађивања са европским правом, као и проблем државних предузећа губиташа који оптерећују буџет намењен унапређењу стања у саобраћају. У области железничког саобраћаја постигнут је одређени помак, чак и у реструктурирању Железница Србије и Железничко-транспортног предузећа. Либерализација ваздушног саобраћаја почела је потписивањем споразума о слободном небу са ЕУ, који је ступио на снагу 1. јануара 2007. Што се тиче саобраћаја на копненим водама, кључно је било уклањање остатака срушених мостова у Дунаву. У области друмског саобраћаја постоје и нови закон (2004.) и нове надлежности институција у његовој примени. Све што је до сада остварено у непосредној је вези са учешћем у Трансевропској саобраћајној мрежи (ТЕН), као и регионалној сарадњи на нивоу југоисточне Европе у овом сектору. Простор за даље прилагођавање остаје на свим пољима: од либерализације, преко једнаког третмана страних превозника, до поштовања техничких и безбедносних стандарда.

Енергетика

У Србији је од усвајања Закона о енергетици¹³⁹, установљена регулаторна Агенција за енергетику, чије је руководство изабрано у парламенту, заједно са стратегијом у овом сектору. У то време је почео процес реструктурирања Електро-привреде Србије оснивањем Електро-мрежа Србије и тиме одвајањем производње, дистрибуције и продаје од одржавања мрежног система. Важан корак је и оснивање Агенције за енергетску ефикасност 2002. године. ЕУ оцењује да је Србији потребна и стратегија која би подупрла рад Агенције у области планирања инвестиционих активности у енергетском сектору, постизања веће ефикасности и поузданости код преноса електричне енергије и грејања. Упркос томе што Агенције које регулишу рад енергетског сектора функционишу, Србија се суочава са великим проблемима у оперативном и финансијском смислу. Наиме, постојећи систем је тешко одржавати, план за његову модернизацију још није донет, а у сваком случају ће бити неопходне велике инвестиције у унапређење инфраструктуре и изградњу нових капацитета.

Информатичко друштво и медији

Регулација сектора телекомуникација је до скоро каснила због преклапања надлежности република и Државне заједнице. Упркос томе, Србија је успела да направи одређени помак ка испуњавању европских критеријума у овом сектору. Тако је 2005. године коначно обустављен монопол државе на мрежу фиксне телефоније. Међутим, Агенција за телекомуникације је тек три године након усвајања закона¹⁴⁰ почела са радом, што је спречавало примену Закона о радиодифузији¹⁴¹.

Радиодифузна агенција (РРА) није могла да приступи издавању лиценци за фреквенције све до прве половине 2006. године. Током априла исте године, РРА је доделила лиценце за емитовање програма на националним фреквенцијама радијским и телевизијским станицама. Радио Телевизији Србије, државној телевизији, био је продужен рок за трансформацију у јавни сервис до марта 2006. године, који такође није испоштован. У међувремену је уведена обавезна претплата из које ће се финансирати јавни сервис, како би се избегло финансирање из буџета и тиме директна контрола владе.

Финансијска контрола

По стандардима ЕУ, финансијска контрола подразумева механизме интерне контроле и ревизије јавних финансија. Унија предлаже оснивање централне јединице за хармонизацију (ЦХУ) која би се бавила координацијом финансијског менаџмента у јавном сектору и одговарала директно министру финансија. Јединица би се бавила изградом стратегија и законских предлога, спровођењем обуке финансијских менаџера у јавном сектору, управљањем организационом инфраструктуром, координацијом методологија и коначно функционално независном интерном ревизијом.

¹³⁹ Службени гласник 84/04

¹⁴⁰ Службени гласник 44/03

¹⁴¹ Службени гласник 42/02

Перформансе реалног сектора

Након уласка Грчке, Шпаније и Португалије у ЕУ осамдесетих година прошлог века и великог проширења од 2004. године, сасвим је јасно да реалне економске перформансе нису најважнији критеријум за пријем нових чланица. Европска унија је ипак настала са циљем да трајно очува мир и стабилност на европском континенту, тако да у складу са тим далеко више инсистира на владавини права и изградњи институција.

Упркос томе што нису најважнији критеријум за добијање статуса придруженог и пуноправног члана, економске перформансе јесу претпоставка успешне транзиције, а самим тим и реформског пута који води ка уласку у Унију. Ово поглавље ће покушати да идентификује која су то кључна места на којима се догађа реструктурирање и на који начин долази до раста бруто домаћег производа (БДП).

Феномен позитивне деструкције подразумева нестајање баласта несолвентних гиганата који своје запослене исплаћују само захваљујући помоћи из државног буџета. Повлачењем државе из привредних делатности у којима доминирају овакви велики губиташи, отвара се простор за развој конкурентних малих и средњих предузећа, која треба да буду генератори раста БДП-а и запослености. Позитивна деструкција се рефлектује у транзиционом јазу, односно првобитном паду БДП-а. У односу на раст, односно пад БДП-а, могу се идентификовати три фазе транзиције¹⁴²:

- а) прва, у којој БДП нагло пада;
- б) друга, током које БДП убрзано расте у сразмери са темпом којим је пао;
- в) и трећа, где се раст стабилизује на одрживом нивоу.

Специфичност Србије се огледа у непостојању прве фазе транзиције. Постоји неколико начина да се објасни ова појава. Једна од идеја је чињеница да се Србија 2001. године налазила на 50% нивоа БДП-а из 1991¹⁴³, па да самим тим он „није могао дубље да потоне“. Недостатак овог погледа је у томе што 50% није никакав магичан број, поготову имајући у виду да су поједине земље потонуле и испод 40%¹⁴⁴ свог нивоа једне деценије раније. Друго становиште говори о томе да су поједини сектори на помоћи из државног буџета преживели први транзициони талас, пре свега макроекономску стабилизацију и либерализацију, а потом и други, приватизацију.

Раст БДП-а у Србији је достигао свој досадашњи максимум од 7% 2004. године¹⁴⁵. Структура БДП-а је таква да у многоме зависи од пољопривреде, тако да је висока стопа раста пре свега последица родне године. Међутим, 2004. године забележен је додатни пад индустријске производње, као и раст сектора услуга који компензује тај пад. Тиме је реструктурирање БДП-а, према мерилима ЕУ која третирају удео терцијарних делатности, дало резултате. Коришћени модел приватизације са приоритетом добијања јасне власничке структуре се показао као веома успешан, чак и са социјалног становишта. Међутим, он свакако није примењив на поједине секторе где доминирају велика предузећа за чију судбину су везани градови или региони. Уместо тога, треба развити посебне моделе од случаја до случаја.

Иако социјална политика тренутно није у средишту пажње ЕУ, Србија ће морати да направи одређена прилагођавања у овој области након потписивања Споразума о стабилизацији и придруживању. Социјална политика земаља у транзицији, не може да се усмерава на очување радних

¹⁴² Transition Report 2005, European Bank for Reconstruction and Development (EBRD), 2005, www.ebrd.com

¹⁴³ Исто

¹⁴⁴ Молдавија и Грузија, исто

¹⁴⁵ Исто

места. У динамичном тржишном окружењу какво је данас, социјална политика треба да поспеши и олакша прелазак појединца са једног радног места на друго. Управо због тога се инсистира на контроли државне помоћи јер она може да угрози алокацију ресурса. Држава треба да се ангажује тако што би промовисала конкуренцију на тржишту рада, као и да преко своје агенције за запошљавање омогући обуку и преквалификацију ради преусмеравања кадрова у конкурентне делатности.

У сржи транзиције не стоји раст запослености. Током прве две фазе се по први пут догађа стварна тржишна алокација ресурса. То укључује пре свега селидбу радника из неконкурентних у конкурентне секторе, односно подразумева гашење ради стварања радних места – позитивну деструкцију. Суштина ове две фазе је раст продуктивности, што генерише највеће стопе раста, врло често преко 5%. Тек у трећој фази долази до стабилизације раста БДП-а и већег раста запослености.

Иако је транзиција у Србији специфична, тешко ће избећи да потврди ову поменуту одлику. У Србији је незапосленост и даље на нивоу изнад 30%. Међу њима је 70% трајно незапослених, док је стопа запослености, укључујући сиву економију у којој ради трећина људи, 58%¹⁴⁶. Референтне институције су своје процене раста БДП-а у 2006. години распоредиле око 5%. Према важећим стратегијама Владе, планиране су знатно више стопе раста које би довеле до бројке од БДП по глави становника од 10.000 долара 2016. године. Све би то требало да буде оствариво уз годишњи прилив страних директних инвестиција од две до шест милијарди долара.¹⁴⁷ Продуктивност рада се спорије поправља, достижући тек 20-25% оне у Чешкој, Естонији, Мађарској или Пољској¹⁴⁸.

Већ је било речи о уделу јавне потрошње у БДП-у. Сама та чињеница не забрињава толико, колико структура јавне потрошње. Њен удео од 45% није резултат превеликог трошења државе, већ непостојања конкурентног реалног сектора способног да извози. Штедња приватног сектора је чак мања него јавна штедња, што има за резултат дефицит од преко 13% на текућем рачуну¹⁴⁹. Увоз је покривен извозом у висини од свега 36%¹⁵⁰. Дознаке из иностранства четири пута надмашују укупне стране директне инвестиције, 16% према 4% БДП-а. Иако се ниво спољног дуга смањује, забрињава чињеница што се дефицит финансира задуживањем у иностранству, које се прелива већим делом у потрошњу. Као код проблема инфлације, узрок непокривености увоза извозом су структурни проблеми који онемогућавају развијање конкурентних предузећа и потом извоз њихових производа. Охрабрује чињеница да мала и средња предузећа (МСП) запошљавају половину запослених у Србији и учествују у БДП-у са 40%. За државу би било веома значајно да донесе такву регулативу која ће подстаћи „легализацију“ запослених у сивој економији, а тиме и развој МСП.

Земље попут Чешке, Естоније или Мађарске имају и до пет пута виши прилив СДИ у 2003. и 2004. години.¹⁵¹ Треба напоменути да су сада Србији далеко потребније СДИ које би допринеле постизању виших стопа раста у тренутној другој фази економске транзиције. Приватизација је за сада била основни извор прилива СДИ. Како се приватизација ближи крају, Србија треба да размишља о привлачењу *гринфилд* инвестиција.

Трговинска интеграција са ЕУ показује даљи раст. Учешће трговине са земљама ЕУ у укупном извозу и увозу је 49% односно 54%. У 2004. години индекс отворености српске привреде био је 78%, што је за чак 15 процентних поена више него претходне године.

¹⁴⁶ Serbia and Montenegro, Progress Report 2005, Брисел 9. новембар 2005., SEC (2005) 1428, стр. 28

¹⁴⁷ извор: изјава Милана Париводића, Министра за економске односе са иностранством у Влади Републике Србије, од 18. маја 2006. године; <http://www.b92.net/info/vesti>

¹⁴⁸ Transition Report 2005, European Bank for Reconstruction and Development (EBRD), 2005, стр. 87 www.ebrd.com

¹⁴⁹ Serbia and Montenegro, Progress Report 2005, Брисел 9. новембар 2005., SEC (2005) 1428, стр. 27

¹⁵⁰ Исто

¹⁵¹ Transition Report 2005, European Bank for Reconstruction and Development (EBRD), 2005, стр. 55, www.ebrd.com

У копенхагеншком критеријуму се изричито наводи захтев за развојем конкурентности, односно пише да је потребно изградити тржишну привреду способну да се носи са конкуренцијом на унутрашњем тржишту ЕУ. Развој конкурентности Србије је у дубокој вези са процесом прикључивања европским интеграцијама. Кокурентност привреде је везана за ниво животног стандарда нације, као основног циља привредне активности. Животни стандард је одређен продуктивношћу, која зависи од вредности произведених роба и услуга у ценама које важе на отвореном тржишту, као и од ефикасности којом се ове робе и услуге могу произвести. Транзициони циљ у погледу конкурентности треба да буде везан за раст БДП-а по глави становника, а не самог извоза.

Према индексима које користи Извештај о глобалној конкурентности¹⁵², земље су распоређене у три групе, на основу тога да ли је њихов развој вођен факторима, ефикасношћу или иновативношћу. Србија се са својим БДП-ом по глави становника од око 3.000 долара налази између прве и друге групе, дакле између привреда вођених факторима и оних које су вођене ефикасношћу. Од земаља из региона, само се Македонија налази у сличном стадијуму, док су транзиционе земље које су ушле у ЕУ 2004. године приближавају трећој групи. Ранг Србије по глобалном индексу (*GCI*), према поменутом извештају, је 2006. године било 85. место. Стабилне институције и добро изведена макроекономска политика, либерализација и приватизација јесу потребан, али не и довољан услов за здрав и одржив економски развој. Поред њих треба навести микроекономске основе конкурентности: софистицираност са којом домаће компаније конкуришу на домаћем тржишту и квалитет микроекономског пословног окружења.¹⁵³ Добро је да се Србија осврће на сваку врсту препорука које може да добије од међународних организација када размишља о даљим корацима који ће је приближавати њеном стратешком циљу чланства у ЕУ.

Закључак

Завршетак економске транзиције до сада је увек било чланство у Европској унији. Типично транзиционе привреде су чланице од 2004. или су кандидати за чланство током наредних неколико година. Јасно је да без уласка у ЕУ, политичка и економска транзиција не би била пројекат са јасним циљевима и одређеним критичним путем. Земљама у којима економска транзиција није толико јасно изражена недостаје перспектива чланства, тако да оне лутају на путу реформи. Њима би био неопходан систем услова и рокова које ЕУ поставља својим кандидатима за чланство. Сваки посао, односно циљ, везан је за рок у коме би требало да се заврши. Европска унија учи Србију оваквој одговорности јавне политике, помажући легислативну и институционалну изградњу.

Критеријуми за напредовање ка чланству из прве и друге фазе њихове еволуције представљају добар оквир за све што држава треба да учини током процеса транзиције. Из њих је у овом раду развијен систем економских претпоставки за улазак у Европску унију, које се налазе у позадини испуњавања датих услова. Имајући у виду питања државне реформе, тржишне економије, конкуренције и конкурентности, истражена је веза европских критеријума и транзиционих циљева не само на нивоу резултата, већ и догађаја у току реформског процеса.

Србија не сме да изгуби опредељеност јавности за чланство у ЕУ. Држава такође мора да објасни везу тог чланства и користи које оно подразумева са променама које је потребно извести на

¹⁵² *Global Competitiveness Report*, Palgrave MacMillan, са званичне интернет презентације Светског економског форума: www.weforum.org

¹⁵³ Исто

свим нивоима. Србија у процесу транзиције и процесу стабилизације и придруживања треба да се мења, а само широк друштвени консензус ће омогућити успешно спровођење таквих промена.

Економске претпоставке за улазак Србије у Европску унију једнаке су предусловима успешне транзиције. Самим тим је чланство у ЕУ таквој транзицији једини логичан коначни циљ.

Литература

Званична интернет презентација Европске уније: www.europa.eu.int са линковима (види фусноте)

Verner Vajdenfeld i Wolfgang Vesels, *Evropa od A do Š, Priručnik za evropsku integraciju*, Fondacija Konrad Adenauer, Beograd 2003.

Група аутора, *Национална стратегија Србије за приступање Србије и Црне Горе Европској унији*, Канцеларија за придруживање Европској унији, Влада Републике Србије, Београд 2005.

Чланци са интернет презентације: www.euractiv.com

Споразум о стабилизацији и придруживању, Канцеларија за придруживање Европској унији, Влада Републике Србије, Београд 2005.

Одлуке Европског савета и закључци Председништва ЕУ (види фусноте)

Одлука Савета о принципима, приоритетима и условима садржаним у Европском партнерству са Србијом и Црном Гором укључујући Косово, према Резолуцији 1244 Савета безбедности Уједињених нација од 10. јуна 1999. године, (2004/520/ЕС); превод Канцеларије Србије и Црне Горе за придруживање Европској унији, 2004.

Ekonomist magazin, бројеви 303 до 317 и специјалне публикације (види фусноте)

Званична интернет презентација Канцеларије за придруживање ЕУ Владе Републике Србије, www.seio.sr.gov.yu

Званична интернет презентација Владе Републике Србије, www.srbija.sr.gov.yu

Towards the European Union, Strategy paper and Report of the European Commission, ec.europa.eu/comm/enlargement/report2002/strategy_en.pdf

Uпоредни pregled iskustava Estonije, Mađarske, Slovenije, Hrvatske i Češke Republike u procesu evropskih integracija, Milena Jovičić, Konstantin Zaman, Bernd Meseršmit, Dejan Šoškić, Judžin Stjuart – *Savetodavni centar za ekonomska i pravna pitanja*, 2002.

Serbia and Montenegro, Progress Report 2005, Брисел 9. новембар 2005., SEC (2005) 1428

Вести са портала www.b92.net

Интернет енциклопедије: www.wikipedia.org и www.investopedia.org

Званична интернет презентација Народне скупштине Републике Србије, www.parlament.sr.gov.yu

Званична интернет презентација Агенције за привредне регистре Републике Србије, www.apr.sr.gov.yu

Извештај о спремности Србије и Црне Горе за преговоре о закључивању Споразума о стабилизацији и придруживању са Европском унијом, усвојен у Бриселу 12.04.2005., SEC 478

Transition Report 2005, European Bank for Reconstruction and Development (EBRD), 2005, www.ebrd.com

Global Competitiveness Report, Palgrave McMillan, са званичне интернет презентације Светског економског форума: www.weforum.org

Nebojša Savić, *Razvoj i konkurentnost: pozicija Srbije, у оквиру зборника радова Kopaonik Business Forum 2006 - Srbija 2006-2012: Razvoj, finansijski sistem i konkurentnost*, 2006.

Boris Begović et al, *Četiri godine tranzicije u Srbiji*, Centar za liberalno-demokratske studije, Beograd 2005.

Студије Директората ЕУ за проширење, *Enlargement Papers*

План за спровођење приоритета из Европског партнерства, Влада Републике Србије

Група Аутора, Nacionalno vijeće za konkurentnost, 55 препорука за konkurentnost Hrvatske, Zagreb 2004.

Радни документ Комисије, Србија и Црна Гора, Извештај о стабилизацији и придруживању за 2004. годину, COM (2004) 206, незваничан превод Канцеларије за придруживање ЕУ Владе Републике Србије, www.seio.sr.gov.yu

Gligorov, Vladimir, *Southeast Europe: Areas of regional cooperation*, чланак (2004)

Gligorov, Vladimir, *Srbija i Crna Gora: Stanje i predlozi ekonomskih reformi*

E. Jones, A. Verdun, *Introduction: Political Economy and European Integration*, *Journal of European Public Policy* 10:1 February 2003: 81-83

Изјаве званичника Србије и Европске уније

Биљана Митриновић

ДИМИТРИЈЕ МИТРИНОВИЋ – ПРОРОК И ИНИЦИЈАТОР УЈЕДИЊЕНЕ ЕВРОПЕ

Увод

Димитрије Митриновић био је песник, филозоф, теоретичар модерног сликарства, идеолог револуционарне југословенске омладине окупљене око сарајевске организације *Млада Босна* и визионар уједињене Европе. Као што је сарајевском часопису *Босанска вила*, по уласку у уређивачки одбор, дао књижевни карактер и замах, као што ју је отргао од романтичарског национализма и преточио у њу своје схватање национализма које је било другачије, модерно и прогресивно, говорећи у тајним кружоцима о великим светским књижевницима, толеранцији, потреби узајамне националне трпељивости - тако је Митриновић са истом енергијом после Првог светског рата у Лондону градио политичко и културно јединство са осталим народима на југоистоку Европе, да би последње године свог живота посветио великој идеји братства свих европских народа, па и целог света.

Да би разумели Митриновићев визионарски рад, било би неопходно да прво сагледамо његову свеобухватну личност, па и литерарни профил. Димитрије Митриновић је био једна од најпротивречнијих и најоригиналнијих личности у српској књижевности с почетка 20. столећа. Међутим, његов авангардни књижевни утицај ипак је остао у сенци опчињености сјајем сутрашњице, политичког визионарства и месијанске улоге којој је посветио цео свој живот. Академик Предраг Палавестра прецизно описује његове литерарне и програмске способности: „Пророчки снови Димитрија Митриновића били су узлет песничке жеље да се пронађе, изгради и приближи један други, бољи свет, који би се ослањао на највише вредности људског духа“.¹⁵⁴

Једна од његових првих, тада још утопистичких, замисли била је идеја југословенства. Како је приметио Петар Милосављевић у часопису *Поља*, „његова идеја југословенства била је заснована на истим темељима на којима функционишу модерни европски народи, посебно земље и народи појединих европских региона (рецимо скандинавске земље или земље Бенелукса). И идеја Европске уније, какву је у визији имао после Првог светског рата Димитрије Митриновић, у основи је блиска тој идеји. Да би се сарађивало, није нужно живети у једној држави“.¹⁵⁵

¹⁵⁴ Предраг Палавестра, *Сабрана дјела I – Димитрије Митриновић*, Свјетлост, Сарајево 1990, стр. 11.

¹⁵⁵ Petar Milosavljević, „Časopis Polja i jugoslovenstvo“, *Polja*, br. 435 (9/10 2005). <http://polja.eunet.yu/polja435/435-7.htm>.

Оснивач тајних удружења

Детињство започето 21. октобра 1887. године у херцеговачком селу Доња Поплат, недалеко од Стоца, обележила је богата библиотека образованих и просвећених родитеља: мајке Видосаве, Новосађанке, и оца Михајла, који су били учитељи. Један од предуслова за све што је касније у животу Митриновић урадио свакако лежи и у карактерним особинама које је наследио са очеве стране: виолентан дух и морални активизам, који, према Јовану Цвијићу, одликује Херцеговце. „Најдаровитији од њих, смели, кадри примати дубоке утиске, могу бити револуционарни и у погледу идеја, али најчешће акцијом помажу друштвеном напретку; могу створити хук и покрете који обухватају народну масу, и такви постају вође народних покрета и револуција. Међу њима има људи највећег пожртвовања, који лако и као несвесно дају свој живот за моралне идеје и племените покрете; утичу заразно на околину, и на људе мање јаког темперамента: силином једне повуку, друге ућуткају“.¹⁵⁶

Од Бачке библиотеке до „Младе Босне“

Завршивши 1907. године класичну мостарску гимназију, која је у то време била захваћена националним комешањем, Митриновић са 17 година даје иницијативу за стварање једне тајне библиотеке у којој би ђаци могли да читају шта желе. Та Митриновићева склоност конспирацији није га напуштала током целог живота: оснивао је затворена удружења и групе, све до смрти 28. августа 1953. године у Лондону. У тим тајним удружењима својом ерудицијом, харизмом и елоквенцијом без проблема се наметао као вођа. После „Бачке библиотеке“ основао је тајни ђачки клуб „Матица“ у коме су чланови читали своје књижевне радове и расправљали о литерарним и животним питањима. Тада је већ иза себе имао објављене своје прве песме, које је су му донеле углед у омладинским круговима. Ускоро почиње да објављује и прве критичарске радове и преводе (Бодлера).

Уз књижевне иницијативе, Митриновић, као један од оснивача, покреће и тајно ђачко политичко друштво *Слобода*, чији су чланови (касније припадници чувене *Младе Босне*) расправљали о Француској револуцији, Првом и Другом српском устанку, Босанскохерцеговачком устанку из 1875. године, аустроугарској политици према Србији и српском народу, али и националној привреди.

Међутим, за разлику од неких чланова *Слободе* који су иступали са позиција српског национализма, „Митриновић је у тим разговорима заступао идеју југословенског јединства, наглашавајући да би културно и књижевно зближење Срба и Хрвата знатно допринело јачању југословенске свести и идеологије“.¹⁵⁷

То борбено југословенство избацило га је на чело омладинског револуционарног покрета уочи Првог светског рата, па је касније као политички агитатор и инструктор помагао сарајевским гимназијалцима у оснивању ђачких удружења. Поред немачког, у то време је већ солидно знао француски и италијански, а касније је савладао још неколико језика.

На студије у Загребу отишао је преко Београда, где је за неколико месеци придобио наклоност угледних београдских интелектуалаца и политичара, од којих је касније, боравећи на Западу, добијао и

¹⁵⁶ Јован Цвијић, „Јединство и психички типови динарских Јужних Словена“, у: Јован Цвијић, *Аутобиографија и други списи*, Српска књижевна задруга, Београд 1965, стр. 140-141.

¹⁵⁷ Владимир Дедијер, *Исконски бунтовници из Босне*, Сарајево 1914, Београд 1966, стр. 290.

новчану помоћ за свој културно-политички рад. Из идеје југословенства Митриновић је касније развио још обухватнију и ширу утопију европског и светског братства.

За време студија филозофије, психологије и логике у Загребу, Митриновић редовно сарађује са сарајевском *Босанском вилом* и као један од њених највреднијих уредника помаже њено прерастање у модеран књижевни часопис који је окупљао водећа имена српских и хрватских књижевника.

Предводник српског футуризма

Године 1911. у Италији Митриновићев књижевни футуризам обележава његове програмске идеолошке визије. За време честих боравака у Сарајеву учествује у оснивању *Српско-хрватске напредне организације*, чији је председник био Иво Андрић, а један од првих чланова Гаврило Принцип. У Београду следеће године пише програмски текст за *Народно Уједињење*, који мења тактику радикалног национализма југословенске омладине. То су сада уличне демонстрације, штрајкови, покретање часописа, протести, митинзи, а Митриновић као спона обилази омладину у Ријеци, Далмацији и Хрватском приморју. Лако је мењао универзитете, студирао је и у Бечу, а у Риму је приватно изучавао историју уметности.

Али убрзо га у Италији обузимају студије индијске филозофије, тако да езотерија, којом се бавио до краја живота, почиње да га одваја од политичке праксе и националне агитације. Када је схватио да се његов пројекат „југословенске нације“ довољно „закотрљао“, Митриновић почиње да га посматра као саставни део великог „новог човечанства“. „Та пророчка визија преображавала га је од проповедника националне религије у апостола новог екуменског покрета, у тумача новог мита о долазећем златном веку мудрости и разума“.¹⁵⁸

Основе Будућности

У то време из београдских и загребачких листова, због другачијих политичких погледа, Митриновића засипају нападима они којима идеја југословенства није одговарала. Пишући о том периоду његовог живота Небојша Грујић у тексту „Живот и утопија“ примећује: „Као и већину његових револуционарних пријатеља из младости, искуство са тадашњим дипломатским пашићевским и другим сплеткама трајно ће га дистанцирати од оног што је Крлежа назвао 'краставом жабом политике'“.¹⁵⁹

Митриновић тада одлучује да се никада више не врати у отаџбину. Помало разочаран и заморен националним радом, у Минхену 1913. године одлучује да заврши студије „како Бог заповеда“, а у Тибингену пријављује дипломски рад. Али после кратког периода разочарења, већ 1914. године сву своју енергију усмерава на идеју о оснивању покрета *Основе Будућности* и покретање годишњака *Аријска Европа*. Улази у уметнички круг минхенског *Плавог јахача* и из дружења са његовим водећим представником Василијем Кандинским развија се нова авангардна и месијанска идеја о културној синтези Европе. Тај Митриновићев пут Палавестра сажето назива путем од националне догме до планетарне утопије.

¹⁵⁸ Предраг Палавестра, исто, стр. 51.

¹⁵⁹ Nebojša Grujić, „Život i utopija“, *Vreme*, br. 736. <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=405899>

Уједињење култура

Идеју југословенства сада тумачи као обједињујућу снагу модерног Балкана, који, попут хеленског и византијског, будућој Европи треба да приложи „гордост и снагу цивилизованог духа словенске расе“. Та група изузетних мислилаца из различитих земаља (који су себе звали Blut-bund - побуна крви) покушавала је да оствари јак културни утицај који би створио хармонију у свету.

У нацрту првог прогласа *Аријске Европе* Митриновић пише да културни радници који ће се окупити око покрета и годишњака *Ка човечанству будућности кроз аријску Европу*, треба да буду „главни носиоци савремене културе; пре свега европске, словенске и америчке културе, нарочито ако дубље желе светску културу будућности“.¹⁶⁰ Програмски текст *Основа будућности* и позив на допринос тој идеји послао је Ђовану Папинију, Хенрију Бергсону, Мартину Боберу, Аптону Синклеру, Морису Метерлиху, Паблу Пикасу, Филипу Маринетију, Анатољу Франсу, Џорџу Бернарду Шоу, Кнуту Хамсуну и многим другим европским уметницима.¹⁶¹

Почетак Првог светског рата онемогућио је њихове планове, а Митриновић је због идеолошке повезаности са *Младом Босном*, чији је припадник Гаврило Принцип 28. јуна 1914. године убио аустроугарског надвојводу Франца Фердинанда, плашећи се хапшења, на брзину побегао у Британију.

Идеал Нове Европе

Преокрет у поставкама Митриновићеве идеологије нарочито је видљив по преласку у Лондон. Национални односи на Балкану, *Млада Босна*, српско питање, договор са Хрватима и југословенско уједињење, падају у други план у односу на планетарне замисли које га обузимају усред Првог светског рата. О томе Палавестра пише: „Уместо нове Југославије, Митриновић је усред рата, у Лондону градио идеал једне нове Европе, ново острво среће, нову Атлантиду, интимно поражен не Југославијом него бесрамношћу дипломатије и глупошћу политичара који је разарају пре но што се саздала“.¹⁶²

Његова невероватна енергија (због које су га пријатељи звали Мита Динамика), неуништиви дух и вера у „универзално човечанство“, у коме треба да се оствари „целокупна духовна лепота и морална узвишеност човека“, деловала је привлачно за многе интелектуалце. „У интелектуалним круговима Лондона, где су многи духови већ били подешени за такву комуникацију на нивоу трансценденталног идеализма, теософије и езотеричних учења, Митриновић је изгледао као неки загонетни апостол сутрашњице, који зна магичну формулу спасења и чија продорна интелигенција плени слушаоце хитрином асоцијација, богатством знања и лакоћом закључивања“.¹⁶³

Британски песник Едвин Мјур написао је да су за Митриновића „постојали само велики временски токови, апокалиптичке визије будућих миленијума и то тако упечатљиве и толико приближене да су изгледале као сутрашњица“.¹⁶⁴

¹⁶⁰ Dimitrije Mitrinović, „Arijska Evropa – Međunarodni godišnjak za kulturnu politiku, Nacrt prvog proglasa“, у: Dimitrije Mitrinović, *Treća sila*, Gradac, Beograd 2004, стр. 29.

¹⁶¹ http://encycl.opentopia.com/term/Dimitrije_Mitrinović

¹⁶² Предраг Палавестра, наведено дело, стр. 91, у коме цитира недатирано Митриновићево писмо упућено Ивану Мештровићу.

¹⁶³ Исто, стр. 97.

¹⁶⁴ Edvin Muir, *An Autobiography*, London 1968, стр. 174.

Ново доба

Новим, џиновским кораџима Митриновић креће у сарадњу са угледним новинаром Алфредом Ричардом Оражом у листу *Ново доба* (The New Age), који се сматрао носиоцем нових идеја и покретачем нових схватања. Под псеудонимом М. М. Космои, у рубрици *Светска збивања* (The World Affairs), кроз 54 наставка, од 19. августа 1920. до 13. октобра 1921. године, Митриновић је изложио основу својих идеја којима се бавио наредних 30 година у Великој Британији. У тим текстовима, образлажући потребу стварања човечнијег света, он је разрадио своју замисао о Европској федерацији и Савету Европе. Идеја о европској заједници привлачила је у то време само његове најближе сараднике, окупљене око Оража. У својој књизи *Догма и утопија Димитрија Митриновића*, Палавестра наводи да је „својом узбудљивом визијом свечовечанске будућности, коју је речито излагао као противтежу тоталитаризму, Митриновић у тим данима када се тек рађао комунистички свет, смелим идејама и пророчким мишљењем о целини света сасвим очарао и придобио Оража“.¹⁶⁵

Ораж је у почетку смиривао егзалтирани Митриновићев стил и прилагођавао га британском читалаштву, ненавиклом на динарски темперамент, који је уз пророчки стил био прилично нечитљив. Митриновић је потом даље сам образлагао своје виђење „треће силе“, као трећег света. Како наводи Митриновићев британски биограф Ендрју Ригби, главна тема ових чланака је „идеја о свету и човечанству као организму у развоју; унутар овог оквира он је покушао да скицира оно што је називао 'психолошко устројство света' процењујући допринос и релативну функцију сваке расе и народа у једном органском поретку света“.¹⁶⁶

Светска збивања 1920/1921

Кроз текстове у *Светским збивањима* Митриновић је, кроз шуму тешко читљивих синтагми, доследно провлачио политичку садржину, везујући Енглеску, „горди отуђени Албион“, за судбину нове Европе као „пан-аријске културе“ у свечовечанском братству раса и цивилизација.

Захтевао је једну дубљу свест: „сваки је човек за њега био свељудско јединство, интеграл човека који се развијао као што се развија читав свет“¹⁶⁷, тражио је врховни етички принцип „ум Бога у уму човека“, залажући се за истинито разумевање раса, народа и појединаца. Сматрао је да „културе тога будућег света треба да буду и остану расне, националне и племенске, али нова цивилизација треба да буде синтетичка, екуменска, супранационална“.¹⁶⁸

Сматрао је да је основни дух Европе социјализам, појам који покрива „све што је најбоље и што је трајно у таквим снагама као што су демократија, либерализам и индивидуализам“.¹⁶⁹

Смисао нове Европе Митриновић је видео у њеном месијанизму на томе путу стварања свечовечанства, и то у откривању склада и целовитости, равнотеже и мере, јер „Европа је его света“.¹⁷⁰

¹⁶⁵ Предраг Палавестра, *Догма и утопија Димитрија Митриновића*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2003, стр. 280.

¹⁶⁶ Andrew Rigby, *Initiation and Initiative: An Exploration of the Life and Ideas of Dimitrije Mitrinović*, New York, Boulder, 1984, стр. 23.

¹⁶⁷ Dimitrije Mitrinović, *Treća sila*, „Svetska zbivanja I - The New Age, 9. 9. 1920“, Gradac, Beograd 2004, стр. 36.

¹⁶⁸ Исто, стр. 37.

¹⁶⁹ Исто, стр. 44.

Европа је его света

Европа као лидер у том светском сједињењу код Митриновића је описивана овако: „Европа је онај континент у свету где човечанство познаје себе и спознаје Бога као универзум у облику личности. Хришћанство је бесмртност и извор Европе. Јулије Цезар је један од стваралаца овог континента. Александар Велики и Петар Велики спадају у градитеље овог континента. Карло Велики и Наполеон спадају у дивове и божанска бића која су оснивачи овог континента. В. И. Лењин и Огист Конт спадају у личности и инкарниране богове који су градитељи сталности тога континента ослобођења“.¹⁷¹

„Ипак, ми морамо достићи Европу, пре него што достигнумо универзално човечанство. Пре него што је универзално човечанство испуни и превазиђе, Европа сама мора постати циљ и трансценденција европских нација и свих других нација“.¹⁷²

Федерацију и синтезу Европе Митриновић је, првенствено као књижевник и хуманиста, видео као први услов за савез човечанства, а сматрао је да Британија мора да води тај светски преокрет. „Горди Албион, отуђена Енглеска, која је до дна прожета злом, империјализмом и капитализмом, мора спознати ту месијанску мисију Европе, прикључити јој се и стати на чело препородитељског покрета Западног света, који се већ покренуо ка синтези свечовечанства“.¹⁷³

Многи који су сумњали у ове пророчке истине признали су много година касније да је Митриновићева револуционарна мисао била задивљујућа. Чувени дизајнер, писац и новинар Филип Мере много касније каже поводом Митриновићевих „Светских збивања“ да се ова изванредна серија усхићених размишљања не може данас читати без узбуђења према многим идејама које су зиста биле пророчке у светлу каснијих историјских збивања. „Ту налазимо водеће мотиве, као што су атлантски савез, европска унија или аријство као расна и национална коб, који ће ускоро бити извитоперени у покретима на које је српски идеалиста гледао с презрењем!“¹⁷⁴

Ипак, један од разлога зашто Митриновићева мисао није заживела још тада је и његова склоност да ради у малом кругу одабраних сарадника. Он је веровао да две стотине добро упућених и чврсто повезаних људи могу да учине много и покрену велике масе, када за то дође време. Међутим, историјске околности су показале да су његове идеје биле неоствариве у времену када је о њима говорио.

Удружење Адлер

На Митриновића је пресудно утицао и сусрет са Алфредом Адлером 1926. године у Лондону, па већ идуће године оснива енглески огранак *Међународног удружења за индивидуалну психологију*, познато као *Удружење Адлер*. Из разговора чланова тог удружења, посвећених филозофији, социологији, уметности, религији и психологији, неколицина чланова, заједно са Митриновићем, покрене *Групу Нова Европа* (New Europe Group) – британску иницијативу за уједињење Европе.

¹⁷⁰ Исто, стр. 50.

¹⁷¹ Исто, стр. 45.

¹⁷² Исто, стр. 46.

¹⁷³ Исто, стр. 56.

¹⁷⁴ Philip Mairet, *A. R. Orage - A Memoir*, London, 1966. стр. 18.

У прогласу *Групе Нова Европа* Митриновић је 1931. године изнео претпоставке које се мало разликују од начела данашње Европске уније: „Европа је крајње комплексан ентитет. Њена комплексност – заправо велико богатство људских вредности које је сачињавају – уједно је њена највећа вредност. Они који данас отварају питање њене интеграције не би смели да буду схематични утописти, мислећи да се простим уједињењем могу избрисати све постојеће разлике када се доведу у оквире неког готовог устава. Нова концепција (Европе) доноси нови национализам. Федерација не захтева ни од једне нације да се одрекне своје легитимне аутономије, а још мање своје територије, културе, језика или обичаја. Али ће свакако значити одрицање од међусобне агресије, било војне или економске, поготову код оних нација које и даље држе до својих клонулих снага да издвоје свој суверенитет и сада угрожавају једна другу обостраним заверама. Свака нација мора се најпре ослободити да осмисли свој допринос Федерацији, у складу са највишом славом свог региона. Истинске снаге регионалног поноса и патриотизма морају зато бити друкчије од империјалистичког искоришћавања заједничког развитака. Морају постојати људи који пуним срцем желе ту заједницу и који свесно не иду испод те мере. У свакој држави мора се наћи један број грађана који осећају потребу за новим светским поретком; који су идући испред свога времена, решени да се Европа уједини у засебну целину.“¹⁷⁵

Преко *Групе Нова Европа*, за чијег председника је изабран славни хемичар и нобеловац Фредерик Соди, у наредних неколико година Митриновић је учествовао у покретању низа часописа у којима је сарађивао, углавном непотписаним прогласима, манифестима и коментарима везаним за политичке прилике у Британији и Европи, као и за социјалне и економске односе у капиталистичком свету. Овај покрет је постао један од занимљивијих интелектуалних кружока енглеске престонице између два рата.

Светска збивања 1933.

Половином 1933. године за лист *Нови британски недељник (The New Britain Weekly)* написао је серију од десет нових наставака *Светских збивања*¹⁷⁶

Ту је разрадио своје замисли из прве серије *Светских збивања* из 1920. и 1921. године, тражећи зрнце метафизичке вере у будућност, повезујући сада, помало неспојиве доктрине: хришћанство и марксизам.

„Дух Албиона могао би да повеже вољу и веру хришћанског индивидуализма са рационализмом марксистичког колективног духа и организације масе. Потребна овог тренутка је да се Британија уздигне до система националног планирања и европске реорганизације. То су те нове тезе, према којима су нови социјализам и право хришћанство могући“.¹⁷⁷ Митриновић је опет показао да на свом тешком авангардном путу није ни за корак устукнуо од свог младалачког поклича „будућности која започиње“.

Познато је да је снага Митриновићевог деловања на околину и круг окупљених пријатеља била толико велика да су понекад и људи изразитог и особеног ума прихватили његове идеје и учествовали у њиховом разрађивању у часописима *New Britain (1932-1933)*, *The New Atlantis (1933-1934)*, у коме је

¹⁷⁵ Предраг Палавистра, превод „Integration of Europe, The way to reconstitute the States of Europe as an organic society in a New World Order. Proclamation of the New Europe Group“, (London 1933. Архив Фондације „Нова Атлантида“), у: Предраг Палавистра, *Догма и утопија Димитрија Митриновића*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2003, стр. 297.

¹⁷⁶ Dimitrije Mitrović, „World Affairs“, *The New Britain Weekly*, (24. 5. 1933 – 26. 7. 1933), (M. M. Cosmoi), стр. 12.

¹⁷⁷ Dimitrije Mitrović, „New Thesis on Marxism and Christianity“, *New Britain*, (1/1932). стр. 17.

Митриновић потписан као главни уредник), *New Albion* (1934, потписан као уредник заједно са Оражом), *New Europe* (1934), *New Britain* (нова серија 1934), и *Eleventh Hour* (1934-1935), као и у припремљеном, али необјављеном алманаху *Нови поредак човека* (1936). А његов одани пријатељ Ерих Гуткинд, који се пред нацистима склонио у Америку, разрадио је Митриновићеву идеју „апсолутне заједнице“ у истоименој књизи објављеној у Лондону 1937. године.

Отворено писмо Хитлеру

У једном од тих часописа Митриновић је 1933. године под пуним именом и презименом објавио отворено писмо Адолфу Хитлеру, који је тек био заузео место канцелара Рајха. Обратио му се као Југословен и Србин из Херцеговине, који добро познаје Немачку у којој се школовао, и који је и сам у младости радио на једном пројекту нове Европе, аријског јединства и новог поретка. Видећи у шта се изобличују те некадашње младалачке идеје, када су са облака песничке утопије спуштене у стварност политичког и идејног насиља, он је упозорио нацистичког вођу на последице започете политике, која је „неприхватљива људском схватању, и сасвим извесно, у свим видовима и суштински, окренута против хришћанског духа“.¹⁷⁸

Оптужујући нацисте да крећу путем злочина, он је те 1933. године Хитлера учинио одговорним за све што се дешавало и припремало, јер се „понаша и говори као зли натчовек (...) опседнут неком суманутом визијом, а не као човек одређеног логичког и етичког интегритета и чврстине“.¹⁷⁹

Међутим, серију предавања и веома живо деловање друштва Адлер прекида, забранивши свако мешање његовог учења са било каквом политиком, изазваши цепање, а потом и гашење друштва. Уочи победе нацизма, према коме је Митриновић имао јасан непријатељски став, Адлер је повукао своје име из назива друштва и у једном писму Митриновићу, писаном из Америке, спречио политизацију његове научне мисли.

Сенат и „Трећа сила“

Нова Британија престаје са деловањем као активни покрет 1935. године, а потом престаје да излази и часопис са истим називом. Међутим, група око Митриновића наставља са радом, сасвим у складу са његовим уверењем да је добра хијерархијског вођства прошлост и да нови друштвени поредак захтева нове посреднике удруживања. Тој новој функцији Митриновић даје име Сенат и замишља је не као неко наметнуто тело које управља „одозго“, него као велику и слободну групу људи која би покушала да посредује између функционално различитих групација које би заједно створиле нови удружени поредак. Митриновић је у таквом друштву истицао значај међусобне помоћи и заједништва, непрестано потцртавајући индивидуалне слободе. Неку врсту вођства ипак би имали сенатори, који би личним ауторитетом одржавали равнотежу. Њихова улога би била да помажу приликом сукоба партија, да га сагледају у контексту света као целине, и помогну при разјашњавању одређених гледишта која би се евентуално ускладила. Митриновић је овај метод назвао „Трећа сила“. Он је исључивао „или-или“ размишљање и почивао на приступу који је сам Митриновић окарактерисао као „изнад, између и иза екстрема и супротности“. Толико је веровао у ту своју идеју да је уочи Другог светског рата радио са

¹⁷⁸ Dimitrije Mitrović, „Urgent Appeal to His Excellency the Chancellor of the Reich“, *The New Atlantis* (1/1933), стр. 3.

¹⁷⁹ Исто, стр. 4.

својим истомишљеницима и следбеницима, усвршавајући их у личним и међуљудским вештинама које је захтевао од потенцијалних сенатора.

Гуру са Балкана

Годину дана после Митриновићеве смрти основано је добротворно друштво *Фондација Нова Атлантида (New Atlantis Foundation)*, која чува документе о бројним Митриновићевим иницијативама, одржава састанке и повремено објављује публикације у којима су обрађивани разни аспекти његове мисли. Та мала група људи која је радила са Митриновићем 30-их, остала је са њим до његове смрти и чак наставила да живи у заједничкој пространој и лепој кући у Норфолк Лоџу на Ричмонд Хилу, препуној слика модерних европских сликара, као што су Миро, Кандински, Магрит, Леже, Пикасо, Брак, Грис и многи други чија је дела Митриновић куповао током живота.

Оснивач Америчке академије за азијске студије и будући велики маг зен-будизма Ален Вотс, који се као млад ентузијаста 1934. године нашао у Митриновићевом кругу у Блумсберију, оставио је живописно сведочење о њему. „Он је био крупан словенски тип са потпуно обријаном главом, црним крилатим обрвама и продорним очима. На улици је носио крајње званично одело – уздигнут полуцилиндар (попут оног какав је носио Винстон Черчил), преподневни жакет и пругасте панталоне. Носио је штап са ћилибарском дршком и увек рачуне плаћао шушкавом белом новчаницом од пет фунти, која је у то време деловала као службени документ; пушио је дебеле вирџинија цигарете и пио приличне количине вискија. (...) Био је окружен оданим ученицима и женама које су га обожавале, а живео је, напола тајно, у *sanctum sanctorum*, тако да је свакоме ко би био позван изгледало да тиме ужива бескрајну привилегију, што је доиста тако и било. Ја сам га волео и прибојавао га се, јер је међу мојим теософским и будистичким пријатељима владало мишљење да се он служи црном магијом. Имао је обичај да нас води на вечеру у мађарске, грчке или руске ресторани у Сохоу, да наручи по шест различитих јела и да их све измеша. У кући је носио немарну одећу, седео на кревету и гостео нас разговорима, од којих неке не могу да поновим јер сам обећао да их нећу одати“.¹⁸⁰

¹⁸⁰ Alan Wats, *In my own way - An Autobiography 1915-1965*, New York 1972, стр. 109.

Пророк Европске заједнице

На крају, у својој књизи *Некрополе* Предраг Палавестра, који је неизмерно допринео осветљавању и представљању идеја и дела Димитрија Митриновића (који је дуго после своје смрти био писац без иједне штампане књиге), са немалим изненађењем каже: „Мада сам се њиме бавио више од 30 година и добро га упознао, био сам доста изненађен када сам сазнао да је 1999. године, на самом крају 20. века у Памполини, на шпанско-француској граници, поводом педесетогодишњице оснивања Европске заједнице и Европске уније, одржана конференција Центра за европске студије у Навари, где се о Митриновићу говорило као о једном од пророка и истинских иницијатора данашњег европског уједињења“.¹⁸¹

Иако Митриновић није успео да дочека признање и види резултате свог деловања, његови следбеници су, захваљујући вери у Митриновићеве пророчке визије, преносили његову реч, чувајући је од заборава. Једноставан и истинит закључак на комеморацији поводом Митриновићеве смрти изнео је Ендрју Ригби. „Можда су свету потребни практични планери, људи способни да добро процењују, али су нам потребни и визионари, опседнути утопијском маштом, кадри да замисле један алтернативан поредак друштва и живота и буду спремни на неповерење и исмејавање у спровођењу узвишене слике будућности“.

Ипак, та велика Митриновићева идеја се обистинила. То је био његов пројекат уједињења Европе из 1920. године, у коме је позивао европске државе и народе да створе „свеукључујућу европску културу као свесну и самосвесну јединицу“. Такву визију имао је човек који је национализам схватао на прогресиван начин, који је веровао у југословенство, који је већ почетком 30-их година упозоравао на погубну идеју фашизма, који се залагао за уједињење свих култура, стапање свих револуција у „једну револуцију човечанства“, песник који је предлагао „свечовечански парламент нација“ (данашње УН).

¹⁸¹ Предраг Палавестра, „Гроб на Хајгејту“, у: Предраг Палавестра, *Некрополе*, Библиотека „Текст“, Серија Есеј и критика, Књига 3, Београд 2003, стр. 40.

Литература

- Grujičić, Nebojša, „Život i utopija“, *Vreme*, бр. 736. <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=405899>
- Дедијер, Владимир, *Исконски бунтовници из Босне*, Сарајево 1914, Београд 1966.
http://encycl.opentopia.com/term/Dimitrije_Mitrovic
- Mairet, Philip, A. R. *Orage - A Memoir*, London 1966.
- Milosavljević, Petar, „Časopis Polja i jugoslovenstvo“, *Polja*, br. 435 (9/10 2005).
<http://polja.eunet.yu/polja435/435-7.htm>
- Mitrovović, Dimitrije, *Treća sila*, Gradac, Beograd 2004.
- Mitrovović, Dimitrije, “World Affairs”, *The New Britain Weekly*, (24. 5. 1933 – 26. 7. 1933), (M. M. Cosmoi).
- Mitrovović, Dimitrije, „New Thesis on Marxism and Christianity“, *New Britain*, (1/1932).
- Mitrovović, Dimitrije, „Urgent Appeal to His Excellency the Chancellor of the Reich“, *The New Atlantis*, 1/1933.
- Mitrovović, Dimitrije, “Arijska Evropa – Međunarodni godišnjak za kulturnu politiku, Nacrt prvog proglaša“, u: Dimitrije Mitrovović, *Treća sila*, Gradac, Beograd 2004.
- Muir, Edvin, *An Autobiography*, London 1968.
- Палавестра, Предраг, *Сабрана дјела I - Димитрије Митриновић*, Свјетлост, Сарајево 1990.
- Палавестра, Предраг, *Догма и утопија Димитрија Митриновића*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2003.
- Палавестра, Предраг, „Гроб на Хајгејту“, у: Предраг Палавестра, *Некрополе*, Библиотека „Текст“, Серија Есеј и критика, Књига 3, Београд 2003.
- Rigby, Andrew, *Initiation and Initiative: An Exploration of the Life and Ideas of Dimitrije Mitrovović*, New York, Boulder, 1984.
- Ђоровић, Владимир, *Мостар и његова српска православна општина*, Београд 1933.
- Цвијић, Јован, „Јединство и психички типови динарских Јужних Словена“, *Аутобиографија и други списи*, Српска књижевна задруга, Београд 1965.
- Wats, Alan, *In my own way - An Autobiography 1915-1965*, New York 1972.
<http://www.bradford.ac.uk/library/special/mitrovic.php>
<http://dl.lib.brown.edu:8080/exist/mjp/display.xq?docid=mjp.2005.01.024>
<http://www.blackwell-synergy.com/doi/abs/10.1111/0149-0508.00128?cookieSet=1&journalCode=pech>

Валентина Фуке

РЕГИОНАЛНА ПОЛИТИКА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Уводни део

Једна од дилема Европске уније (у даљем тексту: ЕУ) која изазива бројне дебате, слагања и неслагања економиста и политичара, због (не)оправданости своје примене при европским интеграцијама, јесте: посматрајући дугорочно, да ли регионална политика позитивно утиче на привредни развој регије на коју се примењује?

Циљ овог рада јесте да сагледа регионалну политику у ЕУ и у Републици Србији и кроз разне анализе пробуди заинтересованост читаоца да размишља о томе да ли примена ове политике има позитивног ефекта на даљу интеграцију ЕУ. Теме које ће ближе објаснити циљеве и делотворност примене регионалне политике као и њене негативне стране јесу: промене на тржишту и њихов утицај на развијеност регије, однос регионалне политике и конкуренције, сарадња регионалне политике са осталим политикама Уније, буџет као спона регионалне политике и будуће политичке уније и негативни ефекти регионалне политике.

У другом делу рада ставља се акценат на примену регионалне политике у Републици Србији. Ту ће бити приказана једна земља у транзицији која стреми регионалном развоју и што бржем прикључењу у европске интеграције. Да ли ће транзиција Републици Србији олакшати пут бржег регионалног развоја или не, јесте дискусија која следи у завршном делу овог рада.

Закључак објашњава битност политичког фактора државе на коју се ова политика примењује и поставља ново, још једно у низу питања дугорочне делотворности регионалне политике у интеграцији.

Ефекти регионалне политике Европске уније

Циљеви регионалне политике

Регија представља географско подручје које има границе постављене на основу заједничких карактеристика, као на пример: државне, политичке, културне или економске. Ове последње су пресудне за примену регионалне политике, јер су сличне јединице дохотка један од економских показатеља да у тој области тржиште функционише на одређен начин. Самим тим то тржиште има приближно исте слабости и потенцијале. Регионална политика ЕУ настоји да умањи или, ако је то могуће, елиминише слабости, а увећа потенцијале подручја на које се примењује и тако уједначи дохотке свих својих регија. Држава може имати једну (Кипар, Малта) или више регија на својој територији (Република Србија за сада има две регије: Војводину и Србију). Такође, више држава које имају неку заједничку карактеристику од горе поменутих (на пример сличну висину дохотка) а које су географски повезане, могу чинити једну регију (пример западног Балкана). Колико ће регија постојати зависи од величине државе и од циља ради којег се примењује регионална политика.

Основни циљ ове политике јесте да што више изједначи развијеност регија у Европској унији на основу једнаког удела културног и социјалног напретка друштва, уравнотеженог раста, солидарности држава чланица, развоја инфраструктуре, отварања нових радних места, као и да богате регије финансијски помогну сиромашне и на тај начин ојачају тржиште Европске уније. Неразвијених делова ЕУ неће бити онда када регионална политика у потпуности оствари свој циљ (биле би само у питању нијансе и минималне разлике). Привредни раст ЕУ би требало да буде резултат доброг националног стратегијског програма финансираног из регионалних фондова Европске уније и буџета државе чланице.

Чиме то регионална политика остварује свој циљ? Развојним пројектима и давањем различитих субвенција од стране државе којој одређена регија припада. Овде је веома битно нагласити да нема регионалне политике без учешћа државе чланице у националним оквирима. Само уз то учешће следи деловање ЕУ, које је само наставак финансијске помоћи пројекту покренутом на националном нивоу државе чланице. То значи да није Европска унија та која иницира и у потпуности финансира пројекте који помажу неразвијеном подручју њене територије (на наднационалном нивоу), већ је држава чланица главни покретач ове политике. Циљеви регионалне политике у периоду од 1993. до 2000. године остваривали су се кроз седам различитих програма: унапређење заосталих региона, чији БДП по становнику је нижи од 75% просека ЕУ, спречавање дугорочне незапослености и незапослености младих, унапређење развоја сеоских подручја с приоритетом да се отворе нова радна места, посебно у области туризма и предузетништва, модернизација и прилагођавање пољопривредних структура, помагање запосленима да се прилагоде индустријским променама и тако спречи незапосленост, као и помоћ за удаљене и слабо насељене регионе Финске и Шведске. У наредном периоду од 2000. до 2006. године, средства за регионалну помоћ деле се на основу само **три циља**:

1. Заосталим регионима чији БДП по глави становника је испод 75% просека, које карактерише низак ниво улагања, лоша инфраструктура и натпросечна незапосленост.
2. Помоћ регионима у опадању и сеоским регионима, као и за структурне промене у индустрији и услугама.
3. Помоћ за коју могу да се пријаве само они који не добију помоћ на основу два претходна циља и она се односи на образовање, обуке и запошљавање људских ресурса.

Регионалне политике се спроводе уз помоћ две врсте фондова: структурног и кохезионог.

Структурних фондова¹⁸² има неколико: **Европски регионални развојни фонд**¹⁸³ (намењен за улагања у инфраструктуру, стварање и одржавање нових послова и иницијативама за локални развој кроз активности малих и средњих предузећа), **Европски социјални фонд**¹⁸⁴ (намењен за развој људских ресурса, смањење незапослености и унапређење тржишта рада), **Европски фонд за руковођење и гаранције у пољопривреди**¹⁸⁵ (намењен пољопривреди и селу) и **Финансијски инструмент за управљање риболовом**¹⁸⁶ (намењен структурним мерама за сектор риболова и развој географских области које зависе од риболова).

Кохезиони фонд¹⁸⁷ служи за финансирање пројеката транспортне инфраструктуре и заштите животне средине у земљама кандидатима и земљама чланицама, у којима је доходак испод 90%

¹⁸² Структурни фондови, <http://www.europs.be/en/progsf.htm>

¹⁸³ Европски фонд за регионални развој, http://info regio.cec.eu.int/Wbpro/PRORD/prord_en.htm

¹⁸⁴ Европски социјални фонд, <http://europa.eu.int/comm/dg05/efs/en/index.htm>

¹⁸⁵ Европски фонд за управљање и гаранције у пољопривреди,
http://europa.eu.int/comm/agriculture/fin/index_en.htm

¹⁸⁶ Финансијски инструмент за помоћ у рибарству, http://info regio.cec.eu.int/Wbpro/PRORD/prords/prdsd_en.htm

¹⁸⁷ Кохезиони фонд, http://europa.eu.int/comm/dg16/activity/funds/funds_en.htm

просека ЕУ. Кохезиони фонд је доступан само земљама кандидатима за Европску унију. Овај фонд покрива до 85% трошкова пројеката док остатак обезбеђују државе у којима се пројекат изводи. На пољопривредни и структурно-кохезиони фонд троши се око 80% укупног буџета Уније.

Промене на тржишту и њихов утицај на развијеност регије

Исправљање „тржишне грешке“¹⁸⁸ довело је до тога да регионална политика буде друга финансијски најзначајнија политика Уније (после пољопривредне). Појам тржишна грешка се односи на слабости које коче привредни развој једне земље или регије. До те слабости може доћи из више разлога као што су: вођење лоше државне политике која успорава привредни развој, неповољност географског положаја регије, разлике у расположивости ресурса, слаба насељеност подручја, али и непредвидиве ситуације (раст цене нафте, пад цена сировина, природне непогоде, ратови, итд.) које могу бити погубне по економију једног подручја јер доводе до поремећаја на тржишту.

Пример оваквог једног тржишног поремећаја јесте да се неке земље налазе на периферном подручју Европске уније као што су Финска или Ирска, али то не значи да оне имају непоправљив економски недостатак због свог географског положаја. Применом одговарајуће регионалне политике, Ирска је за двадесет година постала једна од регија са највишим животним стандардом (после Луксембурга), а томе су допринели добро направљени стратешко-развојни пројекти финансирани из регионалних фондова Европске уније. Код регионалних политика примењених у Ирској, акценат је стављен на максимално ефикасну упосленост људског ресурса, која им је донела напредак и убрзан привредни развој.

Треба нагласити да је људски капитал један од најзначајнијих „савезника“ регионалне политике. То значи да се многи горе побројани проблеми, који могу изазвати дугорочне последице и дестабилизovati тржиште, могу успешно превазићи добрим стратегијским програмом улагања (кроз образовање и обуку) у људски сектор.

Стварањем Европске монетарне уније (ЕМУ) обистинила су се веровања великог броја економиста да ће неравнотеже платног биланса у ЕУ бити решене. Међутим, регионални диспаритети (велике разлике у развијености регија ЕУ, а самим тим и разлике у дохоцима) нису никако могли бити превазиђени. Постојао је и даље јаз „севера и југа“¹⁸⁹, иако је већина земаља чланица (оне које су прихватиле евро) имала заједничку монетарну политику.

У ЕУ се поставило питање - Шта урадити да би се разлике између сиромашних и богатих регија умањиле? Многе опције су биле прихватљиве: развијање инфраструктуре, давање подршке малим и средњим предузећима, професионално обучавање становништва неразвијене регије, итд.

Шта је узрок настанка регионалне политике у Европској унији?

Одговор би био - регионалне неуједначености и неравнотеже на тржишту, које се јављају из различитих разлога. Неке од тих разлога смо већ поменули (као што је неповољан географски положај).

¹⁸⁸ Мирослав Прокопијевић, *Европска унија Увод*, ЈП Службени гласник, Београд 2005, стр. 266.

¹⁸⁹ Овим поређењем желимо да направимо разлику између богатих и сиромашних регија Европске Уније, а не само северног и јужног дела, у којима је ова неуједначеност у дохоцима такође веома видљива.

Постоје и многи други разлози који су од великог значаја и представљају узроке настанка регионалне политике: стопе раста и стопе незапослености, разлике у продуктивности, разлике у нивоима дохотка по глави становника, обим производње и структура потрошње, или приступ државним институцијама.

Када се погледају сви наведени чиниоци, могло би се закључити да су то проблеми на националном нивоу скоро сваке државе у Европској унији, а и шире. Па зашто им онда придавати толику пажњу и зачети читаву једну политику која ће давати огромна финансијска средства, која данас достижу и трећину буџета Уније¹⁹⁰?

Побројани фактори су веома опасни за даљу интеграцију Европске уније, јер заостајање у развоју одређених регија¹⁹¹ може да произведе високу незапосленост, а тиме и пораст инфлације, што би даље било погубно за економију и опстанак ове наднационалне творевине. Неке од чланица (оне најразвијеније које одвајају велики део од свог буџета за регионални развој неразвијених чланица) озбиљно би почеле размишљати о одустајању од заједничке будућности и интеграције јер би све мање виделе сврху остајања у Унији.

Због тога је ЕУ направила одличан стратешки програм „пресипања из препуне чаше у ону празнију“ (спровођењем регионалне политике), обезбеђујући неопходан финансијски баланс, који ће касније Унију учинити економски и политички можда најјачом светском силом, задуженом да пружи мир и благостање својим грађанима.

Да није којим случајем дошло до покретања ове политике, могло би само замислити какви би исходи били могући што се тиче даљег проширења Уније, или њеног напредовања у било ком смислу. Један од њих би сигурно био и тај да би развијене чланице постале кивне на оне које су мање развијене, јер им само изазивају пораст инфлације, пораст незапослености, све у свему негативне последице на њихове јаке привредне структуре (неприхватање Устава ЕУ од стране Француске и Холандије је један од доказа овог незадовољства). Она највиша до сада остварена интеграција Европске уније - економска интеграција – би се веома брзо довела у питање, што би се могло исказати овако: да ли више има смисла градити чврсте економске односе са онима који имају све више проблема у својим националним економијама? То значи да и оно што је до сада било понос интеграционих процеса (јер је економска интеграција највиши ниво наднационалности остварен у ЕУ) би губило на свом значају. О политичкој интеграцији којој се Европска унија у ближој будућности, порицали то неки или не, свесрдно нада, не би требало говорити, јер би се наметао закључак да до ње никада не би ни дошло.

Регионална политика би требало да представља оруђе које ће смањити разлике у дохоцима и подићи животни стандард целе Уније, те на тај начин створити конкурентније тржиште, које ће у свету бити једно од најјачих. Управо онако како се то учинило *Маршаловим планом*, када је Америка помогла Европи да се економски поврати од последица Другог светског рата и на тај начин од ње створи потрошачко тржиште огромних размера, од кога ће и сама Америка касније имати многобројних користи.

Однос регионалне политике и конкуренције на тржишту

¹⁹⁰ Износ који се издваја за Регионалну политику из буџета ЕУ је око 35% целокупних средстава. Само финансирање пољопривредне политике, на коју иде 45% ЕУ буџета, превазилази горе наведени износ. То значи да се за пољопривредну и регионалну политику издваја близу 80 % буџета Уније.

¹⁹¹ Трбало би узети у обзир величину државе код означавања броја регија, тако да веће земље имају две или више регија, а мале могу имати само једну, као на пример Кипар, Малта, Ирска. Тако да се у одређеном контексту термин „регија“ може односити и на целу једну државу чланицу.

Када не би било регионалне политике и финансијске помоћи заосталим регијама Европске уније, појавио би се проблем конкуренције, али на један посебан начин: унутар европског тржишта у игри би остали само они економски најразвијенији. Што значи да ако би јаки постајали јачи, а слаби све слабији, на тржишту ЕУ би остало само неколико јаких држава чланица, које би биле конкурентне једна другој. Они неразвијени и сиромашни не би више били у игри, јер би због „грешке у корацима“ у утакмици глобализације и либерализације тржишта остали неконкурентни. То би био још један разлог да оне конкурентне не теже више ка Унији са оним неконкурентним чланицама, него да се што пре ослободе даљег „терета“ финансирања и помогања.

Ако би отишли до краја у овој анализи сценарија у којем „не постоји“ регионална политика, видели бисмо могућност да Европска унија оповргне сврху свога настајања и свог првобитног циља. Како? Тако што би након извесног времена јаке конкурентности на тржишту неколицине економски јаких држава чланица, које више нису мотивисане ка Унији са неразвијеним чланицама, дошло до тога да оне земље које су кроз историју често ратовале (тј. Немачка и Француска), буду толико економски јаке да пожеље неко даље јачање и ширење, јер би им сопствене границе биле тесне. По природи ствари, почела би се стварати ривалства економских снага оних најјачих (јер су слаби избачени из игре) и европско тло би веома брзо постало оно што је и било пре потписивања Париског уговора: непредвидиво и ризично по питању даљег мира. То не би била више Унија мировних подухвата и уједињења, већ темпирана бомба, која чека своје активирање.

Наравно треба нагласити да регионална политика подржава само одређену дозу помоћи неразвијених регија при јачању њихове конкурентности на тржишту и само под стриктно одређеним условима, што ће бити објашњено у даљем излагању.

Сарадња регионалне политике са осталим политикама Уније

Регионална политика се може сматрати политиком развоја, уједињења и интеграција Европске уније. Веома је важно да политике Европске уније сарађују међусобно и да се код других политика (социјалне, пољопривредне, монетарне и осталих) узима увек у обзир и регионална, која је њихов саставни део. Може се рећи да се регионална политика остварује кроз друге политике. На пример: ако нека сиромашна или заостала регија која има потенцијале за развој образовног система (Ирска), а нема средства да те потенцијале претвори у профит и повећа БДП своје земље или регије, регионална политика ће деловати кроз и са социјалном политиком те чланице (професионално обучавање, семинари, стипендирање, смањивање цена школарине) и тако утицати на повећање привредног раста регије. Без сарадње социјалне политике државе чланице са регионалном политиком Европске уније, циљеве привредног развоја не би било могуће остварити.

Буџет као спона регионалне политике и будуће политичке уније

Регионална политика се финансира делом из националних буџета државе којој је помоћ за развој неопходна, а делом из фондова ЕУ који се називају, као што смо напоменули, структурни и кохезиони фондови. На ове регионалне фондове одлази 35% буџета Европске уније. Усвајањем новог буџета за 2007-2013. годину видели су се минимални помаци у интеграцији. Корак који је направила Велика Британија, да се одрекне својих повластица које ужива у буџету ЕУ од око десет и по милијарди евра за период од седам година и то усмери на економски развој и инвестиције у новим чланицама из

источне и централне Европе¹⁹², јесте велики успех за наставак интеграција. Наравно да је и ЕУ учинила уступак Великој Британији и обећала да ће спровести ревизију пољопривредне политике (која је дуго времена „кост у грлу“ Великој Британији) смањивањем превисоких и беспотребних субвенција пољопривредницима у Унији (што се највећим делом односи на Француску). Ова солидарност држава чланица је показатељ који даје наду и веру да постоји жеља „економски јаким и богатим“ чланица да помогну развој нових и сиромашнијих придошлица. Јачање заједничког духа и спремности на жртвовање зарад интеграција, води ка јачању политичке повезаности која је Унији веома потребна за даље интеграције. Често се у круговима у којима се говори на тему будућности Европске уније може чути да је највећи проблем то што се не зна куда стреми и који је крајњи циљ ове „наднационалне творевине“. Можда би ово могао бити један европејски одговор: на основу солидарности држава Уније (која се показала уласком нових чланица 2004. године) кроз помоћ регионалне политике, назире се све веће приближавање и јача политичка повезаност богатих са сиромашнима, развијених са неразвијеним регијама, што води само ка једном циљу који је више него изванредан – политичкој унији. Када се оствари ова нова врста уније, поред оне економске која већ постоји, онда ће прави одговор на поменуто сумње бити дат, а он претеже ка оном тасу на који евроскептици нису ставили свој улог. У прилог томе иде мотивација и стратегија повећања финансијских средстава која ће се одвајати у будућности за регионални развој ЕУ. Пример овога је и план прерасподеле финансијских ресурса буџета Уније – смањити пољопривредне расходе, а повећати приливе у регионалне фондове. Овим ће бити направљен још један велики корак у интеграцији.

На које регионе се примењује регионална политика Европске уније?

Четири врсте региона су битне код примене ове политике: они у којима је висок проценат производње и због тога велики проблем загађености и пренасељености, региони у којима пољопривреда има висок удео у производњи и запослености (неразвијена рурална подручја као Мецођорно или Ирска), региони индустријске производње са заосталом технологијом (неки делови Белгије, Француске, Велике Британије)¹⁹³ и погранична подручја (крајње тачке раста, као Ирска или Финска).

Због оваквих „застоја“ у економском развоју европских регија, након уласка Грчке (1981. године), Шпаније и Португала (1986. године) покренута је заједничка политика Уније – регионална политика. До тада није било потребе за њом, јер су регије ЕУ биле довољно развијене (осим области Мецођорно). Ова политика је добила велики значај у интеграцијама средином деведесетих година. У време када су регионалне политике покренуте, разлике у доходу између најразвијенијих и најнеразвијенијих је била 1:7. Најразвијенија регија је била Хамбург на северу Немачке, а најнеразвијенија јужна регија Италије Калабрија, која заузима „прсте“ италијанске чизме¹⁹⁴.

Овај пример „севера и југа“ јесте доказ онога што је већ поменуто на почетку овог рада, а то је да су подручја на северу далеко богатија од јужних области.

Након тридесет година, ствари се нису много промениле. Иако је примењена регионална политика, државе чланице са севера су и даље далеко развијеније од југа Уније. Данас, најразвијенија

¹⁹² Буџет ЕУ за 2007-2013. годину, Децембар 2005, http://www.rts.co.yu/jedna_vest.asp?belong=&IDNews=136150

¹⁹³ Основне карактеристике Европске уније, http://www.ekof.bg.ac.yu/nastava/ekonomika_eu/predavanja_EU_prezentacije.ppt

¹⁹⁴ Калабрија, Март 2007, <http://sr.wikipedia.org/sr-el>

регија Уније јесте средиште Лондона, у којем БДП по глави становника на годишњем нивоу прелази 60.000 евра (исказано у паритету куповне моћи), што је три пута више од просека Уније, који је 2003. године био око 22.000 евра. Одмах следе Брисел, Луксембург, Хамбург, Париз и Беч¹⁹⁵. Како се може приметити, Хамбург је и данас задржао своје високо место по развијености.

Ако сада то исто размотримо на случају најсиромашнијих регија Европске уније, ево шта ћемо приметити: да су то регије јужне Италије, Француске, Шпаније, Грчке и Португала. Овде смо из поређења изузели нове чланице које су приступиле 2004. године (у којима су и многи северни делови такође неразвијени).

Поставља се питање шта се то променило од примене помоћи из регионалних фондова, када је ситуација на релацији богатијег севера и сиромашнијег југа и данас слична? Да ли то значи да се југ не може приближити развијености севера, ма колико финансијских средстава било уложено? Програм интегрисаног Медитерана, који је управо имао за циљ да покрене развој јужних неразвијених делова ЕУ, показао је резултате. Циљ је био помоћ регионима око Средоземног мора – Грчка, јужни делови Италије и Француске, са укупним бројем становника од око педесет милиона. Ово је одличан пример како је ЕУ означила границе регије, која сада обухвата не једну, већ више држава чланица. То није област која припада једној држави, већ се простире у три различите земље Европске уније које повезује низак привредни раст и приближна висина дохотка. На овом примеру могу бити примећени сви позитивни фактори регионалне политике који су до сада поменути. Прво, на основу програма локалних, регионалних, националних и институција Европске уније, утврђен је стратешки програм и обезбеђена су финансијска средства. Како се приступило проблему? Кроз анализе привредних структура ових Средоземних регија као што су проналажење узрока лоше економске политике, поређење са ЕУ стандардима, израда *SWOT*¹⁹⁶ анализе и коришћења претходних искустава (нпр. Ирске), дошло се до закључка да су ове области окренуте у великом проценту пољопривреди, која по принципима производње није прилагођена ЕУ стандардима. У пољопривредној производњи је било запослено превише становништва, док су други сектори привреде били запостављени. Улагање у људске ресурсе било је минимално. Друго, финансијски део плана је такође урађен са успехом, јер су издвојена средства износила 4,1 милијарду евра и 2,5 милијарде евра зајма на период од седам година. Све то је остварено захваљујући условима које захтева регионална политика, а то су: обавезно учествовање држава чланица у финансирању, делом из националних буџета (сопственим средствима), поред средстава из фондова Европске уније; сарадња на локалном, регионалном, националном и нивоу Европске уније.

Даље је уследило усаглашавање регионалне политике са осталим политикама Европске уније. Ово је посебно битно јер је у овом делу дошло до суштинских промена. У сарадњи са пољопривредном политиком, прилагођена је производња у областима стандардизације и избора производа, који ће у блиској будућности бити од великог значаја за извоз унутар и ван граница ЕУ. Ставио се акценат на производњу вина, воћа, поврћа и маслиновог уља. Ово је био један од извора будућег привредног раста регије, или се тако очекивало. Део становништва који се бавио пољопривредом морао се преквалификовати за нешто друго, јер је било вишка радне снаге. То нас усмерава на другу политику Европске уније са којом је регионална политика сарађивала – социјалну политику. На који начин је социјална политика сарађивала са регионалном? Тако што је организовала различите програме професионалне обуке, праксе и семинара и на тај начин оспособила потребан део радне снаге за бављење туризмом. Ово је био такође један од резултата регионалне политике, јер је запослење у услужним делатностима било више него потребно. Кроз разне фазе развојне политике дошло се до закључка да је туризам, уз пољопривреду, окидач који ће покренути економски развој ове регије. Све то

¹⁹⁵ *Западна Европа*, Фебруар 2007, http://sh.wikipedia.org/wiki/Zapadna_Evropa.

¹⁹⁶ Strengths, Weaknesses, Opportunities and Threats, дакле анализа предности, слабости, прилика и опасности.

не би било могуће без савремене и функционалне инфраструктуре, која је увек у пакету са регионалном политиком. Неразвијене регије немају савремену инфраструктуру, тако да је то један од првих циљева у које се улаже новац из фондова. Тек након оспособљавања инфраструктурне мреже може се наставити са даљим развојем регије. Уз то је уследило и отварање или покретање већ постојећих малих и средњих предузећа. Овај део би требало да буде још један пут наглашен, јер је веома битно оно што ће се касније запазити уласком нових источних чланица 2004. године, које су далеко испод просека развијености Европске уније. Код њих је уочен заједнички проблем који је кочио економски раст: већина радне снаге запослена је у пољопривреди, застарелим индустријама или јавном сектору, док је у старим чланицама већа запосленост у услужном сектору. Ово нас наводи на закључак да је кључ оздрављења једне економије и бржег привредног развоја у услужној делатности.

Ово је био конкретан пример позитивног утицаја регионалне политике на привредни развој једне регије у Европској унији, уз помоћ стратешког програма (пројекта) које праве и иницирају државе чланице, како би добиле финансијска средства из регионалних фондова ЕУ (кохезионих и структурних).

Досадашњим анализама различитих сегмената и утицаја регионалне политике на привредни развој Европске уније, великим делом су се истакли позитивни ефекти ове политике, као на пример: када постоје несавршености приступа тржишту интервенцијом државе и ЕУ фондова регији се помаже да повећа своје потенцијале и оствари задовољавајући доходак; политички системи на националном нивоу држава чланица не узимају увек у обзир до краја потребе неразвијених региона, тако да су фондови најбољи начин да се прикупе и пренесу ресурси из напредних у мање напредне регионе Европске уније¹⁹⁷ (деловање на наднационалном нивоу је неопходно).

Негативни ефекти регионалне политике

Тешко је поверовати да регионална политика има и својих негативних страна јер она представља врсту помоћи која служи напретку једне регије. Да ли је то тако и који би могли бити негативни ефекти, видећемо у анализи која следи.

Прво, национална регионална политика се у већини земаља све више трансформише у развојну политику предузећа и предузетништва. То није добро, јер су предузећа сувише уске маргине које ограничавају економски развој. Успешно пословање предузећа би требало да буде одговор или резултат модерне и развијене инфраструктуре. Пример наведене тврдње би могао бити: улагања из регионалних фондова у развој инфраструктуре доводе до отварања нових и покретања старих предузећа и предузетништва у регији. На такав начин би један здрав економски модел развоја требало да функционише. Међутим, дешава се супротно, финансирају се појединачна предузећа, без обзира на релевантне факторе који су неопходни за константан привредни раст једне регије и који би требало да буду приоритети развоја. Овим се такође нарушава свако правило конкурентности на тржишту.

Друго, често се помињу тврдње да либерализација тржишта и регионална политика не иду једна са другом. Ако би се доказало да је ово заиста тачно (мада не постоје једностранни примери), онда је исправно што је овај случај поменут као негативна страна регионалне политике. То би значило да одређивањем „неке границе“ (регије) долази до издвајања из целокупног либералног тржишта, јер се на основу примене регионалних политика функционише мимо осталог дела тржишта. Како је либерализација много шири појам од регионализације, то би значило да ова политика није добра за

¹⁹⁷ Мирослав Н. Јовановић, *Европска економска интеграција*, Центар за издавачку делатност Економског факултета, Београд 2006, стр. 523.

одређен регион, јер успорава његов развој и одлаже његово прикључење на слободно тржиште. Затим, тржишни механизми понуде и тражње су веома спори да би се надокнадила неразвијеност одређеног подручја због изолације применом регионалне политике. Такође, тржиште ставља акценат на тражњу па онда формира понуду, а код регионалне политике је обрнуто. Она потенцира побољшање и повећање понуде, на пример, ствара квалитетан људски капитал тако што улаже у професионалну обуку становништва, да би привукла што већу тражњу за истим.

Овом проблему би се могло прићи и са супротне стране и указати на позитиван ефекат примене регионалне политике: постављање граница региона као таквог јесте врста концентрације и специјализације на тачно одређен проблематичан простор Европске уније, који ће циљањем проблема бити много брже развијен и самим тим постати много продуктивнији и ефикаснији када се прикључи либерализованом тржишту.

Треће, још увек постоје неслагања у ЕУ око давања субвенција (пољопривредницима у Француској) од којих само поједине чланице имају огромне користи, а већина чланица велике проблеме, због непотребног оптерећења националног буџета. На тај начин се не сагледава реална чињеница којој је регији заиста најпотребнија помоћ, а развојни фондови се празне на основу политичке снаге поједине државе чланице, уместо на основу економске потребе оних који највише заостају и коче развој целе Уније. Ово може бити веома негативно за интеграцију ЕУ, а регионална политика би могла изгубити своју сврху.

Четврто, веома је тешко направити добру комбинацију инструмената (смањење каматних стопа, пореске олакшице, субвенције, професионално обучавање, јавна набавка, децентрализација владиних служби) регионалне политике. Шта то значи? На пример ако се уочи да је у регији којој би требало дати помоћ из фондова проблем то што се становништво бави индустријом користећи застареле машине, где фирме више не раде него што раде, а регија има потенцијале за бављење туризмом, потребно је правом комбинацијом инструмената регионалне политике што безболније „извести“ регију из индустрије и „увести“ је у туризам (јер је то много ефикасније него обезбедити нову технологију, која је превише скупа, а неће искористити потенцијале подручја, већ ће убрзо опет застарити и тако вратити проблем на почетак). Због тога је веома битно направити комбинацију најпогоднијих инструмената, узимајући у обзир и друге факторе (нпр. локалну самоуправу) који могу утицати на крајњи резултат, а карактеристични су за регију. У овом случају могли би се користити инструменти као што су субвенције (за развој инфраструктуре) и професионално обучавање становништва, како би се створио људски капитал. Ово је једноставан пример, у реалности је то много компликованије, јер постоји доста пратећих проблема који се јављају при примени ове политике и који доводе у питање добитну комбинацију изабраних инструмената, на основу којих би се остварио циљ у тој регији.

Следећи фактор који би могао регионалну политику обележити као нешто негативно, а не као покретање економске машинерије која ће после добијене помоћи моћи сама да опстаје и изађе као конкурентна на тржиште, јесте ослањање на субвенције. То је веома осетљиво поље деловања регионалног развоја. Одредити границу до које треба давати субвенције и у којој структури ће оне заиста имати ефекта на покретање развоја регије, није ни мало лако. Негативна страна овога огледа се у томе што се на основу субвенција већина проблема не решава, већ се оне дају како би тај сектор привредне структуре уопште могао да функционише. У највећем броју случајева, при давању субвенција бежи се од чињенице да је сектор непрофитабилан, а самим тим и неприоритетан у развоју привреде, већ се он из неког разлога вештачки одржава у животу и на њега троше огромна средства из буџета (ти разлози су обично политичке природе).

Према томе, због чега улагати и још тражити помоћ за нешто што не функционише само од себе, а оптерећује буџет? Један од одговора су интересне групе, којима је битно да се тај део

привредне гране „дохрањује“. Тако се по ко зна који пут долази до повезаности економског и политичког фактора. Могуће да је и ово један од разлога због којег се може чути констатација да економија и политика обично иду у пакету једна са другом. Након што је економска унија постигнута, требало би да је све ближе тренутак дуго очекиваног политичког уједињења Европске уније. Овај пример је један од доказа да је и у ЕУ политичка воља неколицине ипак корак испред дугорочног благостања већине.

Пример Ирске и Португала би могао да буде образложење тврдње да су субвенције негативан инструмент регионалне политике. Требало би нагласити да оне нису беспотребне и да могу припомоћи у неким ситуацијама, али само на кратак временски период и само у посебним ситуацијама, које су резултат добре процене економиста. Шта се догодило у Ирској и Португалу? Ове регије су првобитно сврставане у заостале. И једна и друга чланица су добијале велике суме финансијске помоћи фондова, али и субвенција. Какав је био ефекат? Ирска се опоравила толико да спада у другу по реду чланицу Уније по висини БДП-а по глави становника, док се са Португалом десило нешто сасвим супротно. У ЕУ15, Португал је остао једна од најнеразвијенијих чланица (само је био испред Грчке).

И Ирска и Португал су добијале помоћ из Брисела, али крајњи ефекти покретања привредног развоја нису били исти. Неки економисти верују да се у случају Ирске десила темељна либерализација економског система и да је она отишла далеко даље од регионалне политике. Ова политика је била одскочна даска која је Ирску убацила одмах на глобално либерално тржиште. Да ли је ту комбинација инструмената регионалне политике била „добитни тикет“? Можда. Ирска је једна регија, па нема дисхармоније са остатком територије, као код неких већих држава, или је баш ту дошао до изражаја онај златни спој економског и политичког фактора и уклопио се као део који недостаје у скоро склопљену слагалицу Европске уније. Одговор на ова питања могао би дати модел привредног развоја Републике Ирске, у којем веома битан део заузима чињеница да је то држава у којој је услед велике економске кризе дошло до политичког уједињења мишљења и деловања владајућих странака и опозиције¹⁹⁸ како би се спасила и унапредила економија земље. Привредни развој државе је стављен изнад свих политичких интереса и резултати су били очигледни. Многи економисти би се сложили са овом констатацијом, али је велико питање да ли би се сложили и политичари, јер би тиме признали да су припадали и припадају тиму који обично игра у корист својих индивидуалних прохтева, а не у корист привредног напретка целе државе. Показатељ овога је спор или низак привредни раст државе у којој су на власти.

Оваква ситуација се није десила у случају Португала, па се наводи како су субвенције и финансирање погрешних привредних структура главни разлог нестварања тржишне привреде и неоздрављења економије португалских регија. Помоћ се давала, суштински проблеми у привреди нису решени и резултат је био само тренутно позитиван. Када су се средства исцрпела, а привреда наставила да функционише на исти или незнатно унапређен начин, све се вратило на почетак. Многе друге регије Европске уније су имале сличан исход (регије Грчке, Француске, Италије и Шпаније).

Због свега наведеног остају несугласице у ЕУ да ли регионална политика заиста даје допринос интеграцији или је успорава? Могуће је да на неке државе чланице она делује прогресивно, док друге само уљуљка и одвоји од реалности тржишних вртлога. Једно је сигурно: рецепт успешности регионалне политике у ЕУ још не постоји и на примену ове политике делује низ других фактора (пратећих), који су очигледно исто тако важни као и они којима се регионална политика служи у покушају остваривања свога циља

¹⁹⁸ Benjamin Powell, *Economic Freedom and Growth: The Case of the Celtic Tiger*, <http://www.cato.org/pubs/journal/cj22n3/cj22n3-3.pdf>

Регионална политика Републике Србије

У даљем излагању ће бити речи о националним регионалним политикама државе која још није кандидат за улазак у ЕУ. Циљ будуће дискусије јесте да се анализирају тренутни и потенцијални услови и проблеми за припрему регионалне политике у Републици Србији на националном нивоу, како би у што краћем року била спремна за прикључење заједничкој регионалној политици Европске уније.

Регионалну политику треба разликовати од транзиционе политике, која је процес остваривања политичких и економских слобода. Транзициона политика је превентивна политика. Својим највећим делом она се односи на настанак нових институционалних односа након одређеног историјског шока (преокрета). На пример: револуције у Француској или Русији, пад „гвоздене завесе“¹⁹⁹. Регионална политика је смањење социјалних и економских разлика међу регионима, уз помоћ интервенције државе, како би „уредила“ дистрибуцију привредне делатности. Регионална политика је реактивна политика .

Ова разлика биће приказана у анализи потребе за регионалном политиком једне земље која је у жеку транзиције - Републике Србије.

Наглашена разлика између две политике има за циљ да објасни позитиван или негативан утицај њиховог заједничког присуства у земљама транзиције. Међутим, овде би такође требало нагласити и то да транзиција није у свакој земљи остварена на исти начин. Тако да се транзиција у једном броју земаља одвијала и одвија кроз „шок терапије реформи“ (које се спроводе одмах како „старе структуре“ не би имале времена да је закаче), или кроз поступне реформе, које могу трајати годинама и где се на функционисање тржишних институција чека веома дуго. Ако примену регионалне политике ставимо у везу са две наведене врсте транзиције понаособ, резултати ће бити различити. Тако да се не може рећи уопштено да транзиција и регионална политика делују у истом смеру развоја – ка интеграцији.

Европа региона

Можда би у даљу анализу требало ући уз поруку Дениса де Ружмона из 1980. године, који каже да је одговор на кризу централистичке државе концепт „Европе региона“.²⁰⁰ Ако би ову констатацију применили на Републику Србију и погледали кроз године уназад, уочили би проблем који се често наводи као кочница бржег и равномернијег развоја државе: да се одлуке доносе у оквиру једног центра, да сва финансијска средства долазе и распоређују се у том центру (без обзира у којој су републици или покрајини стечена), и на крају да се највећи део тих средстава улаже за развој тог места из којег се одлучује док су други делови државе (ма колика она била у том тренутку) недовољно развијени. Овакв проблем постоји у многим државама са централистичким начином управљања. Реалност показује да заиста није могуће успешно управљати државом која има више од три милиона становника из једног центра из којег полазе и иницијатива и контрола развоја региона. То би се могло упоредити са једном великом компанијом у којој менаџери за различите секторе седе уз председника компаније и доносе

¹⁹⁹ Igor Lukšić, *Tranzicija – proces ostvarivanja ekonomskih i političkih sloboda*, Podgorica 2006, <http://www.psee.edu.cg.yu/Igor%20Luksicpreyentacija.ppt>

²⁰⁰ Valentina Ivanić, *Regionalna politika EU – primer Vojvodine*, <http://www.vojvodina-cess.org/download/REGIONALNA%20POLITIKA%20EU%20-%20PRIMER%20VOJVODINE.pdf>

одлуке о будућем развоју фирме и расподели финансијских средстава за стотине филијала које се налазе по разним градовима једне државе и у којима раде милиони радника, на основу онога што чују и виде у понеким посетама које су више парадне, него функционалне.

Поставља се једноставно питање: како менаџери (ма колико образовани и искусни у свом послу били) могу да ослушну сваког тог радника, сваку филијалу? Како ти који управљају могу знати њихове потребе, потенцијале, свакодневне проблеме у пословању или нове идеје када су удаљени од свакодневних активности тих филијала?

Али ако би та иста компанија имала управљање и контролу над значајно мањим бројем филијала, које имају свака свог председника и уз њега групу менаџера, све би било много ефикасније и ефективније. Много би се лакше видели потенцијали, проналазили проблеми, који би затим били брже решавани, чуле би се нове идеје које су од великог значаја јер граде визију будућег напретка, и што је најважније, упослио би се максимално људски ресурс.

Услови за примену регионалне политике у Србији

Република Србија има проблем јер на основу ЕУ стандарда не задовољава услове које захтева регионална политика Уније. Први разлог је то што јој недостаје децентрализовани начин управљања, на основу административне (не политичке) поделе. Ово никако не значи садашње стање поделе на Србију и Војводину, у којој аутономна покрајина Војводина не може да функционише самостално у својој развојној регионалној политици мимо потпуног надгледања и одлучивања Србије.

Европска унија има и предуслове који су неопходни за спровођење регионалне политике. Један од њих је подела на такозване Номенклатуре територијалних статистичких јединица-НУТС (енглески: *Nomenclature of Units for Territorial Statistics*), које развија Еуростат, статистички уред Европске уније, почев од 1988. године. Номенклатура територијалних статистичких јединица није озваничена законом, али се користи не само у статистици, већ и у законодавству, економији и у политици. Постојање упоредиве номенклатуре је један од предуслова за приближавање Европској унији²⁰¹. Други предуслов је обавеза државе да донесе стратешки дугогодишње планове регионалног развоја. Требало би нагласити да је Војводина испунила предуслов НУТС стандарда, јер се она и сада сматра за посебну регију Републике Србије. Оно што је проблематично јесте територија Србије, која је сувише велика да би била једна регија, већ мора да буде подељена на више мањих (један од предлога је три регије), како би испунила ЕУ стандарде за деловање регионалне политике. Табела која следи даје ближи приказ НУТС-а, на основу кога ће даља анализа бити много јаснија.

²⁰¹ Valentina Ivanić, *Regionalna politika EU – primer Vojvodine*, <http://www.vojvodina-access.org/download/REGIONALNA%20POLITIKA%20EU%20-%20PRIMER%20VOJVODINE.pdf>

Табела 1

СРБИЈА И ЦРНА ГОРА		РЕПУБЛИКА СРБИЈА		
НУТС	Област	Област*	Н*	Број становника
Ниво 0	Србија и Црна Гора			Преко 7 милиона
Ниво 1	Србија, Црна Гора	Србија	1	3 мил.-7 мил.
Ниво 2	Централна Србија Црна Гора Војводина Косово и Метохија	Војводина Београд Цент. Србија 1 Цент. Србија 2	4	800 хиљ.- 3мил.
Ниво 3	Окрузи у Србији	Окрузи	29	150 – 800 хиљ.
Ниво 4	Општине	Општине	190	10 – 150 хиљ.
Ниво 5	Насеља	Насеља	6155	до 10 хиљада

Ово је пример како би изгледала НУТС подела бивше заједнице Србије и Црне Горе некада и Републике Србије сада.²⁰² Црна Гора је данас посебна држава, а будући статус Косова и Метохије се још не зна. Ово нерешено статусно питање Косова и Метохије је један од разлога због којег Република Србија нема испуњен први услов који се односи на НУТС поделу, иако има припремљен стратегијски план регионалног развоја за 2007-2009. годину.²⁰³

Претпоставља се да ће бити многих неслагања при подели Републике Србије на територијалне статистичке јединице. Зашто? Јер Централна Србија не може да буде при Нивоу 2, из разлога што у њој има више од 3 милиона становника и била би превелика за један регион. Војводина ће остати регион за себе и ту неће бити никаквих спорова. Србија би требало да се подели административно на 3 региона, који би имали статус покрајине као и Војводина, и на тај начин дошло би до децентрализованог начина управљања, што би испунило први услов за регионалну политику ЕУ.

²⁰² Valentina Ivanić, *NUTS-Nomenklatura statističkih jedinica u Evropskoj uniji*, <http://www.vojvodina-access.org/download/NUTS%20-%20Nomenklatura%20statistic%20jedinica%20u%20Evropskoj%20uniji.pdf>

²⁰³ *Потребе Републике Србије за међународном помоћи у периоду 2007-2009. године*, <http://www.mier.sr.gov.yu/upload/dokumenta/Potrebe%20Republike%20Srbije%20za%20medjunarodnom%20pomoci%202007-2009%E2%80%A6.pdf>

Ако обратимо пажњу на број становника који се захтева за Ниво 2, могли би донети закључак да сам град Београд може испунити услов и бити регија за себе, док би се Централна Србија могла поделити на још две регије које би припадале такође Нивоу 2. Тако да би држава Србија могла имати 4 регије по НУТС подели (видети табелу 1). Овде би требало нагласити да се регионална подела не заснива на бази општина и локалне самоуправе, већ на бази покрајине, која би пратила регионални развој својих општина. На овај начин би се зашло у дубину проблема, јер би се много лакше запажали потенцијали регија, а самим тим и боље усмеравала средства за њихов развој. Контрола средстава добијених из ЕУ фондова би се такође много лакше спроводила. Председник општине Нови Београд, Жељко Ожеговић, нагласио је да је децентрализација Београда неопходна, како би се град брже развијао: „Ово је велики град, готово покрајина, и тешко је управљати из једног центра“.²⁰⁴ Поставља се питање шта још кочи овакву НУТС поделу Републике Србије, па она није завршена до сада?

Један од одговора могао би сигурно бити политичка ситуација у држави. Сигурно је да постоје многе бојазни у Србији да се изврши подела њене територије на 3 нове покрајине. Након лошег искуства због ситуације на Косову, део политичких кругова Србије не подржава никакве додатне поделе државе. Ако би погледали из супротног угла, вероватно је да ако не дође до одговарајуће регионалне поделе, многа финансијска средства из фондова би могла бити пропуштена, а уједно она која буду добијена неће бити ваљано усмерена. То сасвим лако потврђују досадашња улагања и велике разлике у развијености Београда и његове околине и осталих делова Србије, који су веома сиромашни. Настала ситуација је одраз централистичког управљања развојем земље. Није само недовољна информисаност о потенцијалима и проблемима неке регије Републике Србије разлог што централизовано управљање није погодно за примену регионалне политике, већ и губитак заинтересованости политичких кругова за улагање у општине и градове које обиђу веома ретко и који им, самим тим, не изгледају приоритетни за улагања и развој.

Стратешки план за регионални развој (други услов регионалне политике) се прави на средњорочном или дугорочном нивоу. Он даје правце развоја региона у економском, просторном, технолошком и демографском смислу. Правци регионалног развоја се дефинишу изградом SWOT анализе датог региона. Ова анализа представља јаке стране региона (Strengths), слабе стране (Weaknesses), прилике (Opportunities), и опасности (Threats) које се налазе у окружењу. Србија има стратешки план, али на краткорочном нивоу, за 2007- 2009. годину, и нема поделу територијално статистичких јединица по стандардима и захтевима Европске уније, као што је већ наведено. Војводина има територијалну поделу, јер је она целокупном својом територијом регија за себе. Такође ради и на изради средњорочног плана за регионални развој, и због тога често улаже приговоре Србији, која због недоношења конкретних политичких одлука прави застој већ „спремној“ Војводини. Такав став покрајине је оправдан, јер ће Србија морати да реши проблем институционалне и административне инфраструктуре својих регија пре или касније, ако жели приступ ЕУ.

Који је онда разлог због ког она одуговлачи у томе? Претпоставља се да су то политичка неслагања у вези питања да ли подржати децентрализацију региона и направити још три “Војводине” или не? Ако држава Србија себе види као будућу чланицу Уније, онда она овим одуговлачењем губи велика финансијска средства из ЕУ фондова. Тиме ставља себе у ситуацију да пропусти милијарде евра одвојених за развој будућих чланица из ЕУ фондова, као што се десило Бугарској, која није искористила 70% предприступних фондова због недостатка институционалних капацитета.

Државна помоћ и регионални развој

²⁰⁴ Н. Корлат, *Неопходна децентрализација Београда*, Блиц, 12. април 2007, стр. Б3.

Следећи фактор који не сме бити занемарен у регионалном развоју Републике Србије јесу извори државне помоћи, које треба разликовати од ЕУ фондова за развој. Државна помоћ се добија на националном нивоу и државе чланице одређују где ће средства бити усмерена, али уз надгледање Брисела. У ЕУ у последњих пет деценија функционише јединствен регулативни оквир у области државне помоћи, који уређује Уговор о оснивању Европске заједнице (Римски уговор). Тиме је утврђено шта се сматра државном помоћи – то су средства државе која даје предност одређеном субјекту, сектору или регији, и која је веома селективна јер нарушава тржишну конкуренцију. Ова помоћ може бити у облику пореске олакшице, ослобађања од плаћања пореских доприноса, нека врста субвенције, давање зајмова, каматних стопа или гаранција под повољнијим условима од тржишних, формирања фондова за развој, кредитирање извоза, итд.

Акционим планом за усклађивање закона Републике Србије са прописима Европске уније, предвиђена је израда правног оквира за доделу субвенција и остале државне помоћи. Основне поставке Нацрта закона се односе на усклађивање са правом ЕУ, на циљ државне помоћи, који је саставни део заштите конкуренције, на трансфер државних средстава која никоме не дају предност, помоћ која уређује однос између даваоца и корисника и која је у складу са унапређењем економског развоја и извођењем пројеката од заједничког интереса, и на формирања Комисије као независног државног тела. Регионална, као део целокупне државне помоћи (поред хоризонталне и секторске), намењена је локалним самоуправама и мање развијеним подручјима, и износи око 30% укупне државне помоћи.²⁰⁵ Да би све ово функционисало беспрекорно, без злоупотребе фондова, како државних тако и структурних, које би нарушиле тржишну конкуренцију, угрозиле финансијски интерес Уније и подржале корупцију непоштовањем стандарда Европских институција брину се Европски суд правде и OLAF²⁰⁶ (Канцеларија за сузбијање превара и корупције).

Државна помоћ је уско везана за стратегију конкуренције. Постоје примери злоупотребе државне помоћи како би се помогло неком предузећу да савлада финансијске проблеме, уместо да се то предузеће препусти тржишту, које ће га на основу закона конкурентности оставити или избацити из игре. Неке од таквих примера у ЕУ су предузећа „Алitalia“ и „Фиат“. Европски суд правде је у оба случаја реаговао и казнио непоштовање правила конкуренције. Наравно да ништа није искључиво, увек има изузетака, што показује и ситуација када је регија којој се даје финансијска помоћ овисна о пословању неког предузећа. То значи да његов развој директно утиче и на развој саме регије, па предузеће може да добије помоћ како би се оспособило и постало поново конкурентно на тржишту, те на тај начин повукло са собом и саму регију у бржи привредни развој.

Национални инвестициони план за период 2006-2011.године је врста државне помоћи, која на основу вишка приватизационих прихода од преко 1,3 милијарде евра (државног суфицита) жели да обезбеди раст запослености и одрживи привредни развој Републике Србије²⁰⁷. Ово је пример добро спроведених реформи при транзиционим променама, а уједно и позитивног ефекта спровођења транзиционе политике, на коју би требало наставити успешну примену регионалне политике и тако остварити дугорочан привредни развој. Могло би се рећи да транзиција доводи тржиште на ниво на којем се оно лакше прилагођава даљим развојним променама. Ако би хтели да се фигуративно изразимо и објаснимо ову транзиционо-развојну фазу и њену битност за регионалну политику рекли би

²⁰⁵ Државна помоћ, Београд 2005,

http://portal.komora.net/pksweb/servlet/pksweb.XMLProcesor?i_sys=pks&i_xml=a10&i_xsl=s50511&i_pagenuumber=1&i_numberrecords=5

²⁰⁶ European Anti-Fraud Office, http://ec.europa.eu/anti_fraud/index_en.html

²⁰⁷ Национални инвестициони план, Београд 2006,

<http://www.mfin.sr.gov.yu/html/modules.php?op=modload&name=Subjects&file=index&req=viewpage&pageid=1550>

да је „лакше умесити колач ако је тесто већ спремно за даље обликовање“. Оно што је ризик у свему овоме јесте да се „тесто“ припрема у фази транзиције а „обликовање“ обавља у даљим фазама развојне политике, која може бити успешна или не. У међуфазном делу (између транзиције и примене регионалног развоја) главну улогу имају: административна и институционална подела на територијалне јединице, децентрализација, SWOT анализа и стратегијски план регионалног развоја државе, што је и поменуто у претходном излагању. Од начина примене набројаних чинилаца, зависе будући резултати регионалне политике.

Према предлогу Министарства финансија, приоритете финансирања би имало седам сектора: образовање, модернизација здравственог система, заштита животне средине, изградња саобраћајне инфраструктуре и директно или индиректно подстицање привредног развоја (запошљавања, предузетништва, пољопривреде, водопривреде, науке, туризма и енергетике), станоградња, побољшање стандарда грађана (социјална заштита, спорт и култура), унапређење државне управе (полиције, судства, војске и администрације). Ово је одличан пример како државна помоћ може бити савезник регионалне политике, када су им циљ и средства остварења заједнички. Међутим, постоји проблем спровођења ових средстава и управо због тога је дошло до извесне паузе у даљем спровођењу Националног инвестиционог плана. Појавили су се страхови да се државна помоћ злоупотребљава на пројекте који не представљају добробит већине, већ иду у корист појединаца.

Негативна страна у свему овоме јесте да Република Србија није чланица Европске уније и на основу тога Унија нема права да се меша у расподелу државне помоћи, већ само може имати саветодавну улогу и служити као подсетник да неће бити касније помоћи од Уније, ако средства нису на време упућена у правом смеру. То јест – ако држава не размишља о сопственом развоју, зашто би то чинила Унија и исправљала пропуштене прилике.

Регионална политика и затечена привредна структура у Републици Србији

Оно на шта се треба фокусирати јесте да спровођење регионалне политике у Србији не сме да постане заштита и финансирање затечене привредне структуре, јер као што смо видели, циљ ове политике није помоћ да би се тренутно решио проблем, већ помоћ да би се на дуг рок добро функционисало и давали профитабилни резултати. Држати се правила и не давати субвенције за нешто што није и неће бити конкурентно на тржишту, јер за то не постоје услови у датој регији, јесте веома битно. Са друге стране, помоћи максимално (фондовима и државном помоћи) оно што ће оздравити економију регије и оспособити је да буде конкурентна на тржишту. Конкурентност би требало да буде мерило при одлучивању да ли одређени део привреде треба да буде потпомогнут од стране државе или фондова Уније и да ли би требало да буде део стратешког програма регионалне политике.

Без резултата на дуги рок, регионална политика нема смисла. Она мора следити свој циљ и помоћи у оживљавању потенцијала и препознавању, а затим и уклањању свега онога што успорава или потпуно зауставља привредни развој једне регије.

Закључна разматрања

Регионална политика великим делом зависи од политичких кругова, а самим тим и начина управљања државних институција. Европска унија још није савезна држава, која би могла на

наднационалном нивоу да доноси кључне одлуке развоја свих својих регија и тиме максимално уједначи дохотке у целој Унији. Улагања у развој регије и покретање њене развојне машинерије може угрозити само једна погрешна одлука политичких кругова државе чланице којој одређена регија припада. Ризик ће бити у великом делу отклоњен када дође до политичке уније и када се многа различита мишљења и ставови уједине.

Док до овога не дође, оно што свака садашња или будућа чланица може да допринесе на националном нивоу јесте да направи приоритете сектора развоја својих регија и на тај начин учини помак у развоју читаве Уније.

У досадашњем излагању смо видели да је веома тешко препознати и издвојити приоритете једне регије који ће бити помогнути регионалном политиком. Поред тога, још једном треба нагласити да корист од средстава регионалне помоћи углавном имају интересне групе, а не региони у целини.

Ако се осврнемо на проблеме који постоје у регијама државе Србије, можемо закључити да су код нас разлике у степену развијености највише у Европи, као и да се из године у годину повећавају. Однос између најнеразвијеније и најразвијеније општине је 2000. године био 1:19, док је 2004. године порастао на 1:26. Наведене разлике настале су због проблема у привредној структури и ефикасности, људском потенцијалу, условима социјалне и економске инфраструктуре, заштити животне средине и унутрашње хомогености – учешћа општина у регионима који имају статус подручја са посебним развојним проблемима.

Документом којим се дефинишу основни развојни приоритети, *Национална стратегија привредног развоја Србије за период 2006-2012. године*, направљен је оперативни план реализације. Основа овог плана јесте привредни развој свих регија у Србији на основу конкурентности. Утврђивањем фактора који могу бити конкурентни не само на европском, већ и на светском тржишту, Србија ће решити проблем великих регионалних диспаритета.

Такође, конкурентност побољшава пословно окружење, које даље привлачи директна улагања у дату регију и тако ланчано доводи до крајњег циља – високог животног стандарда и благостања.

Проблем који може да се јави јесте да регионална политика почне да нарушава конкурентност, а то значи сукоб интереса ове две стратегије које се примењују као инструменти привредног развоја. Наш пример који описује опасност мешања државе кроз субвенције које нису одговарајуће, јер су на дуг рок неодрживе, и које стварају привидну конкурентност (по престанку субвенција престаје и конкурентност), управо говори о томе.

Региони како у ЕУ, тако и у Србији, морају промишљено да користе средства за регионални развој и примењују само успешне комбинације при одлучивању како и где да се уложе финансијска средства, јер се само на тај начин могу очекивати дугорочни резултати и прилагођавање новим изазовима.

Литература

- Бабић, Благоје, *Прелаз у транзицију*, ПРОМЕТЕЈ, Београд 1996
- Bergs, R. *EU Regional And Cohesion Policy and Economic Integration of the Accession Countries*, Bad Soden 2001
- Бијелић, Б. У ком правцу мијењати ЗУР? БИГЗ, Београд 1987
- Božidarević Nikola, *Smiraj na istoku*, Ekonomist, март 2007
- Ivanić, Valentina, *NUTS - Nomenklatura statističkih jedinica u Evropskoj uniji*, <http://www.vojvodina-access.org/download/NUTS%20-%20Nomenklatura%20statistickih%20jedinica%20u%20Evropskoj%20uniji.pdf>
- Ivanić, Valentina, *Regionalna politika EU - primer Vojvodine*, <http://www.vojvodina-access.org/download/REGIONALNA%20POLITIKA%20EU%20-%20PRIMER%20VOJVODINE.pdf>
- Јовановић, Мирослав, *Европска економска интеграција*, Центар за издавачку делатност Економског факултета, Београд 2006
- Корлат, Н., *Неопходна децентрализација Београда*, Блиц, 12. април 2007.
- Леонард, Дик, *Водич кроз Европску унију*, Народна књига-Алфа 2004.
- Lukšić, Igor, *Tranzicija-proces ostvarivanja ekonomskih i političkih sloboda*, Podgorica 2006, <http://www.psee.edu.cg.yu/Igor%20Luksicprezentacija.ppt>
- Маџар, Љубомир, *Сутон социјалистичких привреда*, Економика и Институт економских наука, Београд 1990.
- Powell, Benjamin, *Economic Freedom and Growth: The Case of the Celtic Tiger*, <http://www.cato.org/pubs/journal/cj22n3/cj22n3-3.pdf>
- Прокопијевић, Мирослав, *Европска унија Увод*, ЈП Службени гласник, Београд 2005
- Буџет ЕУ за 2007-2013. годину*, Децембар 2005, http://www.rts.co.yu/jedna_vest.asp?belong=&IDNews=136150
- Државна помоћ*, Београд 2005, http://portal.komora.net/pksweb/servlet/pksweb.XMLProcessor?i_sys=pks&i_xml=a10&i_xsl=s50511&i_pagenumber=1&i_numberrecords=5
- European Commission European Anti-Fraud Office*, http://ec.europa.eu/anti_fraud/index_en.html
- Европски фонд за регионални развој*, http://info regio.cec.eu.int/Wbpro/PRORD/prord_en.htm
- Финансијски инструмент за помоћ у рибарству*, http://info regio.cec.eu.int/Wbpro/PRORD/prords/prdsd_en.htm
- Европски фонд за управљање и гаранције у пољопривреди*, http://europa.eu.int/comm/agriculture/fin/index_en.htm
- Европски социјални фонд*, <http://europa.eu.int/comm/dg05/efs/en/index.htm>
- Западна Европа*, Фебруар 2007, http://sh.wikipedia.org/wiki/Zapadna_Evropa.
- Калабрија*, Март 2007, <http://sr.wikipedia.org/sr-el>
- Кохезиони фонд*, http://europa.eu.int/comm/dg16/activity/funds/funds_en.htm
- Национални инвестициони план*, Београд 2006, <http://www.mfin.sr.gov.yu/html/modules.php?op=modload&name=Subjects&file=index&req=viewpage&pageid=1550>
- Основне карактеристике Европске уније*, http://www.ekof.bg.ac.yu/nastava/ekonomika_eu/predavanja_EU_prezentacije.ppt

Потребе Републике Србије за међународном помоћи у периоду 2007-2009.године,
<http://www.mier.sr.gov.yu/upload/dokumenta/Potrebe%20Republike%20Srbije%20za%20medjunarodnom%20pomoci%202007-2009%E2%80%A6.pdf>

Структурни фондови, <http://www.europs.be/en/progsf.htm>

Зорана Шијачки

ЖЕНЕ У ИСТОРИЈИ ЕВРОПЕ

Жене у историји или женска историја или историја без жена

Оно што ти је потребно, мислила сам – зашто то не би нека бриљантна студенткиња на Њунему или Гиртону сакупила? – то је гомила информација; у којој се доби удавала; колико је по правилу имала деце; каква јој је била кућа; да ли је имала своју собу; да ли је кувала; да ли је можда имала служавку. Све те чињенице негде леже, вероватно у парохијским регистрима и финансијским књигама; живот просечне елизабетанске жене мора да је негде расут, и нека би могла да их сакупи и да од тога направи књигу.

(...)

Ја нисам довољно смела да ту амбицију, размишљала сам огледајући се за полицама оних књига којих ту није било, сугеришем студентима оних чувених колеџа, да би требало да поново пишу историју, иако признајем да историја често изгледа мало уврнуто, тако рећи нереално, непропорционално; али зашто они не би направили један додаток историји, дајући, наравно, неки неупадљив наслов, тако да жене могу ту да фигурирају а да то не буде неприкладно?

(Вирџинија Вулф: Сопствена соба)

Током друге половине XX века, надахнуте политичким организовањем жена, снажним женским покретима и у Европи и у Америци, али и структуралистичким дискурсом²⁰⁸, феминистичке теоретичарке и историчарке почеле су да се баве женама у историји, историјом жена и родном димензијом друштвених односа, односно историјом друштва с родног аспекта. Сва три појма изискују додатно објашњење како би се разумело теоријско полазиште овога рада. Такође је потребно објаснити у ком ће се контексту у овом раду употребљавати појам род и родни односи.

Проучавање улоге жена у историји значило би, најкраће речено и парафразирајући Вирџинију Вулф из цитата на почетку овог текста, надопунити постојећу историју и расветлити неке историјске догађаје на основу грађе која је остала од жена које су у њима учествовале. Написане су студије и студије о улози жена у Француској револуцији, социјалистичком покрету, националсоцијалистичком покрету или стварању националних држава на основу њихових приватних писама, говора, политичких памфлета и списа.

Проучавање онога што смо назвали историјом жена представља теоријски приступ у којем је пре свега проучавана историја женске еманципације, улога женских покрета и њихов утицај, приче знаменитих жена, владарки и политичарки које су на овај или онај начин допринеле целокупној

²⁰⁸Највећи утицај на стварање тзв. нове историје имао је Мишел Фуко, француски професор и структуралиста, писац данас већ класичних дела из ове области: *Историја сексуалности* и *Историја лудила у доба класицизма*. Поменимо још једног аутора са такође већ класичним делом, Жан Делимо: *Страх на Западу* и *Грех и страх*. Оба аутора су преведена на српски језик.

историји човечанства. Бројна је литература о чувеним владаркама, политичаркама или уметницама које су на неки начин обележиле одређено време и историјски тренутак.

Трећи теоријски приступ који је значајан за овај рад је проучавање родних односа кроз историју, односно схватање историје као динамике друштвених односа у којима су род и родни односи одиграли пресудну улогу, одређујући положај жена и њихову улогу и у креирању историје неке нације, државе или континента, између осталог. То би пре свега значило да је проучавање неког временског периода пре свега било усмерено на испитивање родних односа (или родних режима) у том периоду, односа између жена и мушкараца који су одређивали њихове улоге, позиције и могућности у друштву. Термин родни односи (родни режими) овде схватамо пре свега као: „неједнаки односи и прерасподела моћи између мушкараца и жена које карактерише било који родни систем.”²⁰⁹

У прва два теоријска приступа историји, термин жена и род су изједначени и у том контексту термин род нема оно значење које добија у трећем теоријском приступу: значење друштвено обликованих разлика између жена и мушкараца, односно „концепт који се односи на друштвене разлике које постоје између мушкараца и жена, а које су научене, подложне променама током времена и варирају у оквиру и међу различитим културама.”²¹⁰ Овај последњи теоријски приступ историји је можда и најближи најновијим интердисциплинарним теоријским и историјским истраживањима о односу рода и нације, рода и национализма и неких новијих историјских појава и њиховом дубљем разумевању и тумачењу као што су етнички сукоби, чак и насиље над женама, стварање националних држава, али стварање и наднационалних структура као што је, на пример, Европска унија. Сва три теоријска приступа обједињује термин, или можда више кованица феминистичких историчарки: „her-story” наспрам „history”, иако „И „њезина прича” („her-story”) и повијест друштва (history) успостављају жене као повијесне субјекте; уистину се њихови приступи често и преклапају или међусобно пресијецају у раду повјесничара који се баве темом жена. Разликују се, међутим, у својим крајњим импликацијама јер је свака повезана с нешто друкчијом аналитичком перспективом.”²¹¹ Управо о тој аналитичкој перспективи биће речи у овом раду.

Ако се вратимо цитату Вирџиније Вулф са почетка овог текста и ако се заиста искрено запитамо како је живела, колико деце је имала и како их је рађала, како се школовала и да ли је имала своју собу и петсто фунти годишње да би могла да пише, онда питање родних односа постаје политичко, а не само теоријско питање. А онда и историја коју пишу победници престаје да буде мање или више потпун запис о прошлости и постаје предмет критичког преиспитивања друштвених односа који су довели до тога да се искључивање и потчињавање жена сматра законитошћу.

Промишљајући теоријски, али и практично одсутност или невидљивост жена у званичној историји, феминистичке теоретичарке и историчарке, ослањајући се на радове структуралиста, осмишљавају методологију, тзв. „усмену историју” (*oral history*). Ова историјска грађа сакупља се посебном методологијом појединачних интервјуа са женама о томе како су живеле, како су се школовале, запошљавале, какав им је био приватан и породичан живот, како су оне доживеле неке важне националне и светске историјске догађаје и како су они утицали на њихове животе. Ова методологија примењује се у истраживачком раду на родним студијама и до сада је успешно сакупљена грађа о животу жена у доба социјализма, која се налази у архиви Центра за женске студије у Прагу. „Усмена историја” представља покушај да се историја схвати и доживи кроз индивидуалне судбине и

²⁰⁹ Цитирано према *100 reči o ravnopravnosti: Rečnik termina o ravnopravnosti žena i muškaraca*, Prvi put objavljeno kao *One hundred words for equality: A glossary of terms on equality between women and men*, Office for Official Publications of the European Communities, European Communities, 1998. превод на српски: Pokrajinski sekretarijat za rad, запошљивање и рavnopravnost polova, 2004.

²¹⁰ Исто

²¹¹ Scott, Joan Wallach, *Rod i politika povijesti*, Ženska infoteka, Zagreb 2003, стр. 41-42.

животе и да се покуша реконструкција времена, али и идеја и вредности времена кроз његове историјски невидљиве актере.

Ако после свега поставимо још једно питање које себи, у тексту *Сопствена соба*, поставља и Вирџинија Вулф, говорећи о томе зашто нема пуно жена списатељица, оно би морало да гласи: зашто, дакле, нема жена у историји? И тим питањем заправо правимо корак у једну нову теоријску област друштвених односа, која грађанско друштво дели на приватну и јавну сферу, а односе између мушкараца и жена детерминише тзв. полни уговор, по којем мушкарцима припада јавна, а женама приватна сфера друштвеног живота и моћи.²¹² Полни уговор (родни уговор), како се најчешће преводи је: „Скуп имплицитних и експлицитних правила која уређују односе међу половима, а која одређују различит рад и вредност тог рада, одговорности и обавезе за мушкарце и жене. Одражавају се на три нивоа – у култури – норме и вредности друштва; институцијама – породична давања, образовање, политика запошљавања итд.; и процесу социјализације, примарно у породици.”²¹³ Како је жена, њена родна и друштвена улога углавном била дефинисана кроз приватну сферу која није била предмет историјског проучавања, она остаје невидљива тј. одсутна из историје, наспрам мушкараца који овладава јавном сфером и самим тим стиче могућност да утиче, мења и производи историјску грађу. Предодређеност жена за приватну сферу углавном се тумачила чињеницом да жена рађа и да из њене материнске улоге произилазе њене основне родне улоге као хранитељице, неговатељице, мајке и супруге. И тако, да се послужимо парафразом Симон де Бовоар из њене чувене књиге *Други пол*, иако рађа нови живот, жена се не издиже изнад природе, већ то чине они који доприносе да тај нови живот буде жртвован на сметлишту историје и та жртва их уводи у културу, тј. историју. Рађају се нације, кроз културу, језик, науку и истраживања, а женина судбина је и даље њена биологија, као што рече Сигмунд Фројд. Тим питањем, да ли је жена човек, да ли има душу и шта је заправо разликује од животиње која такође рађа, започиње још у 12. веку стара расправа, која изгледа још увек траје „*Querelle des Femmes*“.

Биологија као судбина

Жена? Одговор је сасвим једноставан, кажу они који воле једноставне формуле: она је материца, јајник. Она је женка. (Симон де Бовоар, Други пол)

Од средњег века до ренесансе траје филозофска расправа о томе шта је човек: животиња или анђеоло, тело или душа, бесловесност или разум. За жене онога доба, ова расправа има политичке и друштвене импликације и одражава се на њихов положај и улогу у друштву. Жене не могу да се образују, оне не смеју да раде, осим ако су затворене у четири зида, оне су грешне јер су све Еве, оне су грешка природе, „несавршени мушкарци“, што ће у неким веома утицајним теоријама остати све до наших дана и 20. века (Фројдова психоанализа је најзначајније допринела очувању ове теорије). Широм Европе пишу се различити филогени (у корист жена) и мизогини (на њихову штету и против њих) текстови, у којима се нашироко расправља о томе како женама влада природа и како је она издвојена из културе. На жену се гледа као на Друго и та другост обликује њен друштвени положај, њену моћ и

²¹² Најреферентнија теоретичарка у овој области је Карол Патеман и њена књига *Полни уговор*, такође преведена на српски језик у издању Феминистичке 94.

²¹³ Цитирано према *100 reči o ravnopravnosti: Rečnik termina o ravnopravnosti žena i muškaraca*, Prvi put objavljeno kao *One hundred words for equality: A glossary of terms on equality between women and men*, Office for Official Publications of the European Communities, European Communities, 1998. превод на српски: Pokrajinski sekretarijat za rad, запошљавање и рavnopravnost polova, 2004.

утицај. Интересантно је да у то време, у 16. веку и доба ренесансе, почињу да се откривају континенти, па и Европа добија своје визуелне представе у географским картама у облику женског тела. „Континенти су, у извесном смислу „били“ жене. Мушки освајачи приступили су Америци као жену коју ваља освојити – то илуструју историје колонизације. Европа је излагана мушком погледу. Ово се одржало наспрам, још увек живе, библијске приче о Јафету и његовим потомцима“.²¹⁴ Иако је прича о Јафету и његовим синовима као оснивачима Европе била тако драга краљевима и владарима Европе, јер им је пружала прилику да и сами постану потомци оснивача, мит о Зевсу и Европи, кћери феничанског краља, преовладао је, можда је неумесно тврдити, због тога што је инсистирао на родној димензији мита: то није био само мит о отмици, силовању и освајању, већ и о плодности, обиљу деце и хране, о рађању. Можда није случајно што се таква иконографска представа Европе задржала и до наших дана и постала ефикасно оружје у рукама промотера европског економског изобиља и заједништва.²¹⁵

Зевсова отмица Европе, симбол на европској монети

Расправа шта је човек, односно, шта је жена, трајала је од 12. до 16. века, ударајући темељ савременој мизогинији, али и еманципаторској борби жена за остваривање сопствених права. Једна од кључних појава ове расправе је свакако Кристина де Пизан, ауторка чувене књиге *Град жена* из 1405. године. Биографија Кристине де Пизан могла би одговарати биографијама многих жена, Европљанки и наших савременица. Рођена је у Венецији, из које се заједно са мужем преселила у Париз и једно време живела на двору Карла Петог. После смрти мужа, као удовица са двоје деце, издржавала се преписујући туђе текстове, али пишући и своје сопствене. Највећи део своје креативне енергије улагала је у полемику са писцем најзначајнијег дела у области расправе о томе шта је човек, Жан де Меном. Кристина је исписала странице и странице одговора на његов *Роман о ружи*, који је значајно утицао на креирање родних односа оног времена, али касније. У свом најзначајнијем делу „Град жена“, које је конципирано као дијалог Кристине и три Госпе симболичних имена - Разумност, Исправност и Праведност, које јој се јављају са идејом да сагради град жена, она се супротставља мизогинији свог времена и приписује женама све оно што им је та традиција одузела: душу, интелигенцију, способност да владају собом и другима. Интересантно је да се Кристина супротставља и мизогинином погледу на љубав и мушко женске односе, у којима треба да влада однос поверења, међусобног уважавања и љубави, а не лажи, преваре и презира. *Град жена* Кристине де Пизан треба читати у кључу теоријског приступа који смо назвали *her-story*, односно као прилог расправи о родовима и родним односима која је креирала, а и даље обликује приватни и јавни простор и животе жена и мушкараца у Европи.

Још много жена након Кристине Пизан ће морати да устане у одбрану свог пола и његових способности, пре него жене почну да се посматрају као „другачије“, а не „негација мушкараца“ и мање вредне. Биологија ће још неколико векова, и готово све до наших дана, бити њена судбина.

²¹⁴ Шмале, Волфанг *Историја европске идеје*, СЛЮ, Београд 2003, стр. 60.

Полемике да природне особине жене утичу на способност њеног расуђивања, а самим тим и бављења јавним послом и могућношћу да се образује, започеће у ери просветитељства многе жене. Једна од њих, Мери Вулстонкрафт, Енглескиња, полемисаће са Жан Жак Русоом и његовим *Емилом* тражећи једнаке шансе за образовање жена. Ова самоука гувернанта и учитељица, оснивачица школе у Њунгтон Грину (где је било седиште и место окупљања филозофског круга Дисентера, радикалних наследника енглеског либерализма) сматрала је да је образовање кључ женске еманципације, и то пре свега образовање које би било једнако за дечаке и девојчице и у мешовитим школама. Ове идеје биле су, за оно време, веома слободоумне, чак су изазивале и јавну саблазан. Најзначајније запажање Мери Вулстонкрафт, којим се поентира расправа започета у средњем веку о томе да ли су жене људи, јесте свакако запажање да жене јесу разумна бића способна да владају собом, породицом и државом²¹⁶, само ако им се омогуће исти образовни програми као и за мушкарце и ако се победе предрасуде које друштво има о њима. Добро образовање за жене, сматрала је Мери Вулстонкрафт, учинило би да нестану неке од женских особина које ни сама није одобравала, а које није приписивала природи пола, већ специфичном васпитању које добијају девојчице.

У својој најзначајнијој књизи *Одбрана права жене*, Мери Вулстонкрафт покренуће и питање основних људских слобода и права за жену, укључујући пре свега оне слободе и права која су гарантована свим грађанима и грађанкама Уставом: „Размотрите, господине, ова размишљања непристрасно, јер је трачак ове истине изгледа блеснуо пред вама када сте приметили, *‘да је то што једна половина људског рода из целокупног учешћа у управљању искључује другу, политички феномен, који је апстрактним принципима немогуће објаснити.’* Ако је то тако, на чему се заснива ваш устав? Ако апстрактна права човека могу да истрпе расправу и објашњење, тада, пред подједнако умним промишљањем, неће устукнути ни права жене, иако у овој држави преовлађује друкчије схватање, које се темељи управо на оним аргументима које ви користите да оправдате подређеност жене – на обичајном праву.”²¹⁷

Мери Вулстонкрафт умрла је на порођају, у 44 години.

Готово истовремено с радовима Мери Вулстонкрафт, у Француској пише Олимпија де Гуж тражећи једнака права на учешће у јавном и политичком животу за грађанке, тј. припаднице Трећег staleжа. Као одговор на *Декларацију о правима човека и грађанина*, која израста из Француске револуције и представља камен темељац савремене демократије, Олимпија де Гуж пише *Декларацију о правима жене и грађанке* у којој тражи право гласа за жене, право да учествују у извршној и законодавној власти.

Судбина Олимпије де Гуж на најбољи начин представља живот грађанке доба Француске револуције и обухват грађанских права која жене поседују. Рођена у малограђанској породици у провинцији, Олимпија је веома млада (са 16 година) удата против своје воље за човека који је био много старији од ње. Незадовољна таквим животом, а после смрти мужа одлази у Париз и тамо се као „галантна дама” тј. дама за пратњу, креће у круговима револуционарно расположених интелектуалаца, окупљених у тзв. „Друштвеном кругу”. Олимпија де Гуж била је вишеструко интересантна особа. Неки биографи и историчари сматрају да је њена прича да је ванбрачно дете племића, име које је сама себи дала, труд да победи провинцијски нагласак свог француског, њено скромно образовање, а висока списатељска продуктивност, производ тежње да живи по свом и да сама буде одговорна за свој живот. Њена *Декларација о правима жене и грађанке* сматра се првом Декларацијом у којој су људска права универзална и свеобухватна, јер она у Декларацији помиње и жене и мушкарце. Декларација има 17

²¹⁶ „Ко је поставио мушкарца за јединог судију, ако жена с њим дели дар разума?” Vulstonkraft, Meri *Odbrana prava žene*, Filip Višnjić, Beograd 1994, стр. 34.

²¹⁷ Исто, стр. 34

чланова који су еквивалентни члановима из Декларације о правима човека и грађанина, обраћање краљици, преамбулу, поговор и Друштвени уговор. У Декларацији, де Гужова се залаже за могућност жена да учествују у политичком животу, да „свим грађанкама и грађанима морају – будући да су пред очима закона једнаки – у једнакој мери бити доступни сви јавни положаји и службе, узимајући у обзир њихове способности, врлине и таленте.”²¹⁸ Њене прогресивне идеје и залагање за универзалност људских права одвеле су је и на губилиште. Она је сама, животом и смрћу потврдила сопствене речи: „Жена има право да стане на губилиште; у истој мери, она мора имати и право да стане на говорницу”.²¹⁹

И Кристина де Пизан и Мери Вулстонкрафт и Олимпија де Гуж и многе друге које нисмо поменули у овом раду, морале су како својим делом, тако и својим животом да доказују да жене нису „мање вредне”, „недовршени мушкараци”, неспособне за образовање, управљање, расуђивање. Оне су започеле расправу која траје до наших дана и иако су облици које та расправа има променљиви, биологија и даље остаје женска судбина.

Осим права на образовање, права на учешће у јавном и политичком животу, једно од права које су жене покушавале да освоје било је и право на рад. Готово све феминистичке теоретичарке и историчарке слажу се да је репродуктивна улога жене увек била препрека да она у потпуности испуни своју продуктивну функцију. Индустријализација која је почела средином 14. века, донела је потребу за већим обухватом радне снаге и искоришћавањем пуног капацитета људског капитала. Жене (и деца) укључени су у процес рада као најниже плаћена и најмање вреднована радна снага. С друге стране, појава неких нових научних дисциплина, пре свега гинекологије као области медицине и антропологије у области друштвених наука, унеле су нову димензију у схватање родних улога. Жена престаје да буде посматрана као „недовршени” или „несавршени” мушкарац, његова изврнута слика у искривљеном огледалу, она постаје „другачија”. „Нови „грађански” модел представио ју је не више као „мање вредну”, већ као суштински „другачију” и комплементарну са мушкарцем, *separate but equal* (раздвојени али једнаки): „једнополни” модел замењен је „двополним” и таква „биологија” је, наводно, била у складу и са социјалним односима полова.”²²⁰ Женско питање остаје питање родних односа и хијерархије моћи међу половима која се и даље објашњава биолошким разликама. Оне, биолошке разлике, остају основ за даље продубљивање друштвених улога за које су жене „предодређене”. Тако је отворена расправа о праву жена на рад, које се тобож косило с њиховом „природном” обавезом да буду мајке, супруге и неговатељице. Међутим, по тежњама за променом и остваривањем права, раднице остају ближе својим класним колегама мушкарцима него што налазе солидарност међу женама грађанске класе. Ипак, и овде је било изузетака.

Управо средином 19. века и упоредо са променом производних режима, двоје људи пореклом из грађанске класе, брачни пар Џон Стјуарт Мил и његова супруга Херијета Тејлор Мил, започињу заједничку борбу за женско право гласа и право на рад. Према Симон де Бовоар²²¹, 1867. године, овај енглески филозоф и представник либерализма, одржао је у британском парламенту ватрени говор, први такве врсте у историји парламентаризма. Такође су значајни и његови списи, који се данас могу сврстати у феминистичку литературу: *Рани огледи о браку и разводу* и *Потчињеност жена*. У везу са Херијетом Тејлор ушао је још у време када је она била у браку са Џоном Тејлором, што је изазвало општу саблазан и згражање грађанских кругова у којима су се кретали. После смрти Џона Тејлора, Херијета и Стјуарт Мил улазе у брак и плодну стваралачку везу из које ће се изродити њени најзначајнији текстови на које су, преко Стјуарта Мила, посебно утицали енглески радикални

²¹⁸ Цитирано према Bok, *Gizela Žena u istoriji Evrope*, CLIO, Beograd 2005, стр. 86.

²¹⁹ Исто, стр. 86.

²²⁰ Исто, стр. 142.

²²¹ *Vovoar de, Simon Drugi pol*, BIGZ, Beograd 1982, стр. 170.

унитаристи, филозофски и интелектуални круг који је захтевао промене у друштву, а нарочито у породици и браку.²²²

У својим текстовима, које су често и заједно писали, Херијета и Стјуарт Мил дотичу се и економске исплативости, али и друштвене праведности ако је једна половина човечанства искључена из производног процеса и лишена свих права. Биологија никако није разлог неуласка жене на тржиште рада или у парламент, од ње се не може захтевати да буде само мајка или да онога тренутка када то постану оне не могу да се баве нечим другим.²²³ „Не постоји никаква потреба за законским одредбама које ће спречити жене да се активно баве кућним пословима или васпитањем деце, и да истовремено буду запослене или изабране у парламент.“²²⁴

Херијета Тејлор Мил надала се да ће за жене доћи бољи услови рада и да ће свеобухватне друштвене промене допринети томе. Она је обавештавала европску јавност о појави феминистичког покрета у Америци и охрабривала је жене да не одустану од своје борбе за равноправност. Од тог тренутка, борба за радна права, социјалну сигурност и бољу плаћеност женског рада постаће срце борбе за еманципацију жена, пре свега у Европи, али и широм планете. Та борба траје и данас, када се највећи број регулатива, директива и препорука Европске Уније тиче управо радних права жена и бољих услова рада за труднице, породиље и мајке. Основна тежња женског покрета и данас, у Европи, јесте управо помирење породичног и пословног живота жене, односно њене репродуктивне и продуктивне улоге.

Жене: најдужа револуција²²⁵

Крајем 19. и почетком 20. века, реч феминизам²²⁶ почиње да улази у ширу употребу и да означава „право жена да саме одреде своје место у друштву зарад развоја сопствене личности, а тиме, и на томе се увек изнова инсистирало, и зарад поспешивања општег добра“²²⁷. У таквој атмосфери борбе за општа људска права и достојанство човека, ствара се широки феминистички покрет и покрет за ослобођење радника и радница. Социјализам и феминизам дуго су имали исте циљеве, али нису имали сагласности око тога шта је потребно да би се ослобођење радника и радница заиста десило. За социјалисткиње, класа је била категорија која је потчињавала масе без обзира на пол, феминисткиње су сматрале да је припадност одређеном полу такође важна. Појава сифражеткиња, улога коју жене играју у покретима за национално ослобођење, социјалистички покрет са својим идеалима једнакости, припреме за рат, а потом и сам рат који су гурнули жене, силом прилика, на тржиште рада, све су то били елементи који су допринели да у неким европским земљама жене добију право гласа, право на рад, право на образовање, и да коначно овладају јавним простором, који им је толико дуго био недоступан.

Ужаси Првог и Другог светског рата натерали су жене и мушкарце да размисле о установљавању механизма помоћу којих би се на еделотворнији начин штитила људска права и крхка демократија. Међутим, да није било снажног притиска малобројних жена које су као делегаткиње учествовале у

²²² О животу и раду Херијете Тејлор Мил и Џона Стјуарта Мила у предговору Даше Духачек, Mil, Džon Stjuart, Mil, Herijeta Tejlor *Rasprave o jednakosti polova*, Filip Višnjić, Beograd 1995.

²²³ Исто, стр. 46.

²²⁴ Исто, стр. 46.

²²⁵ Наслов текста Џулијет Мичел, објављеног у *New Left Review* 40, 1966.

²²⁶ Верујемо да је овде вредно поменути невероватни куриозитет да се у већ цитираном речнику термина о родној равноправности *100 reči o ravnopravnosti: Rečnik termina o ravnopravnosti žena i muškaraca*, феминизам уопште не појављује као појам. Просто је непојмљива и неразумна тежња да се поништи и порекне рад свих наших преткиња, вековима пре него је појам родне равноправности ушао у употребу.

²²⁷ Bok, Gizela *Žena u istoriji Evrope*, CLIO, Beograd 2005, стр.139.

изради *Универзалне декларације о људским правима*, родне равноправности, односно осуде дискриминације на основу пола у овој Декларацији не би било. Улога коју су жене одиграле у Првом и Другом светском рату није могла да остане непримећена. Захваљујући радницама ратних индустрија, боркињама, болничаркама и градитељкама, устави многих европских земаља (Француска, Италија, Западна и Источна Немачка), после Другог светског рата уведе и принцип родне равноправности, поред осталих основних принципа недискриминације.

Поред нових механизма заштите људских права и првих корака учињених у правцу борбе за социјална и политичка права жена, као што су бирачко право и право да одлучује о рађању, појављује се и нови теоријски дискурс, односно појам рода као друштвено конструисане, стечене и научене улоге жена, односно мушкараца. Питање „Шта је жена?“ поново је било актуелно, али сада постављено као питање: „Шта је феминизам?“ односно који су то ефикасни начини борбе да би жена била и остала равноправна са мушкарцем. Феминисткиње су наступале са различитих социјалних и идеолошких становишта, једне сматрајући беспоговорно да све жене треба да раде ван куће и у свему буду једнаке са мушкарцима, а друге да жену треба заштити као мајку и неговатељицу деце, ако је то њен избор. Ова расправа и на теоријском и на практичном нивоу женског покрета још увек траје, под различитим именима и са различитим ефектима. Њена суштина је питање слободе избора, али и питање родног идентитета: права на једнакост, али и права на различитост.²²⁸

Ипак, ова теоријска расправа није остала без практичног одјека у вођењу политика за женску еманципацију и родну равноправност. Питања која никада пре нису била постављена, формулисана су у законске одредбе: плаћени рад у кући, матерински додатак, заштита трудница, породилца и дојиља, питање друштвене бриге о деци, скраћеног радног времена, једнаке плате за рад једнаке вредности, помирење приватног, тј. породичног и радног живота. У данашњој Европи, сва ова питања преточена су у одговарајуће директиве и препоруке Европске уније, али и различите механизме заштите домаћег законодавства европских земаља, пре свега кроз законе о равноправности полова.

Иако су први подстицаји настанка Европске уније били економска интеграција, мир и сигурност, од самих почетака и оснивачких уговора, заједница европских народа настојала је да питање једнакости и равноправности постави у први план као једну од темељних вредности будућих интеграција. Тако је у Члану 2 Амстердамског уговора (потписан 1997. године) промовисање равноправности између жена и мушкараца дефинисано као један од задатака Заједнице. У Члану 3 истог Уговора изричито се налаже земљама чланицама да у свим областима рада заједнице, од јачања заједничког тржишта и стварања услова за слободан проток људи, робе, капитала и услуга, преко социјалне кохезије и политика истраживања и технолошког развоја, мора „тежити елиминисању неједнакости и промовисању једнакости између жена и мушкараца“.²²⁹ Такође је важно напоменути да је област рада и запошљавања једна од области где је Европска уније најдаље отишла у успостављању регулативе и поштовања правила, пре свега у области узнемиравања и сексуалног узнемиравања на радном месту (Директива 1976/207/ЕЦЦ која садржи одредбе о спровођењу принципа једнакости између жена и мушкараца у раду, професионалној обуци и напредовању као и једнаким радним условима и која је измењена и допуњена 2002. године у смислу увођења сексуалног уцењивања и малтретирања као недозвољеног понашања). Члан 141 Амстердамског уговора налаже државама чланицама да обезбеде услове за спровођење принципа једнаких зарада за рад једнаке вредности, настављајући на тај начин тежње феминистичког и социјалистичког покрета радница с почетка 20. века. Европска комисија је до сада

²²⁸ Врхунац ове расправе био је дијалог Бети Фридман, списатељице данас култне књиге *Тајна женскости (Feminine Mystique)* у оригиналном издању, још увек није преведена на српски језик, и Симон де Бовоар, такође списатељице култне књиге *Други пол*.

²²⁹ Цитирано према *Rodna ravnopravnost u međunarodnim dokumentima – Evropska unija*, Kancelarija za ravnopravnost polova Vlade Republike Crne Gore, Podgorica 2005, стр. 8

објавила неколико Акционих планова за интегрисање родне перспективе у развојну сарадњу унутар Заједнице и наложила земљама чланицама да родну перспективу укључе у програме подршке макроекономских политика и стратегије за смањење сиромаштва, као и социјалне програме развоја у здравству и образовању. Европска комисија је такође наложила интегрисање родне перспективе у програме који се баве безбедношћу хране, одрживим руралним развојем, транспортом, изградњом институционалних капацитета, добрим управљањем и владавином права, као и у трговину, развој и регионалну сарадњу. Ово практично значи да је Европски савет, заједно са Европском комисијом и Европским парламентом, наложио интегрисање родне перспективе у све заједничке политике Европске уније.

Као одјек речи Хенријете Тејлор Мил и Стјуарта Мила, одјекују две директиве Европске уније: Директива 75/117/ЕЕС од 10. фебруара 1975. године, о приближавању закона држава чланица који се односе на примену принципа једнаких зарада за мушкарце и жене, и Директива 76/207/ЕЕС од 9. фебруара 1976. године, о спровођењу принципа једнаког третмана за мушкарце и жене у погледу приступа запошљавању, стручној обуци и унапређењу услова рада.

Једна од најважнијих Директива Европске уније односи се на терет доказивања у случајевима дискриминације на основу пола. Ова Директива 97/80/ЕС од 15. децембра 1997. године, представља корак напред ка спровођењу политика једнаких могућности и регулативе у области родне равноправности. Усвајањем ове Директиве, земље чланице су се обавезале да ће своје законодавство ускладити са њом, што директно значи да ће у случајевима дискриминације према полу бити примењиван принцип претпоставке кривице, а не претпоставке невиности, како је то предвиђено законима и уставима већине европских земаља, укључујући и Србију. Ово ће омогућити ефикаснију заштиту жртава дискриминације, посебно жртава сексуалног узнемиравања и уцењивања на радном месту, које већином чине жене.

Ако погледамо Европу данас, и проучимо где су је однела леђа заљубљеног бика, можемо бити оптимистичне, али и песимистичне истовремено. Жене јесу најдужа револуција, која има своје успоне и падове, која се креће кораком рака: два корака напред и три назад. Освојене слободе увек морају да се бране, мора над њима да се стрепи и бди, а истовремено још увек постоје простори који нису освојени, као што су највише управљачке позиције у политици и финансијском сектору. Европа данас примењује концепт *gender mainstreaming*, који најкраће речено значи увођење принципа родне равноправности у све политике на свим нивоима одлучивања, постојање различитих механизма заштите и одређених стандарда. Па ипак, не може се рећи да се далеко отишло. Право на одлучивање о сопственом телу, о рађању или не рађању у неким новим европским државама је укинато, талас конзервативизма захвата Европу и све мање жена улази у парламенте, систем квота доживљава негативне реакције (backlash) чак и у скандинавским земљама. У земљама Балкана и бившим социјалистичким земљама, нека освојена социјална права попуштају под навалом либералног тржишта и беспштедне тржишне утакмице, где само најјачи остају.

Историја нам се опет показује као низ малих победа и великих пораза на путу за родну равноправност и једнаке могућности за жене и мушкарце. И зато је неопходно као део политичке, грађанске и друштвене одговорности упознати историју жена и њихову улогу у друштвеним променама које су измениле и још увек мењају лице и географију Европе. Све док то не будемо знале, нећемо разумети да „историјска безначајност жене није у њеној инфериорности, већ ју је њена историјска безначајност осудила на инфериорност.“²³⁰

²³⁰ Vovoar de, *Simon Drugi pol*, BIGZ, Beograd 1982, стр. 183.

Литература

100 reči o ravnopravnosti: Rečnik termina o ravnopravnosti žena i muškaraca, Prvi put objavljeno kao *One hundred words for equality: A glossary of terms on equality between women and men*, Office for Official Publications of the European Communities, European Communities, 1998. превод на српски: Pokrajinski sekretarijat za rad, запошљаванје и рavnopravnost polova, Novi Sad 2004.

A roadmap for equality between women and men 2006-2010, European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, 2006.

Bok, Gizela *Žena u istoriji Evrope*, CLIO Beograd 2005.

Bovoar de, Simon *Drugi pol I*, BIGZ, Beograd 1982.

Equality between women and men, European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, 2005.

Fagan, Colette & Hebson, Gail and group of experts: *Making work pay, debates from a gender perspective*, European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, 2005.

Mil, Džon Stjuart, Mil, Herijeta Tejlor *Rasprave o jednakosti polova*, Filip Višnjić, Beograd 1995.

Report on equality between women and men, 2006, European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, 2006.

Rodna ravnopravnost u međunarodnim dokumentima, Evropska unija, Kancelarija za ravnopravnost polova Vlade Republike Crne Gore, Podgorica 2005.

Scott, Joan Wallach *Rod i politika povijesti*, Ženska infoteka, Zagreb 2003.

Vulf, Virdžinija *Sopstvena soba*, Plavi jahač, Beograd 1994.

Vulstonkraft, Meri *Odbrana prava žene*, Filip Višnjić Beograd 1994.

Шмале, Волфганг *Историја европске идеје*, CLIO, Beograd 2003.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

061.1EU

341.217(4-672EU:497.11)

ЕВРОПСКА мисао у Србији [Електронски извор] : зборник радова студената мастер студија из области европских интеграција и јавне управе. – Београд : Факултет за економију, финансије и администрацију, 2009 (Београд). – 1 електронски оптички диск (CD-ROM) : илустр. ; 12 cm

Насл. с насловног екрана. – Тираж 100. –
Напомене и библиографске референце уз текст.
– Библиографија уз сваки рад.

ISBN 978-86-86281-07-4

а) Европска унија б) Европска унија –
Придруживање – Србија
COBISS.SR-ID 158092300